

KÜRESEL VE BÖLGESEL YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE GÜÇLÜ DİŞ POLİTİKA

MÜSTAKİL SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ
Sütlüce Mah. İmrahor Cad. No: 28 34445 Beyođlu-İSTANBUL
Tel: +90 212 222 04 06 Faks: +90 212 210 50 82
www.musiad.org.tr / musiad@musiad.org.tr

**KÜRESEL VE BÖLGESEL YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE
GÜÇLÜ DIŞ POLİTİKA**

Katkıda Bulunanlar

Ahmet Bozbey
Prof. Dr. Ali Resul Usul
Yard. Doç. Dr. Çağdaş Üngör
Yard. Doç. Dr. Emre Ersen
Eyüp Ersoy
Prof. Dr. Hüseyin Emiroğlu
Prof. Dr. Kamer Kasım
Prof. Dr. Nasuh Uslu
Prof. Dr. Ramazan Gözen

Baskı ve Cilt

Mavi Ofset
BASIM YAYIN TIC. SAN. LTD. ŞTİ.

Organize Sanayi Bölgesi Cumhuriyet Cad. No: 42
Sinpaş İş Modern İş Merkezi B Blok 22-23 Başakşehir - İSTANBUL
Tel: (0212) 549 25 30 Fax: (0212) 549 26 84
www.maviofset.com

Yayına Hazırlayan

Yavuz Türk

Grafik Tasarım

Mehmet Kaman

Basım Yeri ve Tarihi

İstanbul, Ocak 2014

ISBN 978-605-4383-35-1

İÇİNDEKİLER

BAŞKANDAN.....	5
Abstract STRONG FOREIGN POLICY IN THE PROCESS OF GLOBAL AND REGIONAL TURMOIL.....	7
Giriş KÜRESEL VE BÖLGESEL YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE GÜÇLÜ DIŞ POLİTİKA OLGUSU.....	11
Birinci Bölüm TÜRKİYE-AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İLİŞKİLERİ.....	17
İkinci Bölüm TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ.....	29
Üçüncü Bölüm TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI.....	35
Dördüncü Bölüm TÜRKİYE VE ORTA ASYA ÜLKELERİ.....	49
Beşinci Bölüm TÜRKİYE’NİN KAFKASYA POLİTİKASI.....	57
Altıncı Bölüm TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ: REKABET VE İŞBİRLİĞİNİN DİYALEKTİĞİ.....	65
Yedinci Bölüm TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ: FIRSATLAR, SORUNLAR VE ÖNGÖRÜLER.....	67
Sekizinci Bölüm 2013 YILINDA TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİ.....	85
Dokuzuncu Bölüm TÜRKİYE’NİN SAHRA ALTI AFRİKA POLİTİKASI.....	93
Onuncu Bölüm TÜRKİYE’NİN BALKANLAR POLİTİKASI	107
SONUÇ.....	119

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AEB	: Avrasya Ekonomik Birliği
AET	: Avrupa Ekonomi Topluluğu
AİGK	: Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı
ASEAN	: Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (Association of Southeast Asian Nations)
AT	: Avrupa Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BLACKSEAFOR	: Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (Black Sea Naval Force)
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BRICS	: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika
CASS	: Çin Sosyal Bilimler Akademisi (Chinese Academy of Social Sciences)
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Birliği (European Free Trade Association)
GKA	: Geri Kabul Anlaşması
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Kıbrıs Rum Kesimi
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
İİT	: İslam İşbirliği Örgütü
İSEDAK	: İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi
JICA	: Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (Japan International Cooperation Agency)
KEİÖ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (Black Sea Economic Cooperation Organization)
MIST	: Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
PASİAD	: Pasifik Ülkeleri ile Sosyal ve İktisadi Dayanışma Derneği
SAM	: Stratejik Araştırma Merkezi
STA	: Serbest Ticaret Anlaşması
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
TANAP	: Trans Anadolu Doğalgazı Boru Hattı Projesi
TDB	: Türk Dışişleri Bakanlığı
THY	: Türk Hava Yolları
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TÜÇSIAD	: Türk-Çin Sanayici İşadamları Derneği
TUSKON	: Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu
TÜRKPA	: Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme)
USAID	: Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı (United States Agency for International Development)
YDSK	: Yüksek Düzeyli Stratejik Konsey
YTKK	: Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmaları

BAŞKANDAN

Bir ülkenin dış politikası sadece dış ilişkiler uzmanlarını değil, işadamlarını da çok yakından ilgilendirir. Ülkelerin uluslararası arenada içinde buldukları durum doğrudan o ülkenin hem içerideki hem dışarıdaki ticari faaliyetlerini doğrudan etkilemektedirler. Bu nedenle, MÜSİAD, her yıl yayımladığı ekonomi raporunun yanında, iki yıldır Türk Dış Politikası Raporu da yayımlamaktadır. Bu raporlarda üzerinde durduğumuz asıl konu konjonktürel ve günlük dış politika gerçeklerinden ziyade, içinde bulunduğumuz değişim ve dönüşüm çağının tehdit ve fırsatlarına dikkati çekmek ve ışık tutmaktır. Geçen yılki Dış Politika Raporu'nda “Batı Sonrası” realitesine dikkat çekmek ve bu minval üzerine Türk dış politikasının bu duruma ekonomik, siyasi ve kurumsal açılardan hazırlıklı olmasının gereğinin altı çizilmişti.

Bu yılki raporumuzda ise içinde bulunduğumuz ve etkisini günden güne daha çok hissetmeye başladığımız bölgesel ve küresel yeniden yapılanma ve bu yeni yapılanma sürecinde Türkiye'nin daha da önemli hale gelen güçlü dış politika arayışının altı çizilmeye gayret edilmiştir. Bu raporda bilhassa verilmeye çalışılan mesaj, iç siyasetteki bütün dalgalanmalara rağmen, Türk vatandaşlarının hepsinin, hangi görüşte olursa olsun, güçlü dış politika gerçeğine daha çok dikkat etmeleri hususudur. Bölgesel ve küresel meydan okumalara karşı içeride siyasi ve ekonomik istikrarın devam etmesinin yeri çok önemlidir. Ayrıca, on yılı aşkındır devam eden uluslara-

rası arenadaki etkin dış politika adımlarımız güçlenmeye devam etmelidir. Türkiye, küresel siyasette etkisini artırmak için giriştiği ve sağlam zemine dayanan dış politika ilkelerine sadık kalarak, konjonktürün getirdiği dış politika sorunlarının üstesinden gelecek başarılı ve etkin manevralar geliştirerek dünya siyaseti ve ekonomisinde hak ettiği yeri almalıdır.

Geçen yıl ilkinı yayımladığımız “Türk Dış Politikası Raporu”nun bu yılki konu başlığı “Küresel ve Bölgesel Yeniden Yapılanma Sürecinde Güçlü Dış Politika” olarak belirlendi. Yeni bir yıla girerken, öncelikle ülkemizde ve ardından tüm dünyada adaletin, refahın ve barışın hüküm sürdüğü bir ortam dileklerimizi belirtir bu vesileyle raporumuzun ülkemize hayırlı olmasını temenni ederim.

Nail Olpak

Genel Başkan

MÜSİAD

Abstract

STRONG FOREIGN POLICY IN THE PROCESS OF GLOBAL AND REGIONAL TURMOIL

The World Politics and Economics have been in the process of structural systemic changes since the end of the Cold War that would lead to a new more complicated and diverse world. One of the basic points raised in the report is that Turkey, in the midst of regional and global political restructuring, has in the last decade developed strong theoretical foreign policy principles to cope with the new challenges of the dynamics of the coming international politics. Turkey needs to continue to strengthen its foreign policy dynamics to manage the risks of the regional and global turmoil.

**KÜRESEL VE BÖLGESEL
YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE
GÜÇLÜ DIŞ POLİTİKASI**

Giriş

KÜRESEL VE BÖLGESEL YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE GÜÇLÜ DİŞ POLİTİKA OLGUSU

Geçen yıl hazırladığımız MÜSİAD'ın ilk Türk Dış Politikası Raporu şu önemli tespitleri içermektedir:

“Dünya siyasetinin daha çoğul bir niteliği haiz olması, Batı dışı unsurların uluslararası siyaset, ekonomi ve kültüründe gittikçe artan ağırlığa sahip olması öngörüsü Batı'nın ve bilhassa ABD'nin küresel siyaset, ekonomi ve kültürde olan etkisinin nihayete ereceği anlamına tabii ki gelmemektedir. Muhakkak suretle, gelecek yüzyılda ABD ve AB siyasette, ekonomide ve kültürde küresel ekseninde çok etkin olmaya devam edecektir. Bununla birlikte, yirminci yüzyıldan farklı olarak, dünyanın birçok bölgesinin yükselmekte olduğu da aşikârdır. Asya-Pasifik bölgesinin gelecek 20-30 yılda 'bir cazibe merkezi' haline geleceğine dair birçok haber ve yorum popüler medyada da bol bol yer almaktadır. Sadece, Çin ya da Hindistan değil, Afrika, Ortadoğu ve Latin Amerika'da da önemli modernleşmelerin vuku bulacağı ve bunların dünya siyasetini derinden etkileyeceği anlaşılmaktadır. Bu konuda var olan akademik ve popüler literatüre baktığımızda 'yükselen devletler/ülkeler', 'yükselen ekonomiler', BRICS (Brezilya, Rusya, Endonezya, Çin ve Güney Afrika) ya da MIST (Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye) ülkeleri, 'Küresel Salıncak Ülkeler – Global Swing States' (Brezilya, Türkiye, Hindistan ve Endonezya) gibi ifadelerinin sıkça kullanılmakta olduğu görülmektedir. Aynı şekilde, G7/8'lerin G-20 şeklinde tekrardan tasarlanması küresel ekonomi ve siyasetin çoğul yapısının kontrol altına alınmasında yaşanan zorlukların bir neticesidir.”

Bu nedenle, geçen yılki MÜSİAD Türk Dış Politikası Raporu'nun başlığı “Batı-Sonrası Dünyaya Doğru” ifadesini içermektedir. Yukarıda tespitler genel anlamda 2013 yılı için de geçerli olmuştur ve büyük bir ihtimalle de 2014 yılı için de geçerli olacaktır. Bununla

birlikte, yukarıdaki tespitler doğrultusunda şekillenen dünya siyaseti ve ekonomisi alanındaki bölgesel ve küresel rekabet zaman ilerledikçe daha fazla ısınmakta ve sertleşmeye başlamaktadır. Buradan yola çıkarak, elbette ki önümüzdeki yıllarda uluslararası politikanın daha çatışmacı olacağı tezini şimdiden ileri sürmemekteyiz. Bunu zaman gösterecektir. Ancak buradan, küresel ve bölgesel yeniden yapılanmanın artık yeni safhalara evrilmeye başladığına yavaş yavaş ortaya çıktığı gözlenebilir. Diğer bir deyişle, şu andaki küresel siyasetin bir çeşit alacakaranlıkta olduğu ifade edilebilir. Ancak, alacakaranlık metaforundan yola çıkarak, var olan uluslararası sistemin herhangi bir yere doğru tam olarak evrileceğini ifade etmek de kolay değildir.

Alacakaranlıkta Dış Politika İnşası

İçinde bulunduğumuz alacakaranlık ya da düzensizlik durumunun yeni bir uluslararası düzene doğru yönelip yönelmeyeceğini zaman gösterse de Türk dış politikası açısından yapılması gereken, en basit şekliyle şöyle ifade edilebilir: Küresel ve bölgesel yeniden yapılanma sürecinde güçlü bir dış politika inşa edilmedi.

İçinde bulunduğumuz alacakaranlık ya da düzensizlik durumunun yeni bir uluslararası düzene doğru yönelip yönelmeyeceğini zaman gösterse de Türk dış politikası açısından yapılması gereken, en basit şekliyle şöyle ifade edilebilir: Küresel ve bölgesel yeniden yapılanma sürecinde güçlü bir dış politika inşa edilmedi.

Güçlü dış politika inşası evde başlar. 2013'ü bırakıp 2014'e girdiğimiz şu günlerde Türkiye'deki iç siyaset çalkantılı günler yaşarken, Türkiye'nin küresel siyasetteki iddia ve hedefleri üzerinde tekrar yoğunlaşmamızın ve birleşmemizin vakti gelmiştir. İç siyaset bağlamındaki kavgaların ve çatışmaların yerini, Türkiye'nin uluslararası arenadaki durumu, iddiaları ve hedefleri söz konusu olduğunda, ortak vizyona ve birleştirici bir retoriğe bırakması gerekmektedir. Çünkü Türkiye adlı gemi uluslararası sularda seyir halinde iken geminin her türlü halinden bütün vatandaşlar etkilenmektedir. Türkiye gemisinin uluslararası konumu Türkiye'de yaşayan bütün sosyal, dini, etnik ya da ideolojik grupların da uluslararası konumlarını doğrudan belirlediği gibi, geminin hız kesmesi ya da hızını artırması gene

içeridekilerin tümünü birden olumlu/olumsuz etkileyecektir. Bu açıdan, Türkiye'de yaşayan ve Türkiyeli olan herkesin yeni "kızılması", Türkiye'nin yeni küresel konumu olacaktır. Hepimizin bu idealde birleşmesi ve yeni bir ruh, heyecan ve vizyonla son on yılda Türkiye'nin kazandığı ivmenin ve uluslararası prestijinin hız kaybetmeden daha da güçlenerek devam etmesi için gayret göstermesi gerekmektedir.

başarılı dış politika sayesinde ülkenin tarihte hak ettiği yere doğru yönelen bir yükselme dönemine girdiği –yerli ya da yabancı ve tarafgir olmayan– analizciler tarafından ifade edilmektedir.

Türkiye'nin içerdeki toparlanma ve dışarıdaki doğru strateji ve politikalarla “yükselen devletler” arasında yer aldığı bir gerçekse de diğer bir dış politika gerçeği uluslararası siyasetin her zamankinden çok daha karmaşık ve uluslararası arenanın da son derece sisli/puslu bir hüviyete sahip olduğu gerçeğidir.

Kurumsal açıdan şu anda cari olan uluslararası politikanın dinamikleri İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra kurulmuş ve yeni düzenin ortasına da BM yerleştirilmiştir. Savaş sonrası kurulan bu “yeni” uluslararası düzenin kurumsal yapısı zaman zaman bazı değişikliklere maruz kalsa da temel açılardan bugüne kadar kendini muhafaza edebilmiştir. Ancak, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte 1945'ten bu yana temel niteliklerini genel olarak muhafaza eden kurumsal yapıda çok önemli bir değişiklik veya adaptasyona gidilmemiştir. Başka bir ifade ile, uluslararası siyasette çok önemli bir “sistemik” değişim yaşanırken, kurumsal yapıda radikal değişikliklere gidilmemesi var olan uluslararası ilişkilerdeki artan revizyon arayışlarının temel nedenleri arasındadır.

Türkiye'nin içerdeki toparlanma ve dışarıdaki doğru strateji ve politikalarla “yükselen devletler” arasında yer aldığı bir gerçekse de diğer bir dış politika gerçeği uluslararası siyasetin her zamankinden çok daha karmaşık ve uluslararası arenanın da son derece sisli/puslu bir hüviyete sahip olduğu gerçeğidir.

Bununla birlikte, Soğuk Savaş'ın bitmesi ile birlikte, uluslararası arenada siyasi ve ekonomik alanlarda yeni yükselen aktörlerin etkisinin artmaya başladığı ve statükocu ülkelerin uluslararası siyasetteki etkilerinin ise görece azalmaya başladığı gözlemlenmektedir. Diğer bir deyişle, askeri ve siyasi alanda Amerika Birleşik Devletleri var olan hegemonyasını henüz kaybetmemişse de, birçok araştırmacının da üzerinde ısrarla durduğu gibi, uluslararası arenada Batı-dışı devlet aktörleri etkilerini arttırmaya devam ederlerken; devlet dışı yapıların da ilginç bir şekilde dünya siyasetinde daha görünür hale geldiği ileri sürülebilir.

Son on yılda geliştiren Türk dış politikası önceliklerinin, aslında yukarıda izaha çalıştığımız yeni dünyanın parametrelerini önceden görüp proaktif bir dış politika prensipleri seti geliştirme üzerine inşa edildiği görülmektedir. Esasen, son on yılda Türk dış politikası prensiplerinde öncelikli yer edinen proaktif, çokboyutlu ve etkin dış politika arayışlarında, dış politika yapıcılarının gelen/gelmekte olan küresel siyaset gerçeklerini göz önünde tutması önemli bir husustur.

Dünya artık eski dünya değildir ve Türkiye'nin, bu alacakaranlık içindeki uluslararası siyasette hâkim ve yerleşmiş Batı ülkeleri ile olan güçlü bağlarını sürdürürken, değişen dün-

yanın yeni yükselen güçleri ile de işbirliği içine girmesi bu yeni durumun bir gereğidir. Tabii ki, Türkiye'nin eşsiz jeopolitiği de bu siyasetin oluşmasında en önemli etkenlerden biridir. Bu açıdan Türkiye hem AB üyesi olmalıdır hem de doğuda yeni ilişkiler ve ittifak arayışlarına devam etmelidir.

Küresel yeniden yapılanmaya koşut olan bir diğer olgu da, bölgemizde son yıllarda gittikçe artan istikrarsızlıklar ve altüst oluşlardır. Tunus'ta başlamış ve bütün Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı etkisi altına alan ve artçı şokları uzun süre devam edecek olan Arap Baharı şeklinde ifade edilen süreç en baştan beri Türk politika yapıcılarının tarafından genelde olumlu olarak değerlendirilmiş ve esas olarak 'tarihin normalleşmesi' şeklinde tanımlanmıştır. Arap halklarının bu hak arama mücadelesi bilhassa Suriye ve Mısır'da halkların ellerinden alınmış ve bu ülkeler maalesef olumsuz bir mecraya doğru sürüklenmişlerdir.

Türkiye'nin eşsiz jeopolitiği de bu siyasetin oluşmasında en önemli etkenlerden biridir. Bu açıdan Türkiye hem AB üyesi olmalıdır hem de doğuda yeni ilişkiler ve ittifak arayışlarına devam etmelidir.

Türkiye uzunca bir süredir ticari, ekonomik ve toplumsal anlamda bölgesel entegrasyon çabaları içinde. Esasen bu yolda oldukça önemli mesafeler de alınmıştır. Bununla birlikte, Suriye'deki iç savaş ve Türkiye'nin önce Esat rejimini siyasi reformlar konusunda uzunca bir ikna çalışmasının peşinden "etik dış politika ilkesi" gereğince Suriye'deki mazlumların yanında yer alması ile başlayan süreç Türkiye'nin arzuladığı şekilde gelişmemiş ve Türk dış politikası içeride

ve dışarıda zorlanmaya başlamıştır. Suriye hususunda genelde AK Parti, özelden de Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu içeride muhalefetten büyük eleştiri almışlardır.

Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası

Bizce Suriye'deki gelişmelere bakıp Türk dış politikasının genelini değerlendirmek doğru bir eleştiri yolu değildir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Türk dış politikasının son on yıldaki fikri temelleri güçlü ve gerçekçi analizlere dayanmaktadır. Ancak, tabii ki, bütün devletlerde olduğu gibi, dış politikada zaman zaman yaşanacak dalgalanmalar son derece normaldir ve konjonktürel dalgalanmalar resmin büyüğünü görmemize engel olmamalıdır. Diğer bir deyişle, küresel resme bakarken, bölgesel sorun noktaları resmin tamamını kaplamamalıdır. Bu ifadeden, Suriye konusunun önemsiz ve ihmal edilebilir bir husus olduğu fikrine varılmaması gerekir. Tabii ki Suriye sorunu, hem güvenlik hem jeopolitik hem de insani açıdan şüphesiz çok önemlidir ve Türkiye bu sorunun giderilmesi için harcadığı yoğun mesaiye devam etmelidir. Ayrıca, Suriye'deki güvenlik sorununun açıkça Türkiye'nin güney sınırını istikrarsızlaştırma potansiyeli olabilir. Türkiye bu konuda önlem almaya devam etmelidir şüphesiz. Diğer yandan Türkiye'ye Suriye'den gelen düzensiz göç dalgası da mutlaka en kısa zamanda halledilmesi gereken konular arasındadır.

Bununla birlikte, Suriye konusunda özellikle üç hususun altı çizilmedir: Öncelikle, Türk dış politikası yalnızca Suriye'den ibaret değildir ve sadece Suriye'yi mercek altına alarak dış politikayı tümünden eleştirmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. İkincisi, Suriye krizinin bütün karmaşıklığına rağmen arızı bir durum olduğunu görmek gerekmektedir. Arızı bir kriz üzerine dış politika stratejisi belirlenemez, belirlenmemelidir. Ayrıca, Suriye gerekçe gösterilerek Türk dış politikasının tamamını doğrudan hedef alanlar, aslında Türkiye'nin Suriye krizi sırasında somut olarak ne şekilde hareket etmesi gerektiğini tam olarak ifade edememektedirler. Bu anlamıyla eleştiriler, son derece yüzeysel ve soyut düzeyde yapılmaktadır. Bu konuda eleştiri getirenlerin daha yapıcı ve yol gösterici bir tavır izlemesine ihtiyaç vardır. Diğer yandan, ister iktidar isterse muhalefet olsun, dış politika gelişmelerini iç siyasette bir malzeme olarak görmek ve bunları ölçsüz biçimde kullanmak ülke menfaatlerine zarar vermektedir. Bu bakımdan, Suriye konusu da maalesef iç siyasi polemiklerin bir parçası haline gelmiştir ki bu durum yapıcı eleştirilerin de yolunu tıkamaktadır.

Güçlü Bir Dış Politika Olgusu

Türkiye, şüphesiz yönetilmesi kolay olmayan bir ülkedir. Türkiye'nin haiz olduğu siyasi, ekonomik, toplumsal ya da jeopolitik özellikler, Türkiye'yi zaman zaman iç ve dış krizlere maruz bırakmaktadır. Ancak, Türkiye'nin köklü devlet ve medeniyet anlayışı, altmış yılı aşkın bir süredir edindiği demokrasi tecrübesi Türkiye'nin her türlü iç ve dış krizlerle başa çıkabilme yeteneğinin olduğunu bize göstermektedir. Ayrıca, son on yılda Türkiye'ye siyasi ve ekonomik bir istikrar gelmesine neden olan güçlü hükümetlerin varlığı, 2001 krizinden sonra yeniden yapılan ekonomik ve diğer kamu ve özel sektör kurumları önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin istikrarlı bir şekilde siyasi ve ekonomik gelişmesine devam edeceğini net bir şekilde göstermektedir.

Türkiye'nin içeride güçlü bir hükümete ve güçlü kurumlara sahip olmasının yanında uluslararası arenada da güçlü bir dış politika olgusuna sahip olduğu açıkça görülen bir gerçektir. Türkiye, yeni küresel ve bölgesel yapılanma içinde dış politikasını daha da güçlendirerek, alacakaranlık bir atmosferde de olsa, yoluna kararlılıkla devam etmelidir. Bunun çok önemli bir kısmı, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik istikrar içinde göstereceği sosyoekonomik gelişme, Türkiye'nin hukuk devleti ve demokrasiye bağlılığının ve bu alandaki eksikliklerin giderilmesi çalışmalarının devam etmesi gerçekleri ile yakından ilgilidir. Esasen, güçlü dış politikanın çok önemli ayaklarında biri

Bununla birlikte, Suriye konusunda özellikle üç hususun altı çizilmedir: Öncelikle, Türk dış politikası yalnızca Suriye'den ibaret değildir ve sadece Suriye'yi mercek altına alarak dış politikayı tümünden eleştirmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. İkincisi, Suriye krizinin bütün karmaşıklığına rağmen arızı bir durum olduğunu görmek gerekmektedir. Arızı bir kriz üzerine dış politika stratejisi belirlenemez, belirlenmemelidir.

olan ticari diplomasi faaliyeti ile yukarıdaki olgu birbirlerini karşılıklı olarak desteklemektedir. Diğer bir deyişle, güçlü sosyoekonomik yapı, güçlü dış politika yapımına yardımcı olurken, ülkelerin ticari diplomasideki başarıları da içeride ekonominin daha da güçlenmesine yardımcı olur. Bu açıdan Türkiye'nin son yıllarda önem verdiği ticari diplomasi faaliyetinin daha da geliştirilmesi son derece önemlidir.

Güçlü dış politikanın çok önemli bir ayağı da devlet kurumlarının etkin ve devamlı suretle çalışması gereğidir. Başta Dışişleri Bakanlığı olmak üzere, birçok kamu kurumu Türk

Son yıllarda, kamu kurumlarında, örneğin dış politikanın amiral kurumu olan Dışişleri Bakanlığı'nda çok ciddi kapasite artırımını olmuştur. Hem nicelik hem de nitelik yönünde Dışişleri Bakanlığı yukarıda ifade ettiğimiz küresel rekabetle başa çıkabilmek ve güçlü dış politika üretebilmek açısından önemli başarılarla imza atmıştır.

dış politikasının karar alma ve uygulama safhalarında etkindirler. Son yıllarda, kamu kurumlarında, örneğin dış politikanın amiral kurumu olan Dışişleri Bakanlığı'nda çok ciddi kapasite artırımını olmuştur. Hem nicelik hem de nitelik yönünde Dışişleri Bakanlığı yukarıda ifade ettiğimiz küresel rekabetle başa çıkabilmek ve güçlü dış politika üretebilmek açısından önemli başarılarla imza atmıştır. Bu gelişme trendinin artarak devam etmesi gerekmektedir.

Yalnızca kamu kurumlarında değil, sivil toplum kurumlarının faaliyetleri de güçlü dış politika olgusu için hayati öneme sahiptir. Buradan sadece Türk sivil toplum örgütlerinin ulusötesi faaliyetleri anlaşılmalıdır.

Şüphesiz Türkiye menşeli sivil toplum örgütlerinin yurtdışındaki ticari, kültürel, eğitsel ve toplumsal faaliyetleri Türkiye için kazanımdır ve devlet tarafından desteklenmelidir. Ayrıca, ülke içinde, Türk dış politikası konusunda stratejik bilgi üretecek bağımsız ve güçlü düşünce kuruluşları da (think tank) desteklenmelidir. Üniversitelerde ilgili birimler bu alana kanalize edilmeye devam edilmelidir. Ancak en önemlisi, yukarıda ifade edildiği gibi, güçlü dış politika evimizde başlar. İçerdeki her türlü fikir ayrılığına rağmen uluslararası siyaset söz konusu olduğunda derin ayrılıkların bir tarafa bırakılabilmesi ve dış politikanın aşırı siyasallaşması gerekmektedir.

Birinci Bölüm

TÜRKİYE-AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İLİŞKİLERİ

Giriş

1947 yılından beri Türk dış politikasının en önemli boyutunu hep Amerika'yla ilişkiler oluşturmuştur. Temel ulusal davalarına yönelik karar ve uygulamalarında Türkiye en fazla ABD'yi gözetmiş, Türkiye'nin çıkarları ve politikaları en fazla ABD'nin eylemlerinden etkilenmiştir. Türkiye'nin etrafındaki bölgede en fazla aktif politika izleyen dış güç olan ABD'nin Türkiye tarafından dikkate alınmaması hiçbir dönemde mümkün olmamıştır. Türkiye'nin dış politika çizgisindeki değişiklikler ya da oynamalar da en fazla ABD'yle ilişkiler bağlamında gündeme gelmiş ve en fazla ABD'yle ilişkilerde yansımaları neden olmuştur. Batı eğilimli Türk dış politikası en çok ABD'yle ilişkilerin yoğunlaşmasıyla kendisini göstermiştir. Batı'nın Türk dış politikası açısından zararlı gözükken eylemleri en fazla ABD'nin eylemleri şeklinde ortaya çıkmıştır. Türkiye Batı'yla ilişkilerini başka blok ve devletlerle ilişkileri geliştirerek dengelemeye kalktığı anda eylemleri en fazla ABD'ye yönelik olarak algılanmıştır. Soğuk Savaş dönemi Türk dış politikasının odağında hep ABD'yle ittifak olmuştur. Soğuk Savaş sonrası belirsiz ortamda Türk yöneticiler ABD'yle ilişkileri yoğunlaştırarak Türkiye'nin yeni şekillenen sistemde dışlanan güç olmamasını sağlamaya çalışmışlardır. Son olarak, Türkiye merkezli dış politika oluşturma sürecine girildiğinde de en fazla ABD'yle ilişkiler etkileyici faktör olarak öne çıkmıştır.

1990'lı yıllarda Türk-Amerikan ilişkilerinin merkezinde ABD'nin Irak ile İran'a karşı uyguladığı ikili kuşatma bulunmaktaydı. Çekiç Güç'ün süresinin TBMM tarafından ulusal çıkarlara aykırı olduğu düşünülmesine rağmen uzatılmasının da gösterdiği gibi Türkiye bu dönemde kendi çıkarları pahasına ABD'nin Ortadoğu çıkarlarına hizmet eder gözüküyordu. Bölge ülkeleriyle ilişkileri bozma pahasına İsrail'le ilişkilerin askeri boyuta taşınması da Amerikan eğilimli Türkiye tutumunun diğer bir göstergesiydi.

2000’li yıllara siyasi istikrarsızlıkla ve ekonomik krizle girilirken sorunlarının koalisyon hükümetlerinin çözülememesinden bıkan halkın AK Parti’yi tek başına iktidara getirmesi, Türkiye merkezli aktif dış politika oluşturulmasının yolunu açtı. Ancak komşularıyla karşılıklı tehdit ve güvensizlik odaklı ilişkileri yapıcı hale getirme ve AB’yle bağları güçlendirme kararlılığıyla harekete geçen yeni hükümet ABD’yle ilişkilerde talihsiz bir testle karşılaştı. Teröre karşı mücadelede tek yanlı tutumuyla dünyanın tepkisini çeken ve BM Güvenlik Konseyi üyelerinin itirazıyla karşılaşan ABD Irak’ın işgaline yönelince, Türk halkı ve siyasetçileri arasında Kürt sorununda 1990’lı yıllarda bu ülkeye karşı biriken rahatsızlığın da etkisiyle hükümetin aksi yöndeki tavrına rağmen ABD’ye beklediği destek verilmedi. Kıbrıs Harekâtı’nı kendisine rağmen gerçekleştirdiği için müttefiki Türkiye’ye askeri ambargo uygulayan ABD çok daha ihtiyaç duyduğu bir anda kendisine destek verilmemesi karşısında Türk askerlerinin başlarına çuval geçirme gibi dramatik tepkiler verdi.

2000’li yıllara siyasi istikrarsızlıkla ve ekonomik krizle girilirken sorunlarının koalisyon hükümetlerinin çözülememesinden bıkan halkın AK Parti’yi tek başına iktidara getirmesi, Türkiye merkezli aktif dış politika oluşturulmasının yolunu açtı.

Türkiye’de AK Parti’nin tek başına iktidara gelmiş olması Türkiye’nin Batı, özellikle de ABD bağlantısında değişiklik olup olmayacağı konusunda sorgulamaları beraberinde getirmişti. Ancak yeni iktidara gelenler Batı bağlantısı üzerinde önemle duruyorlar ve dış politikada realist politika izleyecekleri görüntüsü veriyorlardı. AB’yle bağlantılar ve Kıbrıs sorununun çözümlenmesi konusunda atılan adımlar bunun en iyi örnekleri olarak ortaya çıktı. Diğer taraftan yeni yöneticiler Türkiye’nin tarihsel ve kültürel değerle-

rinden de faydalanarak komşu ülkelerle sıfır sorun hedefi çerçevesinde Türkiye merkezli politikalar oluşturmaktan bahsediyorlardı. Eskisi kadar Batı’nın çıkarlarını öncelemeyen bu yeni tutumun ABD’yle ilişkilerde de bazı görüş ve politika ayrılıklarını gündeme getireceği açıktı. Özellikle George W. Bush yönetiminin terörizmle mücadele çerçevesinde Ortadoğu’da müdahaleci bir tutum sergilemesi ve tek yanlı tutumuyla Türkiye’nin çevresindeki sorunları daha da derinleştirmesi iki ülkeyi karşı karşıya getirebilecekti. Ancak dünya gücü niteliğindeki ülkelerin bile ABD’nin yaptıkları karşısında ses çıkaramadığı bir ortamda Türk yetkililer ABD’nin karşısına çıkmak yerine sadece kendi doğru bildiklerini uygulamaya çalışacaklardı.

Bush yönetiminin dünya genelinde ABD’nin prestijine verdiği zararı telafi edecek kişi olarak Amerikan başkanı seçilen Obama Türk-Amerikan ilişkileri açısından da belli bir rahatlama getirebilirdi. Obama’nın bu bağlamda Mısır ve Türkiye’ye yaptığı ziyaretler ümitleri iyice güçlendirdi. Ancak kısa sürede başkan değişikliğinin getirdiği kısmi iyileşme dışında birçok şey aynı kaldığı için radikal dönüşümlerin gerçekleşmeyeceği belli olacaktı. Diğer taraftan süreç içerisinde iyice anlaşılan ve kanıksanan şey, Türkiye ile ABD’nin iki ayrı devlet olarak birbirleriyle uyuşmayan politikalarının ve görüşlerinin olabilecekleri ve bu farklılıklara rağmen ittifaklarını iki tarafa da faydalı olacak şekilde yönetebilecekleri oldu.

Obama'nın ilk başkanlık döneminde ikinci defa başkan seçilmeyi gözetmek durumunda olduğu için belli sınırlamaların etkisi altında kalarak politikalar izlemesi normal olan durumdu. İkinci başkanlık dönemine 2013 yılında giren Obama'nın doğal olarak eskisinden biraz farklılık oluşturacak politikalar izlemesi beklenmektedir. Diğer taraftan ABD politikasında geçerli olan geleneksel unsurlar ile yeni dönemin koşulları Obama açısından belli sınırlamalar oluşturmaya devam edecektir. Dünyanın en güçlü devletinin lideri olan Obama, bu faktörün yardımıyla bazı radikal adımlar atabileceği gibi, kendi devletinin konumunun zayıflamasına neden olmamak için belli bir ihtiyat içinde de hareket edebilecektir. Türk-Amerikan ilişkilerine de bu çerçevede bakıldığında kökleşmiş bazı sorunların ağırlığı hissedileceği gibi, iki tarafın da faydasına olacak bazı adımlar atılması durumu da söz konusu olabilecektir.

Türk-Amerikan Askeri İttifakı

1947'den beri iki ülkeyi birbirine yakın tutan şey, güvenlik alanında karşılıklı işbirliğine ihtiyaç duymaları ve bu bağlamda aralarındaki ittifakı her türlü olumsuz gelişmeye rağmen sağlam şekilde devam ettirmeleridir. Türkiye'nin etrafındaki bölge dünya politikası için her zaman önemli olmuştur, bundan sonra da olmaya devam edecektir. Bu bölgenin istikrara kavuşturulması dünyanın güvenliği ve istikrarı bakımından hayati öneme sahiptir ve bundan sonraki dönemde de önemli olmayı sürdürecektir. Türk-Amerikan ittifakı bu bölgeye yönelik işbirliği ihtiyacı çerçevesinde ortaya çıkmış ve bu bölgeye yönelik işbirliği temelinde varlığını sürdürmüştür. Başlangıçta ittifak komünizmin bölgeye doğru yayılmasını durdurmayı hedefliyordu ve Türkiye'nin diğer komşu bölgelerine yönelik işbirliğini de öngörüyordu. Talihsiz Kıbrıs olayları bir süre bölgeye yönelik işbirliğini ikinci plana attı ama ittifakı yeniden canlandıran ve güçlendiren bölgeyle alakalı düşünceler ve eylemler oldu. Soğuk Savaş sonrasında da Türkiye'yi Batı sistemi içinde güçlü şekilde tutanın bölgesel angajmanlar olduğunu söylemek mümkündür.

1947'den beri iki ülkeyi birbirine yakın tutan şey, güvenlik alanında karşılıklı işbirliğine ihtiyaç duymaları ve bu bağlamda aralarındaki ittifakı her türlü olumsuz gelişmeye rağmen sağlam şekilde devam ettirmeleridir.

NATO'nun dışarıdan gerçekleştirilecek saldırılara karşı bir savunma ittifakı olduğu dönemde Türk-Amerikan ilişkileri bu güçlü temel üzerinde yükselmiştir. NATO, tehditleri ortaya çıktıkları noktalarda sınırlandırarak ve etkisiz hale getirerek çevresinde istikrar bölgesi oluşturucu bir güvenlik ittifakı haline dönüştüğünde de Türk-Amerikan ilişkileri bu gerçeğe paralel bir şekilde seyretmiş ve bundan güç almıştır. Ortak tehditlere karşı mücadelede tarafların hâlâ en fazla güvenebilecekleri ve ihtiyaç halinde devreye sokabilecekleri mekanizma NATO'dur. Türkiye kendisine yönelik doğrudan bir saldırı olasılığı durumunda otomatik olarak NATO'nun garantisine dönecektir. ABD doğrudan tehdit

ve saldırılarla karşılaştığında Türkiye dahil NATO müttefiklerinin desteğini bekleyecektir. Türkiye'nin etrafındaki bölgede ortaya çıkacak krizlerde devreye sokulabilecek ve bölgenin istikrara kavuşturulmasında kullanılabilir en uygun mekanizma yine bazı kısıtlamalarla birlikte NATO'dur.

NATO'nun her zaman kendi içinde yeknesak bir yapı oluşturmadığı ve her zaman önemli dünya gelişmelerinde ortak bir tutum sergileyemediği doğrudur. Temel misyonunun ne olduğu ve faaliyet alanının neresi olduğu konusunda farklı görüşler ortaya konabilmektedir. Bazı durumlarda da NATO'nun tutumunun yeni bir Soğuk Savaş ortaya çıkarabileceği yönünde uyarılar yapılmaktadır. Ancak genişlemiş NATO'nun çok sayıda ülkeyi içinde barındırdığı ve kararlarını oybirliğiyle aldığı dikkate alındığında, NATO'nun uluslararası alanda ortaya koyacağı girişimlerin belli bir ağırlığının olacağı ortadadır. Rusya

Diğer taraftan NATO'nun sadık müttefiki Türkiye'nin örgütün Rusya ve Çin gibi güçleri gereksiz ve aşırı kışkırtmasını dengeleme bakımından oynayabileceği roller bulunmaktadır.

ve Çin gibi uluslararası güçlerin her zaman sorumlu davranmadıkları da göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin bölgesine yönelik politikalar izleyen bu ülkeleri dengeleme adına NATO'ya ihtiyaç duyacağı da açıktır. Diğer taraftan NATO'nun sadık müttefiki Türkiye'nin örgütün Rusya ve Çin gibi güçleri gereksiz ve aşırı kışkırtmasını dengeleme bakımından oynayabileceği roller bulunmaktadır.

Füze kalkanı projesinin NATO üyeleri tarafından sorumlu şekilde kullanıldığında bölgenin istikrarına hizmet edeceği, hatta bu anlamda Rusya ve Çin açısından da önemli katkılar sağlayacağı söylenebilir. Ancak projenin belli ülkeleri hedef alarak onları karşı blok oluşturmaya itmesi ABD'ye olduğu kadar, Türkiye'ye de zarar verecektir. Türkiye'nin bu bağlamda füzelerle ilgili olarak Çinli bir şirketle görüşmelere girmesi karşı tarafa da olumlu mesajlar veren önemli bir esneklik örneğidir. Diğer taraftan güvenlik gibi en temel alanda henüz aynı frekanstan konuşulmayan ve her zaman karşı karşıya gelme olasılığı bulunan farklı taraftaki güçlerle işbirliğine girilmesi de pek mümkün gözükmemektedir. Türkiye'nin bu konuda ulusal savunmayla ilgili hassasiyetini ortaya koymasından sonra mesajı alan Batılı müttefiklerin Türkiye'nin taleplerini daha fazla dikkate almaları, Türkiye'nin de savunma işbirliğini kendi müttefikleriyle sınırlı tutması beklenmektedir.

Bölgesel Sorunlarla Mücadelede İşbirliği

Bölgenin karmaşık sorunları ancak ilgili güçlerin gerçek anlamda işbirliği yapmalarıyla çözümlenebilir. 2002 sonrasında bölgedeki varlığını hissettiren ve bölgenin devleti olarak bölgesel sorunların çözümlenmesine ciddi düzeyde ilgi gösteren Türkiye olmadan bölgenin istikrara kavuşturulması zordur. Küresel sorumluluğu bulunan ABD'nin desteği alınmadan da sorunların çözümlenebileceğini düşünmek pek mümkün değildir. Ancak burada hayati olan konu, bölgenin istikrara kavuşmasında çıkarı bulunan Avrupa Birliği'nin sahip

olduğu değerlerin bölgenin sorunlarının çözümlenmesinde devreye sokulabilmesidir. Bu arada Rusya ve Çin gibi aktörlerin bölgede gerçekleştirilecek girişimlerin kendi aleyhlerine olmadığına inandırılması ve çözümlerin onlara da ciddi fayda sağlayacağını gösterilerek onların da desteklerinin elde edilmesi önemlidir. Ayrıca bölgenin en önemli güçlerinden biri olan İran'ın bütün süreçlerde yapıcı rol oynamasına izin verilmesi de gerekli olan bir husustur. Bunun olabilmesi için de yine Türkiye ile ABD'nin katkılarıyla İran'ın normalleştirilmesi gerekmektedir. Kısaca bölgenin sorunlarına kalıcı ve adil çözümler üretilmesinde Türkiye ile ABD işbirliği yapabilecekleri gibi, diğer aktörlerin de süreçlere dahil edilmesinde önemli roller üstlenebilirler.

Irak'ın istikrara kavuşturulması hem Türkiye hem de ABD açısından hayati öneme sahiptir. Irak denklemi yer alan çok sayıda aktörün ve Irak'ın iç yapısıyla alakalı özelliklerin işi zorlaştırdığı ortadadır. Bölgenin geneli için felaket niteliğinde sonuçlar doğurabilecek olan Şii-Sünni çatışmasının Irak'tan başlanarak engellenmesi öncelikli konulardan bir tanesidir. Bu bağlamda Türkiye'nin kendine yönelik mezhepsel politika izlediği yönündeki algının kırılması gerekmektedir. Türkiye'nin, Şii'lerle kuracağı yapıcı ilişkilerin ilk adımı olarak, Batılı devletlerle nükleer enerji konusunda geçici anlaşma imzalayan İran'la karşılıklı güven bunalımını aşması önemlidir. Bu da Suriye sorununda İran'ın yapıcı aktör olarak devreye sokulmasını gündeme getirmektedir. Bölgesel aktörler, Şii-Sünni çatışmasının kendileri açısından neler getirebileceğini hesap ederek gerekli adımları atarlarken ABD'nin onlara vereceği destek gerçekten değerli olacaktır. Irak'a müdahalesiyle arkasında bir enkaz bırakan ABD'nin bu noktada ciddi manevi sorumluluğu bulunmaktadır.

2002 sonrasında bölgedeki varlığını hissettiren ve bölgenin devleti olarak bölgesel sorunların çözümlenmesine ciddi düzeyde ilgi gösteren Türkiye olmadan bölgenin istikrara kavuşturulması zordur. Küresel sorumluluğu bulunan ABD'nin desteği alınmadan da sorunların çözümlenebileceğini düşünmek pek mümkün değildir.

Irak'ın bütünlüğünün korunması, bölge devletlerinin toprak bütünlüklerinin devamı bakımından hayati nitelikte bir konudur. Zamanında Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurulmasını savaş nedeni sayacak kadar tehlikeli gören Türkiye'nin Şii ağırlıklı Irak hükümetiyle ilişkilerinin kötüleşmesiyle Kuzey Irak'taki Kürt yapılanmasıyla ilişkilerini ileri düzeye taşıması çarpıcı bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Irak'taki bütün tarafların yapıcı bir ortaklık çerçevesinde bir araya getirilmeleri Irak'ın bütünlüğünü sağlamak bakımından gerekli olan bir şeydir. Burada beklenen, Türkiye'nin merkezi hükümetle ilişkilerini onararak Kürtlerle merkezi hükümet arasındaki ilişkilerin düzelmesinde arabuluculuk yapmasıdır. Türkiye'nin merkezi hükümetin izni olmadan Kürt bölgesindeki petrolle ilgili girişimlerde bulunması ABD yanında başka güçleri de rahatsız edecektir. Bu yüzden yine İran'ın normalleştirilmesiyle birlikte Irak'taki bütün aktörler arasında yönetime katılma bakımından bir denge kurulmasında hem ABD'nin hem de Türkiye'nin ciddi çıkarları söz konusudur.

Bölgenin şüphesiz en zor konusu Suriye'deki iç savaşın sona erdirilmesidir. ABD dahil dünyanın değerleriyle öne çıkan ülkelerinin Suriye'de olanlara seyirci kalması dünyanın geleceği bakımından tehlikeli bir durum oluşturmaktadır. Çok sayıdaki faktörün etkisi altında Suriye'deki iç savaşın gittikçe karmaşıklaşması ve beklenmedik boyutlar kazanması, sona erdirilmesini zorlaştırdığı gibi bölge ve dünya açısından daha fazla sorun doğurma olasılığını artırmaktadır. İç savaşın devam etmesi insani krizin boyutunu gittikçe insanlık açısından kabul edilemez noktalara taşıırken komşu ülkeler açısından neden olduğu tehdit ve maddi yükleri de gün geçtikçe ağırlaştırmaktadır. Diğer taraftan Suriye iç savaşı çerçevesinde radikal unsurların kendilerine yeni bir nüfuz alanı bulmaları ve bölge genelindeki güçlerini artırmaları Türkiye gibi bölgesel ülkeler yanında ABD gibi Batı ülkelerini de yakından ilgilendirmektedir. Bölgenin ülkelerindeki demokrasi yanlısı akımların güçlendirilmeleri ve olumlu kanallarda tutulmaları bakımından Suriye'nin otoriter yönetiminin tasfiyesi temelinde ilgili aktörlerin bir araya getirilerek çözüm aranmasında Türkiye ile ABD ciddi katkı sağlayabilecek iki devlettir. ABD soruna uzak durarak bir anlamda Rusya ile Çin'in etkinliğine boyun eğmesi durumunda bir dönem demokratikleştirmeye ve istikrarlaştırmaya çalıştığı bölgeyi istikrarsızlık unsurlarına teslim etmiş olacaktır.

ABD soruna uzak durarak bir anlamda Rusya ile Çin'in etkinliğine boyun eğmesi durumunda bir dönem demokratikleştirmeye ve istikrarlaştırmaya çalıştığı bölgeyi istikrarsızlık unsurlarına teslim etmiş olacaktır.

Aslında bölgenin istikrarı bakımından en vazgeçilmez unsur İran'ın normal güç olarak politika süreçlerine dahil edilmesidir. İran bölgesel ve uluslararası sistemden dışlandığı sürece bölgenin istikrara kavuşturulması ve temel bölgesel sorunların çözülmesi pek mümkün gözükmemektedir. Bu bağlamda İran'ın güvenlik kaygılarının ABD tarafından dikkate alınması ve nükleer silahsızlanmayla ilgili bölgesel düzeyde düzenleme yapılması gerekmektedir. Türkiye, Brezilya ile birlikte başlangıçta sunduğu yapıcı arabuluculuğu

devreye sokabilecektir. Batılı güçlerin İran'la düzenlemeye giderken Türkiye'yi sürece dahil etmeleri anlaşmaların kalıcılığı ve uygulamaya konabilmeleri bakımından önemlidir. İran'daki normalleşmeye Türkiye ile ABD'nin birlikte destek olmaları bölgesel istikrar yanında ekonomik fırsatlar da ortaya çıkaracaktır. AB ile birlikte Uzakdoğu ülkelerinin de bu bağlamda önemli kazançlar elde edecekleri söylenebilir.

Türkiye ile ABD arasında bölgelerin radikal unsurlardan arındırılması ve radikal güçlerin etkisizleştirilmesi bakımından gerçekleştirilecek işbirliği de önemlidir. Terörizmle mücadele, terörizmden mustarip olan iki ülkenin birbirlerine en fazla destek olabilecek alanların başında gelmektedir. Bu konudaki işbirliğinin güçlü bir şekilde devam edeceği aşikârdır. Hazar havzası enerji kaynaklarının Rusya'ya bağımlılığı kaldıracak şekilde farklı alternatif yollardan Batı'ya ulaştırılması da ABD ile Türkiye'nin karşılıklı çıkarları bağlamında işbirliği yapmaları beklenen bir alandır. Bu konuda AB'nin de devreye sokulmasının kaçınılmaz olduğu ortadadır.

4. İsrail Faktörü

Türk-Amerikan ilişkilerinin normal düzeyde tutulabilmesi bakımından Türkiye'nin İsrail'le ciddi sıkıntı yaşamaması önemli bir şart olarak gözükmektedir. Çünkü İsrail ABD'nin bölgedeki temel müttefiki olduğu gibi, İsrail'in çıkarlarının korunması Amerikan dış politikasının temel hedeflerinden bir tanesidir. Bu bağlamda yakın geçmişte Türkiye ile İsrail arasında yaşanan krizlerin Türk-Amerikan ilişkilerini sıkıntıya soktuğu açıktır. Diğer taraftan ABD'nin bölgeye yönelik girişimlerinin başarılı olmasının şartlarından biri Türk-İsrail ilişkilerinin normal düzeyde seyretmesidir. Amerikalılar bölgeye yönelik ciddi bir girişimde bulunmadan önce temel müttefikleri olan Türkiye ile İsrail'in arasını düzelterek kendilerini daha güçlü ve rahat hissetmek istemektedirler. Sadece bölgenin aykırı unsuru olan İsrail'i gözetken Amerikan girişimleri bölge ülkelerinden destek alamamakta ve baştan başarısızlığa mahkûm olmaktadır. Bölgenin istikrarı bakımından Filistin sorununun çözümünün şart olduğunun farkında olan Amerikalılar bu yöndeki girişimlerinin başarısı bakımından bölgede belli bir kabule sahip olan Türkiye'yi de İsrail'le barıştırmaya da özel önem vermektedirler. Zamanında İsraililer ve Filistinliler arasında arabuluculuk hizmeti sunmuş olan Türkiye uygun bir çözüm sürecine yine en fazla destek verebilecek ülkelerin başında gelmektedir.

ABD'nin katkılarıyla İsrail'in Türkiye'den özür dilemiş olması doğru yönde atılmış bir adımdır. Ancak bunun daha ileri noktalara taşınabilmesi için Filistin sorununda ilerleme kaydedilmesi büyük önem taşımaktadır. Filistinlilerin ve Arapların da razı olacağı bir Filistin devleti kurulmadan, Filistinlilerin mağduriyetleri giderilmeden ve Filistinlilere yönelik kuşatmalar kaldırılmadan bölgesel sorunların çözüm yolu açılmayacağı gibi Türk-İsrail ilişkileri de sağlam bir temele oturtulamayacaktır. Türkiye ile İsrail işbirliği belli alanlarda işbirliği yapmada önemli çıkarlara sahip olsalar da bölge halkları açısından kabul edilemeyecek davranışlar sergileyen bir İsrail'le Türkiye'nin ilişkilerini normalleştirilmesi pek mümkün olmayacaktır. ABD'nin ne pahasına olursa olsun İsrail'in arkasında durması da Türkiye açısından bölgeye yönelik sorunlarda ABD'yle işbirliği yapmasını zorlaştıracaktır. Aslında bölgede sağlıklı bir demokratikleşmenin yolunun açılmasının ve Türkiye ile ABD'nin demokratikleşme çabalarına birlikte destek vermelerinin şartı da Filistin sorununda ciddi bir ilerleme sağlanmasında yatmaktadır.

Bölgenin istikrarı bakımından Filistin sorununun çözümünün şart olduğunun farkında olan Amerikalılar bu yöndeki girişimlerinin başarısı bakımından bölgede belli bir kabule sahip olan Türkiye'yi de İsrail'le barıştırmaya da özel önem vermektedirler. Zamanında İsraililer ve Filistinliler arasında arabuluculuk hizmeti sunmuş olan Türkiye uygun bir çözüm sürecine yine en fazla destek verebilecek ülkelerin başında gelmektedir.

Halklar Arasında Güven Eksikliği

Türk halkı arasında ABD'yle ilgili algılar ileri derecede olumsuz olmaya devam etmektedir. Dünya genelinde kendi çıkarları açısından hareket ettiği ve müdahaleci bir tavır benimsediği izlenimi veren ABD Türk halkı tarafından istikrarsızlık ve tehdit üreten bir ülke olarak algılanmaktadır. Bu durum Türk hükümetinin ABD'yle belli projelere girişmesini zorlaştırmaktadır. Bölgeye yönelik yapıcı Türk-Amerikan işbirliği bu bağlamda zora girebilmektedir. Amerikan halkı ABD'nin Türkiye'yle ittifakını devam ettirmesini ve Türkiye'de üs bulundurmasını da pek önemsememektedir. ABD'nin Türkiye'yle ittifakını sona erdirmesi ve Türkiye topraklarından ayrılması onlar açısından pek problem oluşturmayacaktır. Bu bağlamda ABD Türkiye'yle ortak projelerinde halkının desteğini güçlü bir şekilde alamayabilecektir. Ciddi bir kriz durumunda ABD'nin Türkiye'nin güvenliğini sağlamak için bir savaşa dahil olmasına Amerikan halkının onay verme olasılığı da pek yüksek değildir.

Dış politika konuları genelde halkın dışında tartışıldığı ve kararlar halkın pek ilgi alanına girmeden alındığı için Türk-Amerikan ilişkilerinde halklar faktörüne çok fazla eğilmenin doğru olmadığı düşünülebilir. Ancak iktidarlar demokrasinin daha da güçlendiği günümüzde halklarını ikna etmeden önemli dış politika adımları atmak istemeyeceklerdir. Bu

Türk-Amerikan ilişkilerindeki temel sıkıntılardan biri, taraflar ihtiyaç duydukları anlarda birbirleriyle normal ve yoğun temaslar kurabilseler de henüz ilişkilerin sıradan olaylarca olumsuz etkilenmesini engelleyecek bir kurumsallaşma düzeyine ulaşılmamış olmasıdır.

bağlamda ABD'nin Türkiye'nin etrafındaki bölgeye yönelik müdahaleci tutumundan vazgeçerek başka aktörlerle birlikte yapıcı işbirliği girişimlerinde yer alması Türk halkının ABD'ye bakışını olumlu yönde değiştirebilecektir. Sonuçta Türk halkının karşı olduğu ABD'nin kendisi değil, uyguladığı politikalarıdır. Türkiye de kendisinden çok uzakta olan Amerikan halkının Türkiye imajını iyileştirebilmek için Amerikan sisteminin bir parçası olan lobi kurumunu daha yoğun kullanabilir. Bu bağlamda ABD'de Türkiye'nin çıkarları adına hareket eden grupların lobicilik faaliyetlerinde önemli aşamalar kat ettiği söylenebilir.

İlişkilerin Kurumsallaştırılması

Türk-Amerikan ilişkilerindeki temel sıkıntılardan biri, taraflar ihtiyaç duydukları anlarda birbirleriyle normal ve yoğun temaslar kurabilseler de henüz ilişkilerin sıradan olaylarca olumsuz etkilenmesini engelleyecek bir kurumsallaşma düzeyine ulaşılmamış olmasıdır. Soğuk Savaş döneminde birbirinin ideolojik müttefiki olan iki devlet, George W. Bush döneminde ilişkilerini stratejik ortaklık olarak tanımlamışlar, Obama döneminde de model ortaklık hedefini ortaya koymuşlardır. 1947'den beri ilişkilerin stratejik ve gü-

venlik boyutu her zaman ön planda olmuştur. Birbirinden coğrafi olarak uzak iki ülkenin Türkiye'nin etrafındaki bölgeyle ilgili stratejik çıkarlarının zorlamasıyla güvenlik ağırlıklı ilişki içinde olmaları bir dereceye kadar normal karşılanabilecek durumdur. Ancak ilişkilerde güvenlik dışı konular da gündeme gelebilmekte ve bazen bu konular ittifakı sarsabilmektedir. İlişkilerin sağlıklı bir şekilde devamı isteniyorsa ekonomik ve sosyal boyutlarının da güçlendirilmeye ihtiyaç duyduğu açıktır.

1950'lerde iki ülke arası ilişkilerde önemli bir katalizör görevi gören ekonomik ve ticari bağlantılar günümüzde istenilenin çok gerisindedir. Türkiye'nin Almanya, Rusya ve hatta Çin gibi ülkelerle ticaret hacmi dikkate alındığında ABD'yle olan ticareti oldukça düşük düzeydedir ve dahası Türkiye bu ticari ilişkide verdiği açıkla zararlı çıkan taraf durumundadır. Mesafelerin öneminin azaldığı günümüzde Türk-Amerikan ticari ve ekonomik ilişkilerinin ilerletilebilmesi için yapılabilecek çok şey vardır ve bu konuda iki taraf da ciddi sorumluluk altına girmelidir. Aksi takdirde bir kriz durumunda birbirlerinden uzaklaşma ihtimalleri yüksek olacaktır.

Bu çerçevede ABD ile AB arasında serbest ticaret alanı oluşturulmasıyla ilgili olarak imzalanan geçici anlaşmaya Türkiye'nin başta dahil edilmemesi tehlikeli bir işaret olmuştur. Şu anki duruma göre Türkiye AB ile Gümrük Birliği kurduğu için Amerikan malları Türkiye'de rahatça satılabilecek, Türk mallarının ise ABD'de serbestçe satılması mümkün olmayacaktır.

1950'lerde iki ülke arası ilişkilerde önemli bir katalizör görevi gören ekonomik ve ticari bağlantılar günümüzde istenilenin çok gerisindedir.

II. Dünya Savaşı sonundan beri Batı birliği içerisinde yer alan, her türlü Batı kurumuna katılmak için çaba gösteren ve Batı'yı gözetken politikalar izleyen Türkiye'nin bu ticari ortaklık içinde yer almaması çok radikal sonuçlar doğurabilecektir. Türkiye'nin AB dışında kalması halinde söz konusu edilen genel eğilimde ve dış politika çizgisinde radikal değişikliğe gitme olasılığı, ABD-AB ticari ortaklığına dahil edilmemesi halinde daha güçlü şekilde gündeme gelebilecektir. AB'nin oylamalarından bıkan Türkiye'nin başka ortaklıklar araması ciddi şekilde söz konusu olabilecektir. 2002'de Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Tuncer Kılınç'ın İran ile Rusya'nın Batı dışında ortak adayları olarak düşünülmesini önermesinden sonra günümüzde de Türkiye Başbakanının Batı'ya alternatif olarak Şanghay İşbirliği Örgütü'ne katılmasından bahsetmesi, atlanacak sıradan bir olay değildir. ABD'nin bu çerçevede Türkiye'yle serbest ticaret bölgesi oluşturma bakımından gerekli adımı atması beklenebilecek olan bir durumdur.

Model ortaklığın sosyal boyutunda iki ülke halkının birbirlerinin devletlerine bakışlarının iyileştirilmesi yanında yapılması gereken çok şey vardır. Her iki ülkedeki sivil toplum kuruluşlarının aralarındaki irtibatların artırılması ve çeşitli ortak girişimler gerçekleştirmelelerinin teşvik edilmesi bu bağlamda önemlidir. İslam ve Türk karşıtlığının ve korkusunun ABD'de kökleşmesini önlemek için Türk sivil toplum kuruluşları Amerikalı ortaklarıyla büyük çaplı projeler gerçekleştirmeli, yönetimler de bu projelerin destekçisi olmalıdır.

İslam dünyasında radikalleşmenin önlenmesi ve demokratik açılımların güçlendirilmesi bağlamında da yine birlikte uygulanacak projeler önemli katkılar sağlayacaktır. Türkiye’de son dönemlerde görülen gösterilerde yaşananlar ABD halkı ve yöneticileri arasında belli bir rahatsızlığa neden olabilmıştır. Türkiye’nin istikrarı bakımından önem taşıyan bu tür olayların niteliklerinin saptanması ve gerekenlerin yapılması bakımından iki ülke yönetiminin ve sivil toplum kuruluşlarının yapacağı işbirliği iki taraf açısından da faydalı olacaktır.

İlişkilerin kurumsallaştırılması bakımından başka bir fırsat kapısı ise Türkiye’nin Afrika ve Asya’ya yönelik gerçekleştirdiği ekonomik, sosyal ve kültürel nitelikli açılımlarda Amerikalı kurumların ve şirketlerin de yer almasıdır. Uluslararası insani yardımlar sıralamasında dünya dördüncülüğüne yükselen Türkiye, tarihsel ve kültürel bağlarını kullanarak ve belli mekanizmalarını devreye sokarak daha önce kayıtsız kaldığı bölgelerde önemli girişimler gerçekleştirmektedir. Türk sivil toplum kuruluşları Afrika ve Asya’nın değişik bölgelerinde eğitim ve insani yardım alanlarında oldukça aktif olarak yer alırken, Türk işadamları da yerel aktörlerin de desteğini alarak önemli iş projelerini uygulamaya koymaktadır. Ciddi finansal ve ekonomik gücü olan Amerikan sivil toplum kuruluşları ve şirketleri bu tür girişimlerde Türklere ortaklık yaptıklarında –yerel olanlar da dahil olmak üzere– herkes bundan fayda elde edecek ve dahası, Türk-Amerikan ilişkilerinin sosyal zemini güçlendirilmiş olacaktır. Böylelikle, birbirleriyle ciddi ortaklıklar oluşturan Türk ve Amerikan kuruluşlarının, iki ülke ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde devam ettirilmesinde ciddi katkıları olacaktır.

Sonuç

Çin ve Hindistan’ın yükselişiyile dünyanın merkezinin doğuya doğru kayması gerçeği karşısında bundan sonra Amerika’nın Orta ve Yakın Doğu’dan uzaklaşarak Uzakdoğu merkezli politikalar oluşturması ve uygulaması beklenmektedir. Yine tahmin edilen bir başka husus da, ABD’nin Ortadoğu gibi eskiden çok meşgul olduğu bölgelerde müttefiklerinin kendi adına daha fazla sorumluluk yüklenmesini talep edeceği yönündedir. Diğer taraftan Türkiye de Batılı devletlerle ilişkilerinde istediği ilerlemenin ortaya çıkmaması ve uluslararası sorunlarda Batılı devletlerin beklediği desteği vermemesi karşısında Batı dışındaki yapılanmalara yönelir gözükmekte ve BM’deki veto sistemi gibi geleneksel yapının unsurlarını ciddi şekilde eleştirmektedir.

Bu eğilimler Türk-Amerikan ilişkilerinin gevşeyebileceği yönünde bir algı doğurmaktadır. Ancak ABD’nin Türkiye’nin etrafındaki bölgeye yönelik ilgisini ciddi şekilde kaybetmesi mümkün değildir. Ortadoğu’da İsrail gibi kritik bir müttefiki bulunan ABD, bölge enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaşmasıyla ilgili stratejik çıkarları bağlamında da bölge gelişmelerini yakından takip etmek durumundadır. Bölgenin dünyanın istikrarı açısından taşıdığı hayati önem yüzünden de ABD bölgeye yönelik politika oluşturacak ve projeler

uygulamaya koyacaktır. Bu çerçevede destek alabileceği ve birlikte hareket edebileceği ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Diğer tarafta Türkiye dünyanın yeni yükselen güçleri arasına dahil olarak ve onlarla birlikte hareket ederek sistemde adalet sağlanması bakımından bazı değişiklikler isteyebilecektir, ama ABD gibi geleneksel bir müttefikiyle bağlarını gevşetmeyi ve onun desteğinden mahrum olmayı göze alamayacaktır. Gelecek dönemde yukarıda belirtildiği üzere Türkiye ile ABD'nin birlikte yapabilecekleri ve yapmaları gereken çok şey olacaktır.

Öneriler

Türkiye, NATO bağlamındaki yükümlülüklerine bağlı kaldığını göstermeye devam etmelidir. Türk-Amerikan ilişkilerinin en değerli parçası olan NATO çerçevesindeki ittifak güçlü şekilde korunmalıdır. Füze kalkanı çerçevesinde Türk ulusal savunma sanayiinin gerekleri vurgulanmalıdır, ama savunma alanında NATO dışındaki ülkelerle ciddi işbirliği çabası içine girilmemelidir. Füze kalkanı projesinin belli devletleri (özellikle Rusya ve İran'ı) hedef alır gözükmemesi için Türkiye gereken uyarıları yapmalıdır.

Ortadoğu bölgesinin istikrara kavuşturulması için konular bazında ABD'yle samimi işbirliği yapılırken ABD yetkililerine AB'nin bölgeye yönelik girişimlerde devreye sokulması konusunda destek beklendiği belirtilmelidir.

Bölgesel işbirliği çalışmalarına Rusya, Çin ve İran da dahil edilmeye çalışılmalı ve bu ülkelerin aleyhine hareket edilmediği gösterilmelidir. Türkiye İran'ın normalleştirilmesinde ABD'yi harekete geçirmeye çalışılmalı ve İran'ın makul davranışa ikna edilmesinde AB'yi de devreye sokarak ABD'yle daha aktif politika izlemelidir. İran sorununun halledilmesinde Türkiye bölgesel çapta nükleer silahsızlanmayla ilgili düzenlemeler yapılmasında ısrarcı olmalı ve ABD'yi bu yönde etkilemeye çalışmalıdır. Irak'la ilgili olarak Türkiye mezhepsel politika izlenimi verecek davranışlardan kaçınmalı, Irak yönetimiyle ve Şii'lerle ilişkilerini normalleştirmeli ve Irak yönetimine bütün tarafların adil şekilde katılımını sağlama konusunda ABD'yle işbirliği yapmalıdır. ABD'ye ve diğer güçlere rağmen bölgesel yapılarla özel ilişkiler içine girmeye çalıştığı izlenimi vermemelidir.

Bölgede demokrasinin desteklenmesi konusunda ABD'nin kendi ilkelerine ve dış politika uygulamalarına atıfta bulunularak demokrasi karşıtı eylemlere destek vermenin doğuracağı olumsuz sonuçlar vurgulanmalıdır. ABD'yle terörizmle mücadele ve Hazar havzası kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılması konularında da güçlü şekilde işbirliği yapılmaya devam edilmelidir.

Türkiye, Filistin sorununun çözüme kavuşturulmasının önemini vurgulamaya devam ederek sürece elinden gelen desteği vereceğini ortaya koymalıdır. Amerikalılara Filistin soru-

nunun çözümünün bölgenin istikrarı bakımından taşıdığı hayati önem hatırlatılarak bu konuda İsrailileri sıkıştırılmalarının gerekliliği de vurgulanmalıdır. Sonuçta Türkiye İsrail ile ilişkilerini Gazze'ye yönelik ablukanın kaldırılmasına bağladığı için sorunun halledilmesi halinde İsrail ile normal iki devlet olarak ilişkilerine devam edeceğini de göstermelidir.

ABD'deki Türkiye lehine lobicilik faaliyetleri desteklenmelidir. Türk ve Amerikan sivil toplum kuruluşlarının Türkiye'de Amerikan algısının iyileştirilmesi ve ABD'de İslam karşıtlığının azaltılması yönündeki girişimlerine destek verilmelidir. Türkiye ile ABD'ye ait yardım kuruluşlarının ve iş şirketlerinin Afrika ve Asya gibi gelişmekte olan kıtalarda işbirliği yapmaları için teşvikçi politikalar izlenmelidir.

ABD ile AB arasındaki serbest ticaret anlaşmasına dahil olmak için her türlü çaba gösterilmeli, gerekirse Batılı ülkeler Türkiye'yi kaybedebilecekleri konusunda uyarılmalıdır. Bu bağlamda Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üyelik konusu dozunda kullanıldığında fayda getirebilecektir. Türkiye bazı durumlarda ekonomik açıdan yeni sivrilen ülkelerle ortak ilişkiler içerisine girerek ABD dahil Batılı güçlerin kendilerine çeki düzen vermeleri için gerekli mesajları iletmelidir. Ancak burada da dozun iyi ayarlanması önemlidir.

İkinci Bölüm

TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin 1959 yılında ortaklık anlaşması için başvuru yaptığı Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile başlayan ilişkiler 1987 yılında üyelik başvurusu ve 1999 yılında da Türkiye'nin resmen aday ülke ilan edilmesi ile bambaşka bir formata girmiştir. Bilindiği gibi 2004 yılının Aralık ayında Brüksel'de yapılan tartışmalı zirve neticesinde Türkiye 2005 yılından itibaren artık aday ülke hüviyetini kazanmıştır. 2005 yılında bu yana da ilişkiler düşse kalsa ama belli bir istikrar dairesinde devam etmektedir.

Türkiye'nin AET, AT ya da AB ile olan ilişkileri her zaman fırtınalı olmuştur. Bu fırtınaların altında yatan ana etkenler arasında hem AB'nin Türkiye konusunda malum nedenlerden dolayı isteksizliği hem de Türkiye'nin AB politikaları, şartları ve kriterlerine uymadaki başarısızlıkları vardır. 1999 yılında başlayan asıl üyelik sürecinde ise çok olumlu başlayan ve bütün Türkiye'yi heyecanlandıran süreç maalesef arzu edilen hızını muhafaza edememiştir.

Türkiye AB ilişkilerinin son yıllarındaki gelişmeler analiz edilecek olunursa birkaç faktörün Türkiye-AB ilişkilerinde duraklamanın ve kilitlenmenin arkasında yattığı görülmektedir. Öncelikle, Türkiye'nin AB sürecini neredeyse esir alan husus Kıbrıs konusudur. 2006 yılında AB Konseyi'nin almış olduğu karar doğrultusunda Türkiye'nin, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ni bütün Kıbrıs'ın temsilcisi olarak görmediği ve bu nedenle "Kıbrıs Cumhuriyeti" şeklinde 2004 yılında AB üyesi olan GKRY'yi bu şekilde tanımadığı bahanesi ile Türkiye'nin 2005 yılının Ekim ayında başlayan müzakere sürecini kısmen askıya almış ve altı başlıkta müzakereleri açmama kararı almıştır. 2006 yılından bu yana, esas olarak bu nedenle ilişkilerin doğal çerçevesi içinde devam ettiğini söylemek çok zordur.

Diğer yandan Türkiye-AB ilişkilerinin uzun süre kilitlenmesine neden olan Fransa'nın Sarkozy dönemindeki Türkiye karşıtı uygulamalarıydı. Sarkozy döneminde Fransa, hiçbir neden göstermeden, gayet keyfi bir şekilde Türkiye'nin müzakere sürecini beş başlıkta engellemeye gideceğini ifade etmiştir. Uluslararası siyasetin temelleri arasında olan ahde vefa (pacta sunt servanda) ilkesine aykırı olarak Fransa'nın ve daha sonra da GKRY'nin sürekli olarak Türkiye'nin AB sürecini baltalama girişimlerine, Almanya gibi diğer AB üyelerinin hiçbir itiraz geliştirmeden izlemesi de oldukça anlamlıdır.

Kıbrıs sorununun doğrudan doğruya AB ile hiçbir ilgisinin olmaması bir yana, elli yılı aşkın zamandır karmaşık bir uluslararası sorun olarak varlığını sürdüren Kıbrıs'ın, hiç adil olmayan bir şekilde Türkiye-AB ilişkilerinin merkezine yerleştirilmesi, hem siyasi hem de etik açıdan yanlış bir politika olmuştur.

Kıbrıs sorununun doğrudan doğruya AB ile hiçbir ilgisinin olmaması bir yana, elli yılı aşkın zamandır karmaşık bir uluslararası sorun olarak varlığını sürdüren Kıbrıs'ın, hiç adil olmayan bir şekilde Türkiye-AB ilişkilerinin merkezine yerleştirilmesi, hem siyasi hem de etik açıdan yanlış bir politika olmuştur. Ayrıca, daha da önemlisi, Kıbrıs'ın tekrar birleşmesi yönünde en büyük fırsat olan ve son derece kapsamlı ve adil bir çözüm öneren BM'nin hazırladığı Annan Planı'nı 2004 yılında Rumlar reddedip Türkler kabul ettiklerinde, çözüm istemeyen Rumlar garip bir şekilde ödüllendirilerek AB'ye alınırken Türkler, BM çözümünü destekledikleri için adeta cezalandırılmışlardır.

Maalesef bu konuda birazcık "suçluluk" hisseden AB, Kuzey Kıbrıslı Türklerle de vermiş olduğu yardım ve destek sözünü de tutmamıştır.

2006 yılında Türkiye-AB ilişkileri bir çıkmaza girmiştir. Bu sene sonundaki bazı gelişmeler haricinde neredeyse Türkiye-AB ilişkilerinin durduğu ifade edilebilirdi. Ancak bazı olumlu gelişmeler, Türkiye-AB ilişkilerinde halen ivme potansiyeli olduğunu göstermektedir. Öncelikle Kıbrıs sorunu ve Sarkozy nedeni ile kilitlenmiş olan Türkiye-AB ilişkilerinin bürokratlar seviyesinde de olsa bir şekilde müzakereyi devam ettirmek için düşünülen ve 12 Ekim 2011 tarihinde önerilen Pozitif Gündem, duraklamış görülen müzakere sürecinin en azından teknik düzeyde devam etmesi ve Türkiye ile AB mevzuatının teknik düzeyde uyum sağlamasını sağlayacak bir mekanizmanın kurulmasını sağlamıştır.

Bu çerçevede, 8 müzakere faslına dair çalışma grupları oluşturulmuş ve Komisyon, bugüne kadar 3 müzakere başlığına (Şirketler Hukuku - 6, Tüketicinin ve Sağlığın Korunması - 28, Mali Kontrol - 32) ilişkin 5 kapanış kriterinin karşılandığını Türkiye'ye bildirmiştir. Şüphesiz Pozitif Gündem Türkiye-AB ilişkilerinde belli bir olumlu hal yaratmıştır, ancak bu gündemin müzakerelerin yerini alabilecek bir potansiyeli tabii ki mevcut değildir. Buna rağmen en azından siyaseten uygun atmosfer sağlanana kadar zaman kaybetmemek için teknik düzeyde AB mevzuatına uyum sağlama noktasında faydalı olabilir.

22 Numaralı Fasılın Açılması: “Yetmez Ama Evet”

Ekim 2005’te başlayan süreç içinde Aralık 2013’e kadar 13 fasıl açılmıştı. 2006 yılında müzakerelerin fiilen başlaması ile ilk başlık olan Bilim ve Araştırma faslı açılmış ve geçici olarak kapanmıştı. Son olarak da, İspanya’nın dönem başkanlığı sırasında 30 Haziran 2010 tarihinde Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığına ilişkin 12. başlığın açılmasından sonra uzunca bir süre, 3,5 yıl siyasi engellemeler nedeni ile müzakerelere devam edilememiştir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu duraklama, Türkiye’den ziyade AB kaynaklı olmuş ve tamamen Fransa gibi ülkelerin Türkiye’nin AB sürecini baltalama politikalarından kaynaklanmıştır.

2013 İlerleme Raporu’nun açıklanmasının ardından 22 Ekim 2013 tarihinde Lüksemburg’da yapılan Genel İşler Konseyi Toplantısında, 22 no’lu Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu faslının açılmasına ilişkin karar teyit edilmiştir. Hükümetlerarası Konferans (HAK) ise 5 Kasım’da Brüksel’de toplanmış ve 22. fasıl 3,5 yıllık bir gecikmeden sonra resmen müzakereye açılmıştır.

22. fasılın açılması duraklama dönemine giren Türkiye-AB ilişkilerinin canlanmasına belli oranda hizmet edecek, en azında ilişkilerin daha da kötüye gitmesini belli oranda engelleyecektir. Ancak, tek başına bir müzakere faslının açılmasının, Türkiye-AB ilişkilerinde var olan sorunların hemen çözümü noktasında yeterli olmayacağı açıktır.

2013 senesi özelinde, yeni bir fasıl açılmasının yanında, bir yılın hikâyesine dönen ve kesinlikle Türkiye’nin hakkı olan vize konusunda önemli bir gelişme sağlanmıştır. Bilindiği gibi AB, Türkiye’nin her yönden hakkı olmasına rağmen vize serbestiyeti konusunda sürekli olarak Türkiye’nin haklı taleplerine olumsuz yaklaşmakta ve Türkiye de bu nedenle geri kabul anlaşmasını imzalamaya yanaşmamaktaydı.

Uzunca bir süredir Türkiye ile AB arasında geri kabul anlaşması ve vize muafiyeti konusunda müzakereler devam etmekte ve aslında belli bir noktaya yaklaşılmıştı. 2013 İlerleme Raporu’nda, vize diyalogu konusunda ilerleme kaydedildiği belirtilerek AB tarafından önerilen Yol Haritasına ve Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nun yasalaşmasına da atıfla, ülkemiz yasadışı göçmenlerin iadesi bağlamında Geri Kabul Anlaşması’nı (GKA) imzalamaya davet edilmiştir. AB Konseyi, Türk vatandaşlarına vize serbestisi sağlama nihai hedefiyle ülkemizle diyaloga başlanmasına dair Komisyonu yetkilendirme kararını 21 Haziran 2012 tarihinde almıştır. Karşılığında, ülkemiz AB ile Geri Kabul Anlaşması’nı paraf lamıştı. Ancak hâlâ bazı pürüzlerin giderilmemesi nedeni ile anlaşmanın tam olarak kabulü için 16 Aralık tarihi beklenmiştir. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun 4 Aralık tarihinde Brüksel’de AB İçişlerinden Sorumlu Komiser Malmström ve Genişle-

2013 senesi özelinde, yeni bir fasıl açılmasının yanında, bir yılın hikâyesine dönen ve kesinlikle Türkiye’nin hakkı olan vize konusunda önemli bir gelişme sağlanmıştır.

me ve Komşuluk Politikasından Sorumlu Komiser Füle ile gerçekleştirdiği görüşmelerin sonunda 16 Aralık 2013 tarihinde Ankara'da Geri Kabul Anlaşması'nın imzalanması ve vize muafiyeti diyalogunun başlatılması hususunda mutabık kalınmıştır. Buna göre, AB, Türkiye'ye yaklaşık 3,5 yıl sonra vize muafiyeti sağlayacak ve bunun karşılığında da Türkiye AB'ye geri kabul konusunda vermiş olduğu sözü tutarak, AB'ye Türkiye'den kaçak giriş yapanları geri alacaktır.

Vize muafiyeti anlaşması ve geri kabul diyalogunun başlamasının Türkiye açısından faydalı olduğu görülmektedir. Uzunca bir süredir aslında hakkımız olan vize muafiyetinde önemli bir noktaya geldiğimizi küçümsememek gerekmektedir. Ayrıca geri kabul diyalogu neticesinde Türkiye'nin kaçak girişlere karşı daha etkin önlemler alması gerekecektir ki bu süreç mali açıdan AB tarafından desteklenecektir.

Bu konu Türkiye'de sıklıkla tartışılmaktadır. Vize muafiyeti anlaşmasına, bazı yorumcular Türkiye'nin bir mülteci cenneti (ya da cehennemi) olacağını söyleyerek itiraz etmişlerdir. Eleştirilen konulardan biri de, Türkiye'nin 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne imza koyarken sadece Batı'dan gelenlere mülteci statüsünün verileceğini ilan etmesidir. Bu şerhin kaldırılması durumu da gene tartışmalı bir mahiyet arz etmektedir. Ancak, vize muafiyeti anlaşması ve geri kabul diyalogunun başlamasının Türkiye açısından faydalı olduğu görülmektedir. Uzunca bir süredir aslında hakkımız olan vize muafiyetinde önemli bir noktaya geldiğimizi küçümsememek gerekmektedir. Ayrıca geri kabul diyalogu neticesinde Türkiye'nin kaçak girişlere karşı daha etkin önlemler alması gerekecektir ki bu süreç mali açıdan AB tarafından desteklenecektir.

Diğer yandan, üyelik sürecinden bağımsız olarak Gümrük Birliği çerçevesinde Türkiye-AB ilişkileri bağlamında birçok serbest ticaret anlaşmalarına imza atılmıştır. Bugüne kadar toplam 19 serbest ticaret anlaşması (STA) imzalanmıştır (18 ülke ve EFTA). Bunlardan 17'si yürürlüktedir. 2013 yılı içinde Kosova'yla imzalanan STA'nın ülkemizdeki ve Kosova'daki onay işlemleri devam etmektedir. STA'ların imzalanması Türkiye'de üretilen ürünlerin daha az kısıtlamaya maruz kalarak yabancı pazarlara girmesine vesile olabilecektir.

Sonuç ve Öneriler

2013 yılında, Fransa'da Sarkozy'nin yerine Hollande'ın seçilmesi ile hem Türkiye-Fransa hem de Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığını ifade edebiliriz. Burada, 2013 yılında yeni bir başlığın açılması (22. Başlık) muhakkak çok önemli bir olumlu gelişme olsa da tek başına bu durum, Türkiye-AB ilişkilerindeki yapısal sorunları tek başına çözmeye yeterli değildir. AB yolunda, Türkiye-AB kurumları ülkelerinin daha fazla entegrasyonu yönünde daha fazla mesai harcamalıdır. Bu hususta, şüphesiz Kıbrıs sorunu öncelikle çözülmesi gereken bir konudur.

Kıbrıs konusunda Türkiye, çözüm noktasında GKRY'nin her zaman bir adım önünde olmuştur ve olmaya devam etmelidir. Bununla birlikte, Türkiye asla adil olmayan ve kapsamlı bir çözüm dayatmasını kabul etmemiştir ve etmemeye devam etmelidir.

Türkiye-AB ilişkileri stratejik bir mahiyet arz eder. Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin ekonomik, siyasi, jeopolitik önemi devam etmektedir. AB ekonominde yaşanan krizler Türkiye'nin uzun vadeli AB hedefine zarar vermemelidir. Türkiye AB'yi önemsemeye devam etmeli ve AB konusu iç siyasete malzeme olmamalıdır.

AB konusunda belli bir denge tutturulmaya devam etmelidir. Ne romantik AB taraftarı ne de AB şüphecisi olmaya gerek vardır. AB konusuna rasyonel bakılmalıdır; ne aşırı AB tarafgirliği söylemi ne de gereksiz AB karşıtı söylem Türkiye'nin milli menfaatine uygundur.

Çoğu zaman telaffuz edildiği gibi AB süreci AB üyeliği kadar değerlidir. AB bilhassa içeride siyasi, ekonomik ve toplumsal standartlarımızı yükseltmek için gereklidir. Bu açıdan, siyasi, ekonomik ve kamusal alanlarda AB standardı bizim için son derece önemlidir. Demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları gibi konularda AB standardından vazgeçmemiz düşünülemez.

Türkiye-AB ilişkileri stratejik bir mahiyet arz eder. Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin ekonomik, siyasi, jeopolitik önemi devam etmektedir. AB ekonominde yaşanan krizler Türkiye'nin uzun vadeli AB hedefine zarar vermemelidir. Türkiye AB'yi önemsemeye devam etmeli ve AB konusu iç siyasete malzeme olmamalıdır.

Üçüncü Bölüm

TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

Giriş

Türkiye'nin Ortadoğu politikası, temel olarak iki alandaki değişim ve gelişmelerin etkisi altında oluşmuş ve uygulanmıştır. Bunlardan ilki uluslararası sistemde ve Ortadoğu alt sisteminde meydana gelen değişim ve gelişimler iken; ikinci alan Türkiye'deki siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmeler ve dönüşümlerdir. Uluslararası sistem ve Ortadoğu alt sistemi ile kastımız; 19 ve 20. yüzyıl boyunca dünyada meydana gelen ekonomik, siyasal, kültürel ve askeri gelişmelerdir. Ortadoğu bölgesi, 20. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altında iken, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batılı ülkelerin (özellikle İngiliz, Fransız, İtalyan ve ABD) etki alanı altına girmiştir. Bu ayrılma sadece bölge halkları ve ülkeleri değil, elbette ki Osmanlı'dan bakiye kalan Türkiye Cumhuriyeti için de geçerlidir. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'nın son ülkesi olarak kalan Misak-ı Milli sınırları üzerinde Batılı emperyalistlere karşı verilmiş bir mücadele sonunda kurulmuşken, kuruluş sonrasında radikal bir rejim ve dış politika değişikliğine gitmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok kültürlü, farklı etnik grupları/dinleri/dilleri kapsayan anlayışı yerine ulus-devlet modelinde bir devlet yapısına dönüşmeye çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ideolojisinin ve siyasal hedefinin yönü Batılılaşma ve modernleşme olması nedeniyle, genelde İslam dünyasına ama özelde Ortadoğu bölgesine dönük bakışı gün geçtikçe zayıflamıştır.

20. yüzyıla genel olarak bakıldığında, Türkiye'nin Ortadoğu politikası, bu iki alandaki dönüşümlere, kırılmalara ve sorunlara bağlı olarak, sürekli zikzak çizerek devam etmiştir. Genel bir ifadeyle belirtmek gerekirse; 20. yüzyıl boyunca Ortadoğu bölgesi değişik ideolojiler, liderlikler ve otoriter/totaliter rejimler altında ve genellikle süper güçlerin etkisi altında geliştiği için, genelde Türkiye'den ve emperyalist Batı'dan uzak durmaya çalışmıştır.

Diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi ve kadroları, Ortadoğu bölgesine ya hiç ilgi duymamış ya da ilgi duyduğunda da oryantalist bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Bu iki nedenle, Türkiye-Ortadoğu ilişkileri çok ilginç bir durum ortaya çıkarmıştır. Şöyle ki, Türkiye ve Ortadoğu, hem birbirine çok yakın ve iç içe iken, diğer yandan da birbirinden o kadar uzak olmuşlardır. Türkiye ve Ortadoğu, bir yandan coğrafi, tarihi, dini, kültürel, sosyal ve insani nedenlerle birbirinden ayrılmaz bir bütünlük gösterirken, diğer yandan da ideolojik, siyasi, askeri ve uluslararası sistem faktörleri nedeniyle birbirinden uzak kalmıştır.

Ancak bunlardan ikincisinin, yani uzak kalma çabasının tam olarak gerçekleştiğini söyleyemeyiz. Zira tüm ulusal ve uluslararası faktörlere rağmen, Türkiye ve Ortadoğu bölgesi, 20. yüzyıl boyunca değişik dönemlerde değişik nedenler ve araçlar üzerinden birbiriyle sürekli temas etmiştir. Aslında, Türkiye'nin Ortadoğu politikası işte bu zorunluluk ve ihtiyaçlar çerçevesinde oluşmuş, gelişmiş ve güçlenmiştir. Son dönemdeki gelişmelere bakmadan önce, 20. yüzyıldaki Türkiye'nin Ortadoğu politikasının kısa bir özetini yapmakta yarar vardır.

Türkiye-Ortadoğu/İslam Dünyası İlişkilerinin Dönemsel Analizi

20. yüzyıl boyunca Türkiye-Ortadoğu ilişkilerini beş alt döneme/başlığa ayırabiliriz:

Birinci Dönem: 1923-1950 İzolasyon Politikası

Türkiye, Cumhuriyetin ilk yıllarında Lozan Antlaşması'nda sağlanan Misak-ı Milli sınırları üzerinde yeni bir ulusdevlet oluşturma çabası gösterirken, dünyadan ama özellikle Ortadoğu ve İslam ülkelerinden mümkün olduğunca izole olmaya çalışmıştır. Bu süreçte Türkiye'nin Ortadoğu ve İslam ülkelerine yaklaşımında rol oynayan uluslararası konjonktürel şartların etkisini de göz ardı etmemek gerekir. Bölge ve İslam ülkelerinin büyük bölümünün ya Batılı ülkelerin işgali altında olması ya da manda ve benzeri emperyalist modeller ile yönetiliyor olması, Türkiye'nin bölgedeki ülkeler ile ilişkilerini ancak Batılı emperyalist, üçüncü ülkeler üzerinden kurmasını zorunlu kılmıştır.

Birinci dönemde Türkiye'nin bölge ile ilişkilerinde öne çıkan en somut ve önemli gelişme, 1937 tarihli Sadabad Pakti'dir. Pakt, Türkiye'nin bölgeye dönük sergilediği yaklaşıma dair önemli bir ipucu veriyordu. O da Türkiye'nin dış politikasında, jeopolitikanın etkisi ve rolüydü, ki bu faktör ilerleyen yıllarda daha da gelişerek devam edecekti.

İkinci Dünya Savaşı döneminde İsmet İnönü yönetimindeki Türkiye'nin temel politikası, savaş dışında kalmak olduğu için, tüm savaş boyunca Türkiye'nin uluslararası ilişkilere yaklaşımı genelde düşük düzeyde kalmıştır. Bu dönemde, Türkiye'nin savaşa girmemek adına, her türlü ittifaktan uzak durduğu bilinmektedir. Örneğin İngilizler, Almanya'nın

Ege, Akdeniz, Irak ve Suriye'deki etkisini kırabilmek için Türkiye'ye kışkırtıcı tekliflerle ittifak önerileri yapmışlardır. İngiltere, Türkiye'ye Suriye, Irak ve Ege adalarına asker çıkarılması karşılığında bu topraklarda hak sahibi olmasını teklif etmiş, ama İnönü bu teklifleri geri çevirmiştir. İnönü'nün bu tavrının, kısmen onun Osmanlı tecrübesinden, kısmen de dönemin kırılmalı ve riskli şartlarından kaynaklandığını iddia edebiliriz. Türkiye'nin Suriye veya Irak'a asker çıkarması belki Türkiye'nin Lozan'da kaybettiği toprakları kısmen de olsa geri almasını sağlayabilirdi; ancak savaşı kaybetmesi durumunda elindeki Anadolu'yu da kaybetme riski vardı. İnönü, Enver Paşa ve İttihat ve Terakki yönetiminin aldığı türden bir risk almadı, denilebilir ki bu tarz bir kumar oynamadı. Türkiye'yi daha istikrarlı bir konumda tutma tercihi, İkinci Dünya Savaşı sonunda ABD'yle ittifak yapmasına yol açtı. Türkiye, 1945 sonundan itibaren adım adım gelişen Soğuk Savaş sürecinde Sovyet tehdidi-ne karşı ABD'nin yanında yer alarak güvenliğini ve ekonomisini güçlendirmeyi tercih etti.

İkinci Dönem: 1950-1960 Soğuk Savaş Öncülüğü Politikası

İnönü'nün tercihi aslında Türkiye Cumhuriyeti'nin genel tercihi haline gelmiştir. İnönü'nün başlattığı ABD'ye yakınlaşma ve Batı Blokuna girme süreci, kendisinden sonra gelen tüm hükümetler döneminde devam etmiştir. Türkiye'nin Truman Doktrini, Marshall Planı ve en önemlisi NATO üyeliği, İnönü tarafından başlatılmış ve daha sonra Türkiye'nin dış politika tercihinde temel belirleyiciler haline gelmiştir. Tüm Türkiye hükümetleri, güvenlik, ekonomi, siyasi ve ideolojik nedenlerle NATO ve ABD ittifakına birinci derecede önem vermişlerdir.

Bu tercih, sadece NATO ve Batı'ya bakışı etkilememiş, aynı zamanda Türkiye'nin Ortadoğu'ya bakışını da köklü bir şekilde değiştirmiştir. Aslında Türkiye'nin NATO'ya üye olmasının ön şartı, aynı zamanda onun Ortadoğu'da güvenlik ve istikrar için rol oynaması düşüncesinde yatmaktadır. Dönemin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 1952 yılının Temmuz ayında mecliste yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin NATO'ya üye olması durumunda Ortadoğu'da üzerine düşen görevi yerine getireceğini ilan etmişti.

Menderes hükümetleri de NATO-ABD stratejisi çerçevesinde hareket ederek, Ortadoğu ile yakından ilgilenmiştir. Menderes, Türkiye'nin ve Ortadoğu'nun Sovyetler Birliği tehdidine karşı güvenliğini sağlamak için ABD ve NATO desteğini almayı tercih ettiği için, bölgesel projelere açık destek vermiştir. Bu bağlamda öne çıkan en önemli proje, 1954 yılında imzalanan Bağdat Pakti'dir. Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve İngiltere'nin resmen üye, ABD'nin ise gayri resmi üye olduğu Bağdat Pakti, Ortadoğu'da Sovyetler Birliği ve komünizm karşıtı bir blok oluşturmak için kurulmuştur. Türkiye bu bloğa öncülük yaparak bölgeyi örgütlemeye çalışmıştır.

Ancak Bağdat Pakti, hiçbir şekilde başarılı olamadığı gibi, tam tersi sonuçlar doğurmuştur. Bağdat Pakti'nin başarısız olmasının temel nedeni, Paktın ABD ve NATO eksenli oldu-

ğunun bilinmesi ve İsrail'in lehine ama Filistinliler ve Arapların aleyhine kurulduğu düşüncesidir. Buna bir de Türkiye'nin İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olması ve İsrail ile sıkı ilişkiler geliştirmesi eklendiğinde, başta Mısır olmak üzere tüm Arap ülkeleri Bağdat Paketi'ne ve Türkiye'ye büyük tepki göstermişlerdir. Bu tepkinin bir sonucu olarak da bölge ülkeleri Sovyetler Birliği'ne yanaşmışlardır.

Üçüncü Dönem: 1960-1980 Mutlak Tarafsızlık Politikası

1950'ler tecrübesi, Türkiye'nin daha sonraki dönemlerdeki bölge politikasının temelini oluşturmuştur diyebiliriz. Ancak 1960'larda ilaveten ortaya çıkan Kıbrıs Sorunu ve Küba Krizi gibi Soğuk Savaş sorunları, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yaklaşımına çok büyük etki yapmıştır. Bu etkinin göstergesi, "tarafsızlık politikası" şeklinde tezahür etmiştir. Türkiye, 1960-1990 döneminde Ortadoğu bölgesine dönük ilkesel olarak "tarafsız" kalmayı tercih etmiştir. Tarafsızlık politikası üç başlıkta özetlenebilir:

1. Türkiye, Araplar ile İsrail arasındaki savaşlarda ve çatışmalarda hiçbir tarafı desteklemeyecektir.
2. Türkiye, Batılı ülkeler ile bölge ülkeleri arasındaki savaş ve çatışmalarda hiçbir tarafı tutmayacaktır.
3. Türkiye, bölge ülkelerinin içinde meydana gelen çatışmalar ve iç savaşlara karışmayacak ve savaşan hiçbir kesime destek vermeyecektir.

Elbette ki bu tarafsızlığı askeri anlamda görmek gerekir; yoksa diplomatik ve siyasi arabuluculuk veya sorun çözme şeklinde anlaşılmalıdır. Her ne kadar çok aktif ve etkin bir rol oymasa da, Türkiye bu bölgesel kriz/savaş/çatışma dönemlerinde bazı diplomatik girişimlerde bulunmuştur.

Hatta Türkiye'nin tarafsızlık politikası, özellikle Filistin-İsrail sorunu bağlamında, giderek artan bir şekilde, Filistinlilerden ve Araplardan tarafa doğru kaymıştır. Bu anlamda, Türkiye'nin aşamalı bir şekilde Ortadoğu-İslam ülkeleri lehine değişmeye başladığını iddia edebiliriz. Bunun ispatı olarak iki somut alandan örnekler vermek mümkündür. Türkiye-İsrail çatışmasında ve savaşlarında Türkiye, daha çok Filistin ve Arap ülkelerinin yanında yer almıştır. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye, ABD'nin İncirlik Üssü'nü kullanmasına izin vermediği gibi, İsrail'i resmen kınamış ve BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararını destekleyerek, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini istemiştir. Diğer yandan, Türkiye'nin Arap ve İslam ülkeleriyle olan siyasi, ekonomik ve ticari ilişkileri hızla tırmanmıştır. Bu bağlamda, özellikle Türkiye'nin 1969 yılından itibaren İslam Konferansı Örgütü'nün (İKÖ) içinde yer almaya başlaması ve 1973-74 petrol krizinden sonra bölge ülkeleriyle petrol ve mal ticaretini artırması bölge ile olan ilişkilerin yoğunlaşmasını kanıtlayan iki somut durumdur. Bunlar arasında en çarpıcı örnek, 1974-1977 yıllarında yapılan Kerkük-Yumurtalık petrol botu hattından Irak petrolünün ihraç edilmesidir. Türkiye'nin

bölgedeki ve dışındaki İslam ülkeleri ile ilişkileri o kadar geliştirmiştir ki, 1976 yılında İKÖ Dışişleri Bakanları toplantısı İstanbul'da yapılmıştır. Başbakan Yardımcısı Erbakan'ın öncülüğünde gerçekleşen bu toplantı, Türk dış politikası açısından çok radikal bir gelişmedir. Bu yıllar Türkiye'nin ABD'den ekonomik ambargo yediği, NATO üyeliğinin tartışıldığı ve AT ile ilişkilerinin ciddi bir kriz içinde olduğu yıllardır. Türkiye'nin bu yıllardaki bölge politikasının en sembolik örneği, İsrail'in işgal altında tuttuğu Kudüs'ü 1979 yılında resmi başkent ilan etmesi sonrasında, Türkiye'nin İsrail ile diplomatik ilişkilerini maslahatgüzar düzeyine düşürmesidir.

Türkiye'nin 1970'li yıllarda Ortadoğu ve İslam ülkelerine bu kadar yakınlaşması değil, NATO'dan ayrılma tartışmaları Batılı entelektüel, akademik ve siyasi camialarda büyük rahatsızlık yaratmıştı. Bu rahatsızlık, Türkiye'ye dönük eleştirilerin artmasına yol açmıştır. Bunun sonucunda Türkiye-Batı ilişkilerinde bir krizin yaşandığı da söylenebilir. Bir yandan ABD ambargosu diğer yandan AT ile zorlaşan Gümrük Birliği süreci, Türkiye'yi Ortadoğu ve İslam ülkeleriyle ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirme ihtiyacını güçlendirmişti. Tam bu kavşakta Ortadoğu'da ve Türkiye'de meydana gelen iki gelişme, Türkiye'nin bölge ilişkilerine yeni bir yön vermiştir: Ortadoğu'daki gelişme İran İslam Devrimi, Türkiye'deki gelişme ise 12 Eylül 1980 askeri darbesidir.

Dördüncü Dönem: 1980-1990 Ekonomik Yakınlaşma Dönemi

Dördüncü dönem, Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde o döneme kadarki en üst düzey gelişmelerin sergilendiği yıllardır. Bu ilişkilerin oluşumunda, İran Devrimi ve sonrasındaki İran-İrak Savaşı ile Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ve 1980 askeri darbesi ve sonrasında Özal hükümetlerinin Ortadoğu'ya dönük olumlu bakışları rol oynamıştır. Türkiye'nin niyeti, bir yandan ekonomik sorunlarını çözmek, kısmen de İran-İrak Savaşı'nda tarafsızlık politikası çerçevesinde bölgeyle sıkı ekonomik, siyasi ve hatta kültürel ilişkiler geliştirmektir. Bu dönemdeki gelişmeleri dört başlıkta değerlendirmek mümkündür.

Öncelikle Türkiye, 1981 ve 1984 yıllarındaki açılımları ile, İKÖ içinde İSEDAK'ın (İKÖ-İslam Ülkeleri Daimi Konseyi'nin) kurulmasına öncülük etmiş ve bu ekonomik örgütün başkanlığına seçilmiştir. Böylece Türkiye, İKÖ'nün ekonomik alanında öncü rol oynamaya soyunmuş ve bu rolü büyük oranda başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. İkinci olarak, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ekonomik, ticari, mali, sosyal ilişkileri birden sıçramıştır. Üçüncü başlık, Türkiye-Filistin ilişkilerindeki sıçramadır: Türkiye bu dönemde İsrail ile diplomatik ilişkilerini minimum düzeye indirirken, 1988 yılında Yaser Arafat liderliğinde Tunus'ta kurulan Sürgündeki Filistin Devleti'ni resmen tanıyan ilk ülkelerden biri olmuştur. Dördüncüsü, bu dönemde toplumsal düzeyde, özellikle kutsal toprakların yer aldığı Suudi Arabistan'a ve diğer İslam ülkelerine dönük giderek artan bir turizm faaliyeti gelişmiştir.

Olumlu yönde seyreden Türkiye-Ortadoğu ilişkileri, 1988'den itibaren her açıdan hızla daralmaya ve hatta kötüleşmeye başladı. Önce, ekonomik ve ticari ilişkilerde bölge ülkelerinin genel dış ticaret içindeki payı düştü; ardından Irak'la ilişkiler gerildi ve nihayetinde Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında Türkiye'nin geleneksel tarafsızlık politikası resmen ve fiilen sona ermiş oldu. Dolayısıyla, Irak Savaşı sonrasında (1990'larda) Türkiye'nin bölge ilişkileri geriye doğru gitti.

Beşinci Dönem: 1990-2001 Batı-İsrail Ekseninde Kutuplaşma Politikası

Türkiye'nin 1990'larda Ortadoğu ve İslam ülkeleriyle ilişkileri radikal bir şekilde geriledi, hatta çok kötüleşti. Bunun iki nedeni vardı. Öncelikle Soğuk Savaş'ın sona ermesi sonrası ortaya çıkan sorunlar, ardında da Irak'ın istikrarsız bir ülke haline gelmesi, PKK terörünün tırmanması, Türk dış politikasının oluşumunda büyük sorunlar yarattı. Bu sorunlar Türkiye'nin iç politikasına da olumsuz şekilde yansdı. 1990'lı yıllar boyunca, 10 yıllık dönemde Türkiye'de 10 farklı koalisyon hükümeti ve 11 farklı dışişleri bakanının görev yapması, istikrarsızlığın boyutunu göstermektedir.

Türkiye 1990'ların genelinde ABD ve İsrail ile stratejik ve askeri işbirliği kurarken, özellikle İran ve etkilerine karşı bir denge politikası izlemiştir. Türkiye-ABD-İsrail ittifakına karşı Rusya-İran-Suriye dengesi oluşmuştur.

Erbakan hükümetinin düşürülmesi sonrasında asker etkisinde kurulan hükümetler, Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini daha da güçlendirirken, İran, Suriye başta olmak üzere diğer İslam ülkeleri ile ilişkilerinde ciddi bir daralma yaşanmıştır. PKK terörüne karşı mücadelede odaklanmış olan Türkiye'nin dış politikası, tüm bölgeye bu açıdan baktığı için, sosyal, ekonomik, diplomatik, siyasi ve kültürel ilişkileri de güvenleştirdi.

AK Parti Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

Daha önceki dönemlerde olduğu gibi, AK Parti döneminin Türkiye-Ortadoğu ilişkileri de, uluslararası ve ulusal şartların etkisi altında gelişmiştir. Bu dönemdeki belirleyici uluslararası gelişme, 11 Eylül 2001 tarihli saldırı sonucunda dünyada gelişen "İslamcı terör" paradigması iken; ulusal gelişme 2002 seçimlerinde AK Parti hükümetinin büyük bir çoğunlukla tek başına iktidara gelmesidir. Bu iki gelişme, Türkiye'nin Ortadoğu ve İslam dünyasına dönük politikasının gelişmesi yönünde ekstra olumlu katkılar getirmiştir. Şöyle ki, 11 Eylül paradigması, bölgedeki ve İslam dünyası kaynaklı terörün yok edilebilmesi için bazılarının ılımlı İslam dedikleri, ama aslında sivil, demokratik, Batı ve modern dünya ile barışık ve küresel dinamiklere açık toplumsal-siyasal yapıların kurulmasını hedefliyor ve destekliyordu. Dolayısıyla, ABD hegemonyası, İslam ülkelerinde radikal İslami hareketler yerine demokratik İslami hareketlerin ve dönüşümlerin olmasını tercih ediyordu.

Bazen uluslararası politika sürecinde ulusal ve uluslararası konjonktürler çok iyi örtüşür ve bu örtüşme dönemlerinde önemli ilerlemeler olur. 2001 sonrası uluslararası konjonktürdeki eğilimler ile Türkiye'deki gelişmeler böylesi bir örtüşme sergilemiştir. AK Parti ideolojisinin, hem uluslararası konjoktüre yakın hem de ulusal sorunları çözme kapasitesi, onu neredeyse tek alternatif olarak ortaya çıkarmıştır. AK Parti kadrosunun ve düşüncesinin Türkiye'nin tarihsel ve kültürel birikimi ile Ortadoğu ve İslam ülkeleri arasında uyum görmesi, ama diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel değerlerine bağlılığı, demokrasiye inancı, küresel kurum ve süreçlerle uyum halinde olması ve belki de en önemlisi AB üyeliğine destek vermesi, Türkiye'nin uluslararası konumu, genel dış politikası ve özellikle Ortadoğu ve İslam dünyasına dönük yaklaşımı bakımından çok büyük bir avantaj sağlamıştır.

AK Parti hükümetlerinin, Ortadoğu ve İslam dünyasına dönük politikasını güçlendiren, hem bölgede hem de ülkede çok büyük bir katkı yapan asıl gelişme, AK Parti hükümetinin 2002-2007 dönemindeki iki stratejik tutumudur. Bunlar, 1 Mart 2003 tezkere-i ile ABD'nin Irak'ı işgaline destek vermemesi, diğeri de 3 Ekim 2005 tarihinde başlayan AB'ye tam üyelik müzakere sürecidir. Daha birçok gelişme bir tarafa, bu iki stratejik karar, Türkiye'nin meşhur tabirle "yumuşak güç" ve sivil politika yanlısı olduğunu, sorunların sert güç ve askeri yöntemlerle çözümüne karşı olduğunu gösteriyordu. Hele Türkiye'nin AB'ye tam üye olma çerçevesinde iç ve dış politikada yapmış olduğu reformlar, bölgede ve İslam ülkelerinde Türkiye'nin küresel bir aktör olabileceği, müzakere edilebilen, sorunları diyalogla çözmeye yatkın, eşitlik ilkesine göre hareket eden, demokratik ve ekonomik kalkınmaya önem veren bir ülke imajını güçlendirmiştir. Arap ve İslam ülkelerinden çok sayıda medya mensubunun 3 Ekim'de Brüksel'deki müzakerelere başlama ânını görüntülemek için Brüksel'e gelmesi ve Türkiye'nin AB üyeliğini alkışlaması, çok önemlidir. Yine 3 Ekim'i izleyen günlerde, bölgedeki İslam ülkelerinde yayımlanan gazete haberleri ve makalelerinde, Türkiye'nin ABD işgaline karşı "sıkı durması" ve AB'ye üye olmaya çalışması üzerine methiyeler yapıldı. Bu yayınlarda Arap ülkelerinin de Türkiye'yi kendilerine örnek almaları gerektiği yönünde tavsiyeler ve teşvikler ortaya konuyordu.

AK Parti kadrosunun ve düşüncesinin Türkiye'nin tarihsel ve kültürel birikimi ile Ortadoğu ve İslam ülkeleri arasında uyum görmesi, ama diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel değerlerine bağlılığı, demokrasiye inancı, küresel kurum ve süreçlerle uyum halinde olması ve belki de en önemlisi AB üyeliğine destek vermesi, Türkiye'nin uluslararası konumu, genel dış politikası ve özellikle Ortadoğu ve İslam dünyasına dönük yaklaşımı bakımından çok büyük bir avantaj sağlamıştır.

AK Parti hükümetinin oluşturduğu bu olumlu imaj, hızla Türkiye'nin bölgesel politikalarına yansdı. Bunlardan en belirgin gelişme, tarihinde ilk defa İKÖ'nün Genel Sekreterliğine bir Türk vatandaşı olan Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun seçilmesini sağlaması idi. Türkiye'nin İKÖ içindeki faaliyetleri, çok kapsamlı olmasa da bölgede dönüşüm için

ciddi bir ümit ışığı doğuruyordu. Bu bağlamda, Türkiye'nin de çabasıyla İslam Konferansı Örgütü'nün, İslam "İşbirliği" Örgütü (İİT) şeklinde değiştirilmesi önemliydi. Bununla verilmek istenen mesaj, artık bu örgütün sadece "toplantı-konferans örgütü" değil, bir "işbirliği kurumu" olması arzusuydu. Ama daha önemlisi, AK Parti hükümeti yetkililerinin (başbakan, dışişleri bakanı ve memurların) İKÖ öncülüğünde İslam ülkelerinde reform ve kalkınma çabalarıydı. Bunlardan en önemlisi, o dönemde Dışişleri Bakanı olan Abdullah Gül'ün İİT'nin Tahran Konferansı'nda yaptığı konuşma idi. Gül, bu toplantıda, İslam ülkelerinin de aynen Türkiye'nin yapmaya çalıştığı gibi kendilerini sosyal, ekonomik, demokratik ve siyasal kurumlar açısından geliştirmeleri gerektiği ve bu alanlardaki sorunlarını çözmelerinin kaçınılmaz olduğu yönündeki manifesto niteliğindeki tavsiyeleridir.

Bu paradigma, kısmen Kopenhag Kriterleri ve 1999 Helsinki Zirvesi kararları ama büyük ölçüde Dışişleri Bakanı Danışmanı Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun düşünceleri çerçevesinde gelişen Komşularla Sıfır Sorun Politikası'dır. AK Parti hükümetinin "yumuşak güç, sivil politika" felsefesinin tipik bir ürünü olan Sıfır Sorun Politikası, Türkiye'nin öncelikle komşuları ama aynı zamanda Ortadoğu ve İslam ülkeleri nazarındaki imajını ve etkisini artırmıştır.

AK Parti hükümeti yetkililerinin ortaya koyduğu bu fikirlerin ve projelerin uygulaması ise izleyen dönemde gerçekleşmeye başlamıştır. Bu sürecin ilk adımı, 2007 yılından itibaren PKK terörüne karşı ABD ve Irak ile başlatılan işbirliğidir. Türkiye'nin yıllardır çözemediği ve kökünde Kuzey Irak'taki PKK yapılanması olan bu sorunun temelinde, Saddam Hüseyin sonrası Bağdat yönetimlerinin gerekli müdahaleyi gerçekleştirmemesi yatmakta idi. PKK'nın 21 Ekim 2007 tarihinde yaptığı Dağlica saldırısı sonrasında, Başbakan Erdoğan'ın Başkan Bush ile Washington'da yaptığı istihbarat anlaşması, Türkiye-ABD-Irak üçlü mekanizmasını başlattı. Türkiye'nin Bağdat ile ilişkilerini geliştirmeye başlaması, hemen ardından oldukça yeni bir paradigmayı doğurdu.

Bu paradigma, kısmen Kopenhag Kriterleri ve 1999 Helsinki Zirvesi kararları ama büyük ölçüde Dışişleri Bakanı Danışmanı Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun düşünceleri çerçevesinde gelişen Komşularla Sıfır Sorun Politikası'dır. AK Parti hükümetinin "yumuşak güç, sivil politika" felsefesinin tipik bir ürünü olan Sıfır Sorun Politikası, Türkiye'nin öncelikle komşuları ama aynı zamanda Ortadoğu ve İslam ülkeleri nazarındaki imajını ve etkisini artırmıştır. Türkiye bu politika üzerinden bölgede etkili olmaya başlamıştı ki, 2009 yılında çok daha büyük bir sıçrama oldu. Bu yılda meydana gelen iki gelişme, Türkiye'nin Ortadoğu ve İslam ülkelerine dönük politikasında altın çağ denilebilecek bir dönemi başlatmıştır. Öncelikle ABD'de Obama'nın başkan olması, ardından Obama'nın Türkiye'ye yaptığı tarihi ziyaret ve yakınlaşma ile başlayan Model Ortaklık inisiyatifi ve hemen ardından Dışişleri Bakanlığına Davutoğlu'nun atanmış olmasıdır. Bu gelişmeler şunu ifade ediyordu: Türkiye ve ABD, Ortadoğu ve diğer bölgelerdeki sorunların çözüme yönünde Model Ortak olacaklardır. Bunun anlamı, Türkiye'nin yumuşak gücü ve Sıfır Sorun Politikası ile Obama'nın liberal-demokratik politikası, örtüşme içindeydi. Bu bağlamda öne çıkan en önemli sorunlar: Irak'tan asker çekme ve sonrasında istikrarlı bir yapının kurulması, İran

nükleer programı sorununun çözülmesi, Filistin/Arap-İsrail sorununun çözülmesi ve Ermenistan-Türkiye/Azerbaycan sorunlarına çözüm sağlanması.

Bu arada BM Güvenlik Konseyi'ne Geçici Üye seçilen Türkiye'nin Model Ortaklık bağlamında 2009-2010 yıllarında yapmış olduğu girişimler gerçekten çok anlamlı ve önemlidir. Özünde yumuşak güç, sivil politika olan bu girişimlerin temel hedefi, bölgedeki tüm sorunları barışçı, diplomatik ve istikralı bir şekilde çözülmesini sağlamaktır. Türkiye'nin bu çerçevede atmış olduğu çarpıcı ve olumlu adımları şöyle özetleyebiliriz:

Türkiye, ABD'nin Irak'tan askerini çekmesi, işgalin sona erdirilmesi ve sonrasında ülke bütünlüğünün sağlanması sürecine tam destek verdi. PKK terörüne karşı mücadele çerçevesinde Türkiye-Bağdat-Erbil ilişkilerinde çok olumlu gelişmeler oldu. Türkiye, Irak'ta demokratik seçimlerin yapılması, istikrarlı hükümetlerin kurulması ve toprak bütünlüğü ve güvenliğin sağlanması için aktif bir politika izledi. Ancak bu girişimler zaman zaman Irak içinde ve özellikle İran'dan tepki çekiyordu. Türkiye'nin Sünnilere öncelik verdiği, Şii'lere uzak durduğu şeklinde eleştiriler geldi; Irak'ın içişlerine müdahale ettiği ileri sürüldü. Ama bu eleştirilere rağmen, Türkiye ile Irak (Maliki) hükümeti arasında hemen hemen tüm alanları içeren onlarca anlaşma imzalandı ve bu anlaşmaların uygulanması amacıyla ortak bakanlar kurulu toplantıları yapıldı. Türkiye ve Irak arasındaki sorunlar böylece çözüm sürecine girmeye başlamıştı. ABD'nin Irak'tan asker çekmesine ve işgali tamamlamasına paralel olarak, Türkiye-Irak ilişkileri gelişmeler kaydetti.

Türkiye'ye dönük eleştiriler, o dönemde devam eden İran'ın nükleer programına çözüm sürecinde etkisiz hale geldi. Zira Türkiye, hem Sıfır Sorun Politikası hem de Model Ortaklık bağlamında İran ile ilişkilerini her yönden geliştiriyor ve nükleer krizi aşmak için çaba sarf ediyordu. 2009-2010 yıllarında Türkiye-İran arası diplomatik ve siyasi ilişkiler hızla yükselirken, Dışişleri Bakanı Davutoğlu "ritmik diplomasi" anlayışı ile nükleer krize çözüm için arabuluculuk yaptı. Türkiye ve İran'dan karşılıklı ziyaretler yanında, ekonomik, ticari ve güvenlik ilişkilerinde artış sağlandı. Diğer yandan da, Türkiye, Brezilya ile birlikte İran'la yoğun bir temas sonrasında meşhur Takas Anlaşması'nın imzalanmasını sağladı. Başkan Obama'nın da bilgisi çerçevesinde imzalanan bu anlaşmaya göre, İran nükleer silaha sahip olmama karşılığında belirli oranda nükleer enerji üretebilecekti. Ancak bu anlaşma, özellikle İsrail ve Dışişleri Bakanı Clinton'un baskıları sonucunda hayata geçirilemedi. Böyle dahi olsa bu durum, Türkiye-İran ilişkilerine bir zarar vermedi.

Zira Türkiye, bu dönemde çok daha önemli bir girişim içindeydi: Filistin-İsrail sorununa barışçı çözüm amacıyla bir yandan Hamas ve El Fetih arasındaki sorunları çözmeye ve onların İsrail ile barış sürecine girmesini sağlamaya çalışıyordu; diğer yanda da İsrail ile Suriye arasında bir barış yapılması için arabuluculuk yapıyordu. Bu çerçevede, Türkiye, Hamas'ı tanımış ve onun terör örgütü olduğu yönündeki iddiaları reddetmiş, El Fetih Başkanı Abbas ile Türkiye'de görüşmeler yapmış, bu kesimler arasında işbirliğini güçlendirmeye çalışmıştır. Diğer yandan, Türkiye-Suriye ilişkileri hızla gelişmiş, iki ülke arasında

83 anlaşma imzalanmış, ortak bakanlar kurulu toplantıları yapılmış, vizeler kaldırılmış, turizm ve ekonomik ilişkiler artmış ve hatta Türkiye-Suriye-Ürdün arasında bir serbest ticaret bölgesi oluşturulması yönünde bir anlaşma imzalanmıştır. Türkiye'nin bu girişimlerinin Suriye-İsrail barışını sağlaması beklenirken, İsrail tarafından büyük bir sabotajla süreç engellenmiştir. İsrail Başbakanı Olmert, Türkiye'yi de zorda bırakacak şekilde Aralık 2009-Şubat 2010 tarihleri arasında yaptığı Dökme Kuşun Operasyonu ile Gazze bölgesine saldırmış, büyük bir tahribata ve binlerce Filistinlinin şehit edilmesine yol açmıştır. Bu eylem, Türkiye ile İsrail ilişkilerini hızla germiş, ama daha da önemlisi Türkiye'nin arabuluculuk çabalarını sona erdirmiştir. Türkiye, İsrail'i devlet terörü yapmakla suçlarken, Gazze ve Filistinlileri daha çok savunmaya başlamıştır.

Türkiye'nin Filistin-İsrail sorununa tüm tarih boyunca yaptığı en etkili müdahale, Mavi Marmara olayı olarak bilinen krizdir. Türkiye'den kalkan ve içinde Türk ve diğer ülke vatandaşlarından oluşan bir grup sivil-aktivistin yer aldığı Mavi Marmara adlı gemi, Gazze ablukasını delmek ve Filistinlilere insani yardım götürmek amacıyla Gazze açıklarında açık denizde iken, İsrail askerleri tarafından baskına uğramış ve saldırı sonucunda 9 Türk vatandaşı hayatını kaybetmişti.

2010 yılının sonuna gelindiğinde, Türkiye'nin izlediği politikalar, önemli sonuçlar vermişti; sadece bölgede değil aynı zamanda tüm dünyada Türkiye'nin bölgede yapıcı ve düzen kurucu bir rol oynadığı kabul ediliyordu.

Mavi Marmara olayı, Türkiye'nin Ortadoğu ve İslam ülkeleri politikasına çok olumlu bir etki yapmıştır: Zira tarihinde ilk defa bir Türkiye hükümeti, İsrail'in hukuksuzluğuna karşı sert bir tepki göstermiş, İsrail'e karşı uluslararası bir kampanya başlatmıştır. Bu kampanya, sadece kendi vatandaşlarının öldürülmüş olmasından değil, aynı zamanda İsrail'in gayri meşru Gazze ablukasına karşı uluslararası toplumu harekete geçirmiş olmasından kaynaklanıyordu. Türkiye'nin bu politikası, özellikle Filistinliler arasında ve diğer

İslam ülkelerinde çok büyük bir sempati ve destek bulmuştur. Başbakan Erdoğan'ın "One Minute" imajıyla anıldığı bu dönemde, Arap ülkelerinde insanlar ellerinde Türkiye bayrakları ve Erdoğan posterleri ile dolaşmaya başladılar ve bu poster ve bayrakları sokaklara da astılar.

2010 yılının sonuna gelindiğinde, Türkiye'nin izlediği politikalar, önemli sonuçlar vermişti; sadece bölgede değil aynı zamanda tüm dünyada Türkiye'nin bölgede yapıcı ve düzen kurucu bir rol oynadığı kabul ediliyordu. Türkiye'nin Ortadoğu'da sorunların çözümü için çalışması, barış ve istikrarın artırmaya gayret etmesi ve bölge ülkelerinin olumlu yönde dönüşüm yapmaya başlaması, hemen herkes tarafından görülüyordu. Her ne kadar bu politika, başta İsrail hükümeti ve ABD'deki lobiler tarafından "eksen kayması" olarak eleştirilse de, tüm bölge halkları ve devletleri, AB ülkeleri ve kanaatime göre Obama tarafından da takdir ve destekle karşılanıyordu. Bölgedeki ve dünyadaki beklenti, Türkiye'nin Batılı değerler çerçevesinde Ortadoğu ve İslam dünyasında demokrasi ve kalkınmaya yar-

dım edeceği ve böylece terörün bitmesini sağlayacağı yönünde idi. Türkiye, böyle bir potansiyele sahipti ve bölge ve dünya toplumlarının çoğunluğu, Türkiye'yi bir model gibi değilse bile, en azından örnek alınabilecek ülke olarak görüyordu ve bunun etkileri orta ve uzun vadede görülecekti. Ancak, bu yazıda baştan beri belirttiğimiz gibi, Türkiye'nin Ortadoğu ve İslam dünyası politikası, uluslararası ve bölgesel konjonktürel gelişmelerden güçlü biçimde olumlu veya olumsuz şekilde etkilenmiştir. Türkiye'de herhangi bir değişim olmamasına rağmen, 2010-11 yılında meydana gelen üç önemli gelişme, Türkiye'nin Ortadoğu ve İslam dünyasına dönük politikasını zorlamaya başlamıştır.

NATO Lizbon Kararı, Arap Baharı ve Suriye Krizi

Türkiye'nin son dönemde Ortadoğu politikasını köklü bir şekilde etkileyen gelişmelerin başında, 20 Kasım 2010 tarihinde yapılan NATO Lizbon Zirvesi'nde alınan Füze Kalkanı kararı ve Türkiye'nin bu karara tam destek vermesi gelmektedir. Karara göre, ABD'nin geliştirdiği Füze Kalkanı projesi uygulamaya geçecek, bu çerçevede Füze Kalkanı radarlarından bir kısmı Türkiye'ye yerleştirilecekti. Daha sonra Füze Kalkanı radarlarından birinin Malatya/Kürecik'e yerleştirilmesine karar verilmiş ve hayata geçirilmiştir. İran'dan bazı resmi kişiler, açık bir şekilde bu füzeleri eleştirmişler ve kendilerini tehdit ettiğini ifade etmişlerdir.

Ama Türkiye'nin Ortadoğu ve İslam dünyasına dönük politikasında asıl krizler ve sorunlar, Arap Baharı diye meşhur olan gelişmeler sürecinde yaşanmıştır. Türkiye, Tunus'ta başlayan Yasemin Devrimine olumlu bakmış, halkın demokratik talepleri yönündeki dönüşümlere ilkesel olarak destek verdiğini açıklamıştır. Türkiye, Tunus ve diğer tüm ülkelerde ülke içi aktörler aracılığıyla "içeriden yapılan" demokratik ve barışçı dönüşümlere destek vermiş, askeri ve dışarıdan yapılacak müdahalelere ise karşı olmuştur. Bu tutum, hem Türkiye'nin 2003 Irak işgaline karşı tutumu hem de İİT içindeki tavsiyelerine uygundu. Türkiye, askeri çatışmaya yol açacak gelişmeleri ve dış askeri müdahaleleri değil, sivil ve diyaloga dayalı barışçı reformları öneriyordu. Bu ilkesel tutumu ve Türkiye'nin doksan yıla yakın Ortadoğu politikası tecrübesi çerçevesinde (ki burada özellikle tarafsızlık politikası önemlidir), Türkiye Arap Baharı'na olumlu bakmış ve desteklemiştir. Bu tutum, Tunus'tan sonra Mısır'da ve kısmen de Libya'da korunmuştur.

Türkiye, Mısır'da halk hareketleri sonunda Mübarek'in gitmesini uygun bulmuş, daha sonra da demokratik bir süreçte Müslüman Kardeşler hareketinin lideri Muhammed Mursi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesini desteklemiştir. Aslında bu destek, ABD ile Model Ortaklık projesine de uygundu. 2011-2012 yılları arasında Türkiye-Mısır ilişkileri her düzeyde gelişmiş, Türkiye'nin Mısır'a model olduğu şeklindeki görüşler ortaya çıkarmıştır. Bu süreç, Obama yönetimi ve AB tarafından da desteklenmiştir. Türkiye'nin Libya'daki gelişmelere dönük tutumu da, aslında yumuşak güç-sivil politika bağlamında tutarlı idi.

Türkiye, Libya'da dönüşümün Kaddafi ile muhalifler arasında diyalogla ve kansasız bir şekilde yapılmasını savunmuş, NATO veya başka bir ülkenin dışarıdan askeri müdahalesine ilk başta karşı çıkmıştır. Türkiye'nin amacı, taraflar arasında arabuluculuk yaparak sorunu çözmektir.

Ancak, Libya'daki gelişmeler, Türkiye'nin planladığı gibi gerçekleşmemiştir. Libya'daki iç çatışmaların BM Güvenlik Konseyi'nin 1970 ve 1973 sayılı kararları çerçevesinde "müşterek güvenlik" mekanizmasına göre çözümlenmesi beklenirken, 19 Mart 2011 tarihinde Fransa, İngiltere ve İtalya'nın bir oldubitti ile Libya'ya havadan askeri operasyon yapmaya başlaması, tüm süreci zehirlemiştir. Bu operasyon, 1970 ve 1973 sayılı kararların ruhuna aykırı olduğu için, Rusya ve Çin tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Askeri operasyon, bu üç ülkeyle sınırlı kalmamış ve kısa bir süre sonra NATO devreye girmiştir.

Bu arada Arap Baharı'nın, içeriden sivil, demokratik ve barış içinde devam etmesi beklenirken, Libya'da askeri, kanlı bir şekilde dönüşmesi bölgesel ve global tutumları ve dengeleri köklü bir şekilde değiştirmiştir.

Bu noktada, Arap Baharı'nın Libya'da (klasik emperyalist ülkeler arası) emperyalist bir mücadeleye dönüştüğünü iddia edebiliriz. Fransa, İngiltere ve İtalya'nın 20. yüzyılın başında Ortadoğu'yu nasıl şekillendirdikleri, sömürdükleri ve yönettikleri hatırdta tutulduğunda ve Libya'da bir çıkar mücadelesi olduğunu ve bunun Rusya ve Çin tarafından kabul edilmediği dikkate alındığında, bu iddiayı yabana atmamak gerekir.

Türkiye'nin Suriye politikası, özetle "Libya Ters Analjisi" diye isimlendirilebilecek bir zemine dayanmıştır. Yani Türkiye, Suriye'de Libya'dan farklı bir tutum sergilemek istemiştir ve sergilemiştir: Suriye'de Esad rejiminin devrilmesi ve yerine muhaliflerin geçeceği bir hükümetin kurulmasını savunmuştur. Türkiye'nin bu politikasının dayandığı üç varsayım vardı: Birincisi, Arap Baharı rüzgârında artık eski yöneticilere yer yoktur ve Bin Ali, Mübarek ve Kaddafi gibi Esad'ın da ömrünün dolduğu, yani devrileceği varsayımdır. İkincisi, bunun gerçekleşmesi için Esad'ın muhaliflerinin desteklenmesi gerektiği idi ki, Suriye'de diktatör bir rejim olduğu için yüzde 80'i Sünni olan halkın Esad'ın yanında durmayacağı ve onu devirebileceği varsayımdır. Üçüncüsü de, aynen Libya'da olduğu gibi, Obama ve Batılı ülkelerin Esad'ı düşürmek için önünde sonunda bir askeri operasyon yapacağı varsayımı. Türkiye, Suriye'de bu üç varsayıma uygun bir dış politika izlemiştir.

Ancak Suriye'de iktidar değişikliği Türkiye'nin ilk başta umduğu gibi olmamıştır. Bu durum üç faktörle açıklanabilir: Birincisi, Baas rejiminin, Tunus, Mısır ve Libya'dan farklı olarak "totaliter" bir devlet yapısının olması ve bu yapının on yıllardır dünyaya kapalı kalmasıdır. İkincisi, Suriye'nin Rusya ve İran desteği bu bağlamda çok önemli bir yere sahiptir. Rusya'nın onayı olmadan bir BM Güvenlik Konseyi kararının çıkmayacağı, Rusya'nın Suriye'yi bir global etki alanı siyasetinin malzemesi olarak göreceği, İran'la birlikte Esad'ı savunacakları ve İran'ın da stratejik nedenlerle Lübnan ve Irak ile dayanışma içinde olacağı

kısa sürede anlaşılmıştır. Üçüncüsü de, başta Obama olmak üzere Batılı ülkelerin Rusya'ya rağmen bir askeri operasyon yapmak istemeyeceği belli olmuştur.

Esad'ın her şeye rağmen iktidarda kalmaya devam ediyor olması ve yaptığı katliamlar binlerce mültecinin Türkiye sınırlarına yığılması ile neticelenmiştir. Suriye konusu, Türk dış politikasını en fazla zorlayan konulardan biri olarak karşımızda durmaktadır.

Mısır'daki askeri darbe ve demokratik gerileme, Suriye'deki iç savaşla çok yakından ilgilidir. Ama tabii ki, nedeni ne olursa olsun, Türkiye'nin Mısır darbeseine karşı tutumu çok tutarlı ve yerindedir. Türkiye darbeye karşı gelmiş, Müslüman Kardeşler üyelerinin vahşice öldürülmesini telin etmiş ve Sisi ile diplomatik ve siyasi ilişkilerini askıya almıştır. Ahlaken ve hukuken doğru olan bu tutum, maalesef başta ABD olmak üzere Batılı ülkelere destek bulamadı. Sadece Batılılar değil, Suudi Arabistan gibi bölge ülkeleri de darbeye destek verince, Türkiye'de bazı kalemlerin "değerli yalnızlık" olarak nitelendirdikleri olumsuz bir sonuç doğmuştur.

Nedeni ne olursa olsun, Türkiye'nin Mısır darbeseine karşı tutumu çok tutarlı ve yerindedir. Türkiye darbeye karşı gelmiş, Müslüman Kardeşler üyelerinin vahşice öldürülmesini telin etmiş ve Sisi ile diplomatik ve siyasi ilişkilerini askıya almıştır.

Öneriler

Türkiye'nin bölge ve İslam dünyası nazarındaki gücü aslında onun tarihi ve kültürel özellikleri ile birlikte, modern dönem özellikleri olan demokrasi, özgürlükler, insan hakları, hukukun üstünlüğü, ekonomik kalkınma gibi değerlerden kaynaklanmaktadır. Türkiye bu alana yatırım yapmaya devam etmelidir.

Bu çerçevede, Türkiye'nin Batı dünyası ile bağları, özellikle AB üyelik perspektifi çok önemlidir. Türkiye'nin AB üyesiği hem kendisi için hem de bölge ve İslam dünyası için çok büyük bir avantaj sağlayacaktır. Tam üyelik gerçekleşmese bile Türkiye'nin siyasal ve ekonomik olarak gelişmesi de aynı etkiyi yapacaktır.

Elbette ki Batılı değerlerin bölgede ve İslam dünyasında temsilinde ve uygulanmasında çok dikkatli olmak lazımdır. Tarihsel analizde görüldüğü gibi, Türkiye'nin Batı'nın uzantısı veya karakolu gibi hareket etmesi, daima olumsuz bir tepki yaratmaktadır.

Buradan çıkan önemli bir sonuç: Türkiye bölgeye "yumuşak güç-sivil siyaset" modeli olabilir; ama "sert güç-askeri siyaset" modeli olamaz. Türkiye'nin yumuşak gücü, kendi özgün değerleri ile evrensel değerleri uyumlu bir şekilde bütünleştirebilmesinden gelir.

Siyaset ve uluslararası ilişkiler günceldir; ancak daima uzun yıllar geleceğe dönük sonuçlar doğurur. Nasıl ki, Birinci Dünya Savaşı'nda "Arap İsyanı" olarak bilinen olay, yüzyıl boyunca bölge ve İslam ülkelerine karşı propaganda olarak kullanılmışsa ve nasıl ki Türkiye, Bağdat Paktı üyeliği ile Batı'nın uzantısı/jandarması imajını edindiyse, bugün de Suriye'de rejim değiştirme politikasının uzun yıllar etkileri olabilecektir. Bu nedenle Türkiye'nin, Suriye sorununun bir an önce çözülmesi için yapıcı ve özverili bir politika izlemesi gerekmektedir.

Suriye konusu Türk dış politikasını bugünkü konjonktürde zorlamaktaysa da bu durumun arızı bir durum olduğu ve Türkiye'nin uzun süreli stratejisinde bölge devletleri ile ekonomik ve sosyal düzeyde entegrasyon çalışmalarına ve "sıfır sorun" stratejisine devam etmesi gerektiği akılda tutulmalıdır. Türk Dışişleri ve diğer devlet kurumları da bu hedef doğrultusunda kurumsal olarak güçlendirilmelidir.

Dördüncü Bölüm

TÜRKİYE VE ORTA ASYA ÜLKELERİ

Soğuk Savaş'ın bitmesi ve 1991 yılında da Sovyetler Birliği'nin fiilen dağılması ile birlikte Avrasya coğrafyasında tarihi bir dönüşüm yaşandı ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri teker teker bağımsızlıklarını ilan ederek dünyanın egemen/bağımsız devletleri arasında yerlerini almaya başladılar. Bu gelişme Türkiye için de tarihi bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye, kardeş olarak nitelendirdiği bu ülkeleri çok hızlı bir şekilde tanımış ve güçlü ilişkiler geliştirmek için süratli davranmaya gayret etmiştir. Ancak maalesef Türkiye'nin 1990'larda içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik krizler ve diğer nedenlerden ötürü arzu edilen güçlü ilişkiler bir türlü kurulamamıştır. Türkiye'nin o yıllardaki romantik ve gerçekçi olmayan kardeşlik söylemi yeterince yerini bulmamış ve Türkiye-Orta Asya Cumhuriyetleri ilişkilerinde ilk yıllardaki coşku ve heyecan yerini hayal kırıklığına bırakmıştır.

Ancak zaman için Türkiye-Orta Asya Cumhuriyetleri ilişkileri, diplomatik, ekonomik, kültürel ve eğitim alanlarında ilerleme kaydetmiş, halkların birbirlerini daha çok tanıması ile de güçlenmeye başlamıştır. Bu devletlerle olan ilişkilerin gelişmesinde sivil toplum örgütleri de etkin olmuşlardır. Örneğin doksanlı yıllardan sonra Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde açılan Türk okulları, bu devletlerle Türkiye arasında kültürel birer köprü olurken Türkiye Türkçesinin de buralarda tanınmasına hizmet etmiştir. Aynı şekilde, bilhassa rahmetli Turgut Özal'ın yol göstermesi ile Türk işadamlarının bu bölgede yatırım faaliyetlerine başlaması, ticari ilişkilerin gelişmesinin de yollarını açmıştır.

Soğuk Savaş'ın bitmesinden hemen sonra 1992'de ilk kez bir araya gelen Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile "Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesi" yapılmıştı. 30-31 Ekim 1992 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilen tarihi zirveye Turgut Özal, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov ve Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov katılmışlardır. Büyük hedeflerin konuşulduğu ancak birçok nedenden dolayı sönük geçen zirvede TÜRKSOY'un (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı) kurulması da kararlaştırılmıştır.

2009'da Nahçıvan'da alınan karar doğrultusunda, Türk Konseyi, 1992 yılından beri toplanan, "Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri", İstanbul'da düzenlenen 16 Eylül 2010 tarihli zirvede "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi" şeklinde kurumsallaşmış ve zirveler, "Türk Konseyi Zirveleri" olarak yeniden adlandırılmıştır.

Zaman içinde Rusya'nın tekrar bölgede güç toplaması ve Rus etkinliğinin artması ile hem Türkiye hem de bu cumhuriyetlerdeki iç siyasi gelişmeler neticesinde, zirve yapılmaya devam etse de, bu altı ülke arasında arzu edilen yakınlaşmanın istenen düzeyde gerçekleştiği ifade edilemez. Bakü'de yapılması planlanan ikinci zirve, bazı Orta Asya ülkelerinin Azerbaycan-Ermenistan gerginliği sırasında Azerbaycan'ı destekledikleri yönünde bir algının ortaya çıkmasını istemedikleri için, İstanbul'da yapılabildi. Üçüncü zirve Bişkek, dördüncüsü Taşkent'te, beşincisi 1998 yılında Astana'da ve altıncısı 2000 yılında Bakü'de yapılmıştır. 2001 zirvesi ve beş buçuk yıllık bir aradan sonra diğer zirve de 2006 yılında Türkiye'de, 2009 zirvesi ise Nahçıvan'da yapılmıştır. Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Kon-

seyi kurulmasına dair Nahçıvan Anlaşması Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan tarafından bu zirvede imzalanmıştır. Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan tarafından onaylanan anlaşma 17 Kasım 2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkmenistan Anlaşma'ya taraf olmamıştır. 2010 Zirvesi Türkiye'de, 2011 Kazakistan'da, 2012 de Kırgızistan'da yapılmıştır. Son zirve 15-16 Ağustos 2013 tarihinde Azerbaycan Gebelê'de gerçekleştirilmiştir.

2000 yılından sonraki zirvelere Özbekistan ve Türkmenistan'ın liderler düzeyinde katılmamaya başladığı görülmektedir. Türkiye-Özbekistan arasında yaşanan bazı gerginlikler ve Türkmenistan'ın "tarafsızlık" politikası bu durumda etkindir. 2006 yılında düzenlenen 8. zirvede, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve Türkiye devlet başkanı düzeyinde temsil edilirken, Türkmenistan büyükelçi düzeyinde zirveye katılmış, Özbekistan ise zirveye katılmamıştır.

2009'da Nahçıvan'da alınan karar doğrultusunda, Türk Konseyi, 1992 yılından beri toplanan, "Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri", İstanbul'da düzenlenen 16 Eylül 2010 tarihli zirvede "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi" şeklinde kurumsallaşmış ve zirveler, "Türk Konseyi Zirveleri" olarak yeniden adlandırılmıştır. Türk Konseyi'nin amaçları arasında üye ülkelerin dış politikalarında belli bir yakınlaşma çaba-

ları ve bölgede üye devletler arasında ticari, ekonomik, kültürel ve bilimsel faaliyetlerin artırılması arzusu da bulunmaktadır. Bu işbirliği çerçevesinde, TÜRKSOY'un yanı sıra Türk Akademisi de kurulmuştur. Aynı şekilde, 2008 yılında Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan tarafından imzalanan İstanbul Anlaşması'yla kurulan ve bu ülkelerin parlamenterleri arasında doğrudan temas ve işbirliğinin tesisi için Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA) kurulmuştur.

1990'ların başında Türkiye'nin, bağımsızlıklarını yeni kazanan Orta Asya ülkelerine yönelik heyecanı daha sonra bir hayal kırıklığına dönüşse de zaman içinde ilişkiler ilerlemiş ve daha gerçekçi bir zeminde genel olarak güçlenmeye devam etmiştir. Son on yıllık süreçte ise 2001 ekonomik krizini atlatan ve ekonomik ve siyasi olarak Avrasya'da da etkisini artıran Türkiye, genelde tüm Orta Asya cumhuriyetleri ile ilişkilerini güçlendirmeye gayret etmiştir. Orta Asya konusu Türk dış politikasının öncelikleri arasında yer almaktadır.

Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yönelik stratejik hedeflerini şöyle özetlemek mümkündür:

- Orta Asya ülkeleri ile her alanda daha fazla entegrasyon gerçekleştirmek,
- Bu ülkelerde sağlıklı bir demokratik rejimin kurulmasına yardımcı olmak,
- Orta Asya ülkelerinin kendi aralarında da güçlü bir işbirliği içine girmelerine destek vermek,
- Bu cumhuriyetlerin uluslararası toplumla bütünleşmelerine yardımcı olmak,
- Bölgede refahın arttırılmasını ve başta enerji olmak üzere zengin doğal kaynakların ekonomik refaha dönüştürülmesine destekçi olmak.

Bu bağlamda, yukarıda ifade edilen Türk Konseyi'nin etkili faaliyet göstermesi çok önemlidir. Geçen yıl Türk Konseyi'nin Üçüncü Zirve Toplantısı, "Ulaştırma Alanında İşbirliği" teması ve 15-16 Ağustos 2013 tarihlerinde, Azerbaycan'ın Gebele şehrinde gerçekleştirilmiştir. Aynı şekilde, Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi'nin (TÜRKPA) 4. Genel Kurul Toplantısı da 10-12 Haziran 2013 tarihlerinde Türkiye'de yapılmıştır.

Türkiye'nin Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) nezdinde diyalog ortaklığı statüsü elde etmiş olmasını da Orta Asya bağlamında değerlendirebiliriz. ŞİÖ'nün altı üyesinden dördü Orta Asya Cumhuriyetlerindedir (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan). Benzer şekilde, 24 üye ve dokuz gözlemci ülke ile dört gözlemci uluslararası kuruluşun bulunduğu Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı'nın (AİGK/CICA) bu bölge-

Türkiye'nin Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) nezdinde diyalog ortaklığı statüsü elde etmiş olmasını da Orta Asya bağlamında değerlendirebiliriz. ŞİÖ'nün altı üyesinden dördü Orta Asya Cumhuriyetlerindedir (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan). Benzer şekilde, 24 üye ve dokuz gözlemci ülke ile dört gözlemci uluslararası kuruluşun bulunduğu Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı'nın (AİGK/CICA) bu bölgedeki çalışmalarına da Türkiye önemli katkı vermektedir.

deki çalışmalarına da Türkiye önemli katkı vermektedir. 2010'da İstanbul'da gerçekleştirilen AİGK/CICA Üçüncü Zirvesi'nde Türkiye'nin iki yıllık bir süre için üstlendiği dönem başkanlığı bilahare üye devletler tarafından 2014 ortasına kadar olmak üzere iki yıllık bir süre için uzatılmıştır. Türkiye, dönem başkanlığı görevini bu sene Çin'e devredecektir.

Kazakistan bölgenin en önemli, güçlü ve istikrarlı ülkelerinden biridir ve Türk-Kazak ilişkileri en başında beri çok güçlü bir niteliği haizdir ve ekonomik ve siyasi ilişkiler istikrarlı bir seyir izlemektedir. Türk Konseyi'nin kurumsallaşmasında Kazakistan'ın desteği çok önemli olmuştur. Bu bağlamda, Nazarbayev'in de Türkiye'ye özel bir önem verdiği görülmektedir. Örneğin, Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in 11-12 Ekim 2012 tarihlerinde ülkeye yaptığı resmi ziyaret sırasında ilk toplantısı gerçekleştirilen Yüksek Düzeyli Stratejik Konsey (YDSK) ile birlikte Kazakistan'la ilişkilerimizin stratejik boyutu da kurumsal olarak

Türkiye-Kazakistan ticaret hacmi 2012 yılında 1 milyar doları ihracat olmak üzere 3,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türk işadamları Kazakistan'da aktif olarak çalışmaktadırlar. Türk firmalarının Kazakistan'daki toplam yatırımları 2,5 milyar dolar düzeyindedir. Türk müteahhitlerce bugüne kadar Kazakistan'da üstlenilen projelerin toplam değeri ise 20 milyar dolara yaklaşmıştır.

güçlenmiştir. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun 25-26 Nisan 2013 tarihlerinde Kazakistan'a yaptığı ziyarette YDSK çerçevesinde oluşturulan Ortak Strateji Planlama Grubu'nun da ilk toplantısı gerçekleştirilmiştir.

Türkiye-Kazakistan ticaret hacmi 2012 yılında 1 milyar doları ihracat olmak üzere 3,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türk işadamları Kazakistan'da aktif olarak çalışmaktadırlar. Türk firmalarının Kazakistan'daki toplam yatırımları 2,5 milyar dolar düzeyindedir. Türk müteahhitlerce bugüne kadar Kazakistan'da üstlenilen projelerin toplam değeri ise 20 milyar dolara yaklaşmıştır.

Türkiye, Kazakistan ile olan ticaret hacmini iki yıl içinde 10 milyar dolara çıkarmayı hedeflemektedir. Bu amaçla imzalanan "Yeni Sinerji-Ortak Ekonomi Programı" ile "Türk-Kazak Sanayi Bölgeleri Ortak Eylem Planı'nın uygulanması; ayrıca Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı üzerinden Orta Asya'yı Çin arasındaki "Orta Koridora" Kazakistan'ın da bağlanması Türkiye'nin hedefleri arasındadır.

Başlangıçta çok iyi gelişen Türkiye-Türkmenistan ilişkileri bir ara Türkmenistan'ın uluslararası tarafsızlık politikası ile ivme kaybetme durumu ile karşılaşsa da son yıllarda tekrardan güçlenmeye başlanmıştır. Bu durumu gösteren en somut gelişmeler devlet adamlarının karşılıklı ziyaretleşmeleridir. Türkiye-Türkmenistan ilişkilerinde de son yıllarda üst düzey ziyaret ve görüşmelerle büyük bir mesafe kat edilmiştir. Bunda yeni Türkmen liderinin belirlediği "aktif tarafsızlık" ve "açık kapılar" siyasetinin rolü büyüktür.

Türkmenistan Cumhurbaşkanı Berdimuhammedov, 28 Şubat-1 Mart 2012 tarihlerinde resmi ziyaret ve 9-10 Ağustos 2012 tarihlerinde çalışma ziyareti olmak üzere 2012 yılında

Türkiye'yi iki defa ziyaret etmiş; Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de 28-31 Mayıs 2013 tarihlerinde Türkmenistan'a iadeyi ziyarette bulunmuştur. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan da 15 Ağustos 2013 tarihinde Türkmenistan'a bir çalışma ziyareti yapmıştır.

Türkmenistan, Türk şirketlerinin Orta Asya'da en çok proje üstlendikleri ülke niteliğini haizdir. Türk işadamları artık Türkmenistan'daki ticari faaliyetlerini çeşitlendirmeye başlamıştır. Önümüzdeki yıllarda Türk işadamlarının Türkmenistan daha büyük projeler alması Türkiye'nin hedefleri arasındadır.

Türkiye-Kırgızistan ilişkileri genelde sorunsuz ve istikrarlı bir niteliğe sahiptir. Stratejik ortaklık ve kardeşlik ruhu içinde ilişkiler gün geçtikçe gelişmektedir. Kırgızistan Orta Asya'da parlamenter sisteme geçen ilk ülke hüviyetindedir ve Türkiye bu konuda Kırgızistan'a her türlü desteği vermekte ve ilham kaynağı olmaktadır. Kırgızistan'ın demokrasi içinde ekonomik gelişmesini gerçekleştirmesi bölge halkı ve istikrar için de çok önemlidir. Bu amaçla, TİKA tarafından Kırgızistan'a 1992 yılından bu yana toplam 32 milyon dolar tutarında yardım sağlanmış olup, ekonomik, ticari, teknik, eğitim, sosyal ve kültürel işbirliği programları bağlamında 62 proje gerçekleştirilmiştir.

Türkiye-Kırgızistan ilişkileri genelde sorunsuz ve istikrarlı bir niteliğe sahiptir. Stratejik ortaklık ve kardeşlik ruhu içinde ilişkiler gün geçtikçe gelişmektedir. Kırgızistan Orta Asya'da parlamenter sisteme geçen ilk ülke hüviyetindedir.

Geçen yıl gerçekleştirilen üst düzey ziyaretler ikili ilişkilerimize olumlu katkıda bulunmuştur. Nitekim 9-10 Nisan 2013 tarihlerinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından Kırgızistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirilmiş; akabinde Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Atambayev de 18 Haziran 2013 tarihinde Türkiye'ye bir çalışma ziyaretinde bulunmuştur.

Özbekistan, tarihi, nüfusu, ekonomisi ve doğal zenginlikleri ile Orta Asya'nın en önde gelen ülkeleri arasındadır. Bağımsızlık sonrası Türkiye-Özbekistan ilişkileri ilk başta son derece olumlu gelişirken, iç siyasi nedenlerden dolayı Özbekistan, Türkiye ile olan ilişkilerini askıya almış ve sonunda da 2000'li yıllardan itibaren Türk zirvelerine de katılmamaya başlamıştır. Ayrıca, 2001 yılında da ŞİÖ'ye üye olmuştur. Bu yıllar içinde Özbekistan'ın içine kapandığı ve içeride son derece otoriter bir rejimin kurulduğu görülmektedir. Türkiye-Özbekistan ilişkileri de bu açıdan olumsuz etkilenmiştir. Ancak son dönemlerde bazı kırıdanmalar yaşandığına dair sinyaller gelmektedir. Türkiye'nin, tabiatıyla, Özbekistan'dan vazgeçmesi mümkün değildir. Bu durumun geçici olduğunu düşünmek gerekmektedir. Önümüzdeki yıllarda da iki kardeş ülkenin yakınlaşması beklenmektedir.

Türkiye-Tacikistan ilişkileri henüz arzu edilen seviyeye ulaşmamakla birlikte kötü bir seviyede değildir. Cumhurbaşkanımızın davetine icabet eden Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman 17-18 Aralık 2012 tarihlerinde ülkemize resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.

Tacikistan, esas olarak Türkiye ile siyasi ilişkilerin geliştirilmesine önem vermektedir. Türkiye de önümüzdeki yıllarda Tacikistan ile olan ticari, ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkileri geliştirmek adına daha çok adım atmalıdır.

Orta Asya'nın, nüfus itibari ile, küçük bir ülkesi olan Moğolistan ile ilişkiler henüz çok gelişmiş değildir. Bilindiği gibi Türklerin en değerli yazıtlarından olan Göktürk Yazıtları Moğolistan'da bulunmaktadır. Bu bakımdan da Moğolistan ile Türkiye arasında kültürel bağlar mevcuttur. Bu ülke ile işbirliğimizin geliştirilmesi Türkiye'nin hedefleri arasında yer almaktadır. Türkiye'nin dış politika konseptinde Moğolistan; ABD, AB, Japonya, Güney Kore ve Hindistan ile birlikte "3. Komşu" olarak tanımlanmaktadır. Moğolistan ile Meclis Başkanı Zaandakhuu Enkhbold'un 9-13 Eylül 2013 tarihlerinde ülkemize gerçekleştirmiş olduğu resmi ziyaret sırasında Vize Muafiyeti Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın hayata geçirilmesiyle birlikte, Moğolistan'la ticaret, turizm, eğitim gibi alanlardaki ilişkiler ve işbirlikleri hızla gelişecektir.

Ulusötesi ilişkilerin ülkeler arasında daha da gelişmesi gerekmektedir. Bu nedenle, Türkiye ve Orta Asya menşeli müzik gruplarının, kültürel çevrelerin, eğitim kurumlarının, edebiyat çevrelerinin ve benzer sivil toplum örgütlerinin birbirleri ile daha çok kaynaşması gerekmektedir. Türkiye'nin ŞİO'ya partner olması da bu faaliyetleri kolaylaştırabilir bir faktör olma niteliğini haizdir.

Sonuç ve Öneriler

Orta Asya, Türk dış politikasının öncelikleri arasındadır ve Türkiye 1990'ların başlarından itibaren Orta Asya Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerini güçlendirmeye ve derinleştirmeye çalışmaktadır. Zaman içinde bazı dalgalanmalar yaşanmış olsa da, Türkiye-Orta Asya ülkeleri arasında genel olarak güçlü siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal ilişkiler kurulmuştur.

Türkiye'nin Özbekistan'dan vazgeçme şansı yoktur. Türkiye-Özbekistan arasında bazı sıkıntılar olsa da Türkiye, sabırla ve akılcı politikalarla Özbekistan ile olan ilişkileri tekrardan normalleştirmek için üzerine düşen görevi yerine getirmelidir.

Özbekistan ile yaşanan ve iç siyaset kaynaklı sorunlara rağmen, diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan ile siyasi, ekonomik, ticari ve toplumsal ilişkilerde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Tacikistan ve Moğolistan ile olan ilişkiler ise güçlenme aşamasındadır.

Türk Konseyi'nin kurulması çok önemli bir diplomatik başarıdır. Türkmenistan "tarafsızlık" politikası nedeni ile bu konseye katılmamış olsa da önümüzdeki yıllarda bu projenin içinde yer alması için bütün şartlar mevcuttur. Keza, Özbekistan-Türkiye ilişkileri normalleşmeye başladıkça da Özbekistan da bu projede yerini alacaktır.

Önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin bu kardeş ülkeler nezdinde yapması gerekenler aslında şu şekilde özetlenebilir: Daha fazla ticari, ekonomik, toplumsal bütünleşme sağlanmalıdır. İşadamlarımızın halihazırda Orta Asya ülkeleri ile ticari faaliyet konusunda belli bir tecrübeye sahip oldukları bilinmektedir, hal böyleyken daha büyük çaptaki projelerin Türk işadamlarının liderliğinde gerçekleştirilmesi son derece önemlidir. Türkiye'nin bu konuda ticari/ekonomik diplomasi faaliyetlerini de arttırması gerekmektedir.

Ulusötesi ilişkilerin ülkeler arasında daha da gelişmesi gerekmektedir. Bu nedenle, Türkiye ve Orta Asya menşeli müzik gruplarının, kültürel çevrelerin, eğitim kurumlarının, edebiyat çevrelerinin ve benzer sivil toplum örgütlerinin birbirleri ile daha çok kaynaşması gerekmektedir. Türkiye'nin ŞİO'ya partner olması da bu faaliyetleri kolaylaştırabilir bir faktör olma niteliğini haizdir.

Beşinci Bölüm

TÜRKİYE’NİN KAFKASYA POLİTİKASI

Giriş

Türkiye’nin dış politikasında Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra önemli bir bölge haline gelen Kafkasya, dış politika yapımcıları için zor bir alan olmuştur. Türkiye’nin bölge ile ilgili yeterli bilgi ve tecrübesinin olmaması bir engel teşkil ederken, Rusya’nın bölgedeki etkisi ve askeri varlığı diğer ilgilenilmesi gereken bir husus olmuştur. Kafkasya’daki etnik temelli çatışmalara yönelik politika geliştirilmesindeki zorluklar da dış politika yapımcıları için sorunlu noktalardı. Türkiye bölge enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınmasında etkili bir transit ülke olmak istedi. Petrol ve doğalgazda tüketici olan Türkiye için bu kaynakları taşıyan boru hatlarının geçiş güzergâhında olması hem stratejik önemini artıracak hem de enerji alımında çeşitlilik sağlayacaktı.

Türkiye’nin Kafkasya politikasında Azerbaycan merkezi bir konumda olmuştur. Azerbaycan ile ilişkilerin ‘tek millet iki devlet’ söylemi çerçevesinde şekillenmesi ve stratejik ortaklık düzeyine çıkması Türkiye’ye petrol ve doğalgaz rekabetinde avantaj sağlamıştır. Ancak Azerbaycan’ın bağımsızlığından itibaren Dağlık Karabağ sorunuyla uğraşması ve topraklarının işgal altında olması Türkiye’nin bölge politikasında zorluklara yol açmıştır. Türkiye Azerbaycan’ı desteklemesine rağmen bölgede askeri bir çatışmaya girmek istememiştir. Türkiye Azerbaycan topraklarının işgalinin kalıcı olmamasını sağlama ve sorunun çözümü için tüm diplomatik kanalları harekete geçirme politikası izlemiştir. Rusya’nın Ermenistan’ı desteklemesi ve bölgedeki askeri varlığı Türkiye karşısında ona avantaj sağlamıştır.

Dağlık Karabağ sorununda, ateşkes sonrası süreçte Azerbaycan enerji kaynaklarının değerlendirilmesi ile ilgili Asrın Antlaşması'nın yapılmasından sonra boru hatları rekabetinde Türkiye aktif bir politika izlemiştir. Sonuçta Azerbaycan petrolünün sevk edildiği ana petrol boru hattı olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan'ın seçilmesi Türkiye açısından önemli bir kazanım olmuştur. Ardından Azerbaycan doğalgazı da Bakü-Tiflis-Erzurum hattı ile Türkiye'ye ulaştırılmıştır. Özellikle petrol boru hattı rekabetinde Türkiye net bir zafer elde etmiştir. Azerbaycan ile olan enerji alanındaki işbirliği Trans Anadolu Doğalgazı Boru Hattı Projesi'yle (TANAP) ile başlamıştır. Ancak Türkiye-Azerbaycan ilişkileri sürekli olarak pürüzsüz bir çizgide de gitmemiştir. Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki gelişmeler Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini de doğrudan etkilemektedir.

Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan Üçgeni

Türkiye, Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımamasına rağmen iki ülke arasında halen normal düzeyde bir diplomatik ilişki kurulamamıştır. Bunun nedenleri; Ermenistan'ın soykırım iddialarını uluslararası alanda gündeme taşıması ve bu iddiaların tanınmasını en önemli dış politika araçlarından birisi olarak ortaya koyması, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü açıkça tanımaması ve Dağlık Karabağ sorunudur. Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nde, "Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiyesi ve Batı Ermenistan'da gerçekleştirilen 1915 soykırımının uluslararası düzeyde tanınması çabalarını destekleyecektir," denmektedir. Ermenistan uluslararası yükümlülükleriyle çelişen bir şekilde 1921 Kars Antlaşması'nı sorgulamaktadır. Ermenistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri, sınırların dokunulmazlığı ve toprak bütünlüğü gibi hususları kapsayan bir deklarasyonu imzalamayı da reddetmiştir.

Türkiye ile Ermenistan arasındaki kara sınırı ise Dağlık Karabağ sorunundan dolayı kapanmıştır. 1993 yılında Kelbecer'in işgalinden sonra kapanan sınırın açılması ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi için Türkiye, ABD ve AB arasında da birçok temaslar gerçekleştirilmiştir. Batılı ülkeler Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlı bir ülke olmasından rahatsızdırlar. Ermenistan, Rusya'nın hemen hiç itirazla karşılaşmadan asker konuşlandırabildiği ve ekonomisi de Rusya'nın kontrolünde bir ülke haline gelmiştir. Türkiye-Ermenistan sınırının açılması halinde Ermenistan'ın Batı'ya yöneleceği ve Rusya etkisinin azalacağı düşüncesiyle, Türkiye-Ermenistan normalleşme süreci ABD ve AB tarafından desteklenmektedir. Bu ortamda Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi için bir yol haritası oluşturulmuştur. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Türkiye-Ermenistan milli futbol takımları arasındaki maçı izlemek üzere Ermenistan'a gitmesiyle başlayan futbol diplomasisi iki ülke arasında protokollerin imzalanmasına giden süreci başlatmıştır. 10 Ekim 2009 tarihinde imzalanan protokollerden ilki Ermenistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına yöneliktir. Diğer protokol ise iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Diplomatik ilişkilerin kurul-

masına ilişkin protokolle, taraflar protokollerin yürürlüğe girmesinden sonra diplomatik ilişki kurma konusunda anlaşmışlardır. Protokol ayrıca uluslararası hukukun ilgili anlaşmaları tarafından tanımlanan iki ülke arasındaki sınırların tanındığını teyit etmektedir. Her iki ülke, imzaladıkları protokoller ile komşuluk ilişkilerinin ruhuna uymayacak bir politika izlemekten kaçınacaklarını taahhüt ederken, sözkonusu protokollerde terörizm, şiddet ve aşırılığın her türünü kınadıklarını, bu tür hareketleri desteklemekten veya müsamaha göstermekten kaçınacaklarını ve bu hareketlere karşı mücadele için işbirliği içinde olacaklarını ifade etmişlerdir. İki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine yönelik protokolün en tartışılabilir maddesi ise, tarafların protokolün yürürlüğe girmesinden sonra iki ay içerisinde sınırın açılması konusunda anlaşmalarıdır. Türkiye açısından protokollerde yer alan önemli bir konu ise, bir tarih alt komisyonunun kurulması hususudur.

Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokollerde Dağlık Karabağ sorununun geçmemesi ve protokollerin yürürlüğe girmesinden sonra iki ay içinde sınırın açılmasının yer alması Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde krize neden olmuştur. Dağlık Karabağ sorusunda Azerbaycan'ın her zaman yanında olan ve Ermenistan ile kara sınırını kapatan Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden ve işgal devam ederken Ermenistan sınırını açma olasılığı Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde krize yol açmıştır. Protokollere giden süreç Ermenistan içinde de tartışmalara yol açmıştır. Koalisyon ortağı olan Ermeni Devrimci Federasyonu Türkiye ile yol haritasını protesto ederek koalisyonundan ayrılmıştır. Ermenistan'ın protokollere yönelmesinde Ağustos 2008'de Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesi etkili olmuştur. Müdahale sırasında Gürcistan sınırının da kapanması zaten Türkiye ve Azerbaycan sınırları kapalı olan Ermenistan'ı zor durumda bırakmıştır.

Ermenistan'ın protokollere yönelmesinde Ağustos 2008'de Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesi etkili olmuştur. Müdahale sırasında Gürcistan sınırının da kapanması zaten Türkiye ve Azerbaycan sınırları kapalı olan Ermenistan'ı zor durumda bırakmıştır.

Protokollerde Dağlık Karabağ sorunundan bahsetmemesi ve Türkiye-Azerbaycan arasında yaşanan gerginlik Ermenistan Milli Strateji Belgesi'nde tehdit olarak gördüğü Türkiye-Azerbaycan ittifakını bozması nedeniyle Ermenistan açısından tercih edilen bir durumdu. Türkiye açısından protokollerde bir tarih alt komisyonunun kurulmasının yer alması soykırım iddialarının bilimsel açıdan araştırılması açısından önemli bir adımdı. Ancak bu madde de Ermeni diasporasını rahatsız etmiştir. Bütün faaliyetlerini "soykırım" üzerine şekillendiren ve bunu kimliğin merkezine yerleştiren diaspora için Ermenistan'ın "soykırım"ı tartışmaya açması kabul edilemezdi. Bu nedenle Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan eleştirilere maruz kalmıştır.

Protokollerin yürürlüğe girmesi için iki ülkede de süreç başlatılmıştır. Ermenistan'da Anayasa Mahkemesi yaptığı incelemede protokolleri Ermenistan Anayasasına uygun bulmuş ancak yaptığı yorumla protokollerin içeriğini boşaltmıştır. Ermenistan Anayasa Mahkemesi

protokollerin uygulanmasının Ermenistan Anayasası ve Bağımsızlık Bildirgesi'yle çelişmeyeceğini ifade etmiştir. Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nin Ermenistan'a "soykırım" ın tanınması görevini verdiği düşünüldüğünde Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin yorumu tarih alt komisyonunu anlamsızlaştırmaktadır. Türkiye tarafından hem tarih alt komisyonuna hem de süren Azerbaycan topraklarının işgaliyle ilgili açıklamalara Ermenistan yönetimi tepki göstermiştir. Sarkisyan içeriden ve dışarıdan gelen eleştiriler karşısında protokoller sürecini durdurmuştur.

Türkiye açısından Ermenistan ile ilişkilerde izlenen politika ve bunun Azerbaycan ilişkilerine ve Kafkasya politikasına yansımaları bazı hususları ön plana çıkarmıştır. Tek millet iki devlet söyleminin ötesinde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri reel politik temellere dayanmaktadır. Kafkasya'da petrol ve doğalgaz kaynaklarıyla Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan ülkeler arasında Azerbaycan ön plana çıkmıştır. Türkiye ve Azerbaycan sadece Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı ve inşa edilecek olan TANAP gibi enerji hatlarıyla değil, inşa edilmekte olan

Türkiye açısından Ermenistan ile ilişkilerde izlenen politika ve bunun Azerbaycan ilişkilerine ve Kafkasya politikasına yansımaları bazı hususları ön plana çıkarmıştır. Tek millet iki devlet söyleminin ötesinde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri reel politik temellere dayanmaktadır.

Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesiyle de birbirine bağlanmaktadır. Türkiye enerji alanında yatırımları da dikkat çekmeye başlamıştır. Azerbaycan İzmir'de 5 milyar dolarlık Star rafineri yatırımıyla tek bir projeye Türkiye'de en fazla para ayıran ülke olmuştur. Türkiye'nin Kafkasya politikasında enerji hatları ve Dağlık Karabağ sorununa yönelik politika önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye Ermenistan sınırını Dağlık Karabağ sorununda süren işgal nedeniyle kapatmıştır. Dolayısıyla Dağlık Karabağ sorununun çözümü konusunda bir anlaşma sağlanmadan önce Türkiye'nin sınırı açması çelişkili olacaktır.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi halinde soykırım iddiaları konusunda Türkiye'nin rahatlayacağı argümanı da çok temelli değildir. Zira Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesi için atılan adımlar Ermeni diasporasını bağlamamaktadır. Diaspora, soykırım iddialarının tanınması için faaliyetlerine devam edecektir. Üstelik, Ermenistan sınırının açılmasının Türkiye'ye getirisi ekonomik anlamda fazla değildir. Kafkasya'nın en fakir ülkesi olan Ermenistan ile ticaret halen Gürcistan ve İran üzerinden yürütülmektedir. Kara sınırının açılması halinde de mevcut ticaret hacminde fazla bir artış olmayacaktır ve bunun Azerbaycan ile olan ilişkilerin bozulmasından kaynaklanabilecek maliyeti daha fazla olacaktır. Ermenistan ile normalleşme süreci Ermenistan'ı Dağlık Karabağ sorununun çözümünde adım atmaya da sevk etmemiştir.

Türkiye'de en yetkili ağızlardan, Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden sınırın açılmayacağı açıklanmıştır. Başbakan Erdoğan, Star rafineri temel atma töreninde Türkiye ile Azerbaycan'ın tek millet iki devlet olduğu kadar tek yürek de olduğunu, bu nedenle Karabağ'da işgal sona erinceye kadar omuz omuza mücadele edileceğini vurgulamıştır.

Bununla birlikte, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki sorunlar nedeni ile Kafkaslar da artan gerilim sıcak bir çatışmaya dönüşmeden ve daha fazla derinleşip genişlemeden Türkiye'nin bu bölgede arabuluculuk faaliyetlerine uygun yöntemlerle devam etmesi gerekmektedir. Türkiye'nin Azerbaycan ve Ermenistan arasında bulunan sorunlara adil bir çözüm için devrede olması hem Azerbaycan, hem de Ermenistan'ın milli menfaatlerine uygundur. Esasen, protokollerle başlayan ve daha sonra dondurulan süreçte, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın Kasım 2013'te, Dağlık Karabağ'da çözüm için Avusturya'nın başkenti Viyana'da bir araya gelmesi yeni bir fırsat penceresi yarabilir. Bu nedenle, Aralık 2013'te Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (KEİ) 29. Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı'na katılmak üzere Ermenistan'ın başkenti Erivan'ı ziyaret etmesi ve Ermeni mevkidaşı Eduard Nalbandyan ile de görüşmesi önemlidir. Türkiye'nin adil bir çözüm gündemi ile Ermeni yetkililerle sık sık bir araya gelmesi Azerbaycan'ı rahatsız etmemelidir. Türkiye Hükümeti bu bağlamda, Azerbaycan'ın aleyhine bir girişime izin verilmeyeceğini defalarca ifade etmiş ve bu konuda adeta taahhütte bulunmuştur.

Türkiye-Gürcistan

Gürcistan, Türkiye'nin Kafkasya politikasında, petrol ve doğalgaz boru hatlarının geçiş güzergâhında bulunan ülke olarak önem taşımaktadır. Türkiye Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunmuş ve istikrarı için uluslararası platformlarda Gürcistan'ı desteklemiştir. Gürcistan'ın bağımsızlığından itibaren Abhazya, Güney Osetya ve Acaristan sorunları nedeniyle toprak bütünlüğü tehdidi altında olmuştur. Türkiye, Gürcistan'ın NATO üyesi olma hedefi dahil Batı ile entegrasyon çabalarına destek vermektedir. Tıpkı Azerbaycan ve Ermenistan'da olduğu gibi Gürcistan'da da Rusya Türkiye'nin politikaları ile rekabet halindeydi. Gürcistan'ın BDT üyesi olması ve bu ülkedeki askeri varlığını garanti etmek isteyen Rusya Abhazya ve Güney Osetya sorunlarını kullanmış ve sonuç almıştır. "Gül Devrimi" ve Saakaşvili'nin iktidarıyla Rusya'nın Gürcistan üzerindeki etkisinde azalma olmuştur.

Gürcistan, Türkiye'nin Kafkasya politikasında, petrol ve doğalgaz boru hatlarının geçiş güzergâhında bulunan ülke olarak önem taşımaktadır. Türkiye Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunmuş ve istikrarı için uluslararası platformlarda Gürcistan'ı desteklemiştir.

Türkiye, Gürcistan'dan sürülen Ahıska Türklerinin dönüşü ve bununla ilgili olarak Gürcistan'ın yükümlülüklerini yerine getirmesi konusunda hassastır. Gürcistan ile çok iyi ilişkileri olan Türkiye, Ahıska Türkleri konusunda Gürcistan'dan daha yapıcı adımlar beklemektedir. 11 Eylül 2001 terör saldırılarından sonra bir süre ABD'nin Gürcistan ile güvenlik boyutuyla ilgilenmesi Gürcistan'ın toprak bütünlüğü ve Türkiye ile ilişkileri noktasında olumlu etkide bulunsun da Ağustos 2008'de Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesi Kafkasyadaki dengeleri etkilemiştir. Gürcistan'daki durum, dondurulmuş çatışma olarak

adlandırılan sorunların her an sıcak çatışmaya dönüşebileceğini göstermesi bakımından önemlidir. ABD Dışişleri Bakanı Condolezza Rice'in, Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesini 1968 yılında Sovyetlerin Çekoslavakya'yı işgaline benzetmesi Rusya-Batı ilişkilerinde de Kafkasya bağlamında yeni bir dönemi başlatmıştır. Gürcistan'a NATO 2008 Bükreş Zirvesi'nde üyelik perspektifi verilmemesinin bu ülkeye müdahale noktasında Rusya'yı cesaretlendirdiği ifade edilebilir. Rusya'nın Medvedev ve Sarkozy arasında yapılan altı maddelik İlkeler Deklarasyonu'na rağmen Abhazy ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını tanıması Kafkasya'da yeni bir durumu ortaya çıkarmıştır.

Türkiye, Ağustos 2008 savaşı sırasında Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu önerisini ortaya atmış ve sorunların diplomatik yollarla çözülmesi için bir zemin oluşturmaya çalışmıştır.

Türkiye, Ağustos 2008 savaşı sırasında Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu önerisini ortaya atmış ve sorunların diplomatik yollarla çözülmesi için bir zemin oluşturmaya çalışmıştır. Ancak Türkiye ve Batılı müttefiklerinin kriz sırasında aktif bir şekilde Gürcistan'ın yanında yer alamaması diğer Kafkasya cumhuriyetlerinin bakışını da etkilemiştir. Ağustos 2008 krizinin Türkiye'nin Karadeniz'in güvenliğine yönelik argümanlarına da hizmet etmediği söylenebilir. ABD'nin

Karadeniz'de bir güvenlik boşluğu olduğu düşüncesine karşın, Karadeniz'de oluşturduğu mekanizmaların güvenlik için yeterli olduğunu savunan Türkiye'nin bu argümanına Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesi ve bu müdahalede Gürcistan'ın Poti Limanı'nın da işgal edilmesi bir meydan okuma niteliği taşıyordu. Aslında Rusya da Türkiye gibi Karadeniz'e bölge dışı ülkelerin müdahalesini istememektedir ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin devamından yanadır. Ancak Ağustos 2008'de Rusya'nın sert siyasetinin Türkiye'yi tedirgin ettiğini de ifade etmek gerekmektedir.

Türkiye Gürcistan'da yapılan parlamento ve başkanlık seçimleri sonucunda oluşan yeni iktidarla da ilişkilerini yakın tutup Gürcistan üzerinde Rusya etkisini sınırlamaya ve Gürcistan'ın egemenliği konusunda hassas olmaya devam etmelidir. Aralık 2011'den beri iki ülke arasında kimlik kartıyla geçiş mümkün hale gelmiştir. Türkiye, mevcut Gürcistan politikasına devam ederken tarihsel ve kültürel bağlarının olduğu Kuzey Kafkasya ile ilgilenmeli ve Abhazy ile temasını koparmamalıdır.

Türkiye'nin Rusya ile gelişen enerji işbirliği ve ekonomik ilişkileri iki ülke arasında henüz Kafkasya'da işbirliğini geliştirmelerine neden olmamıştır. Rusya, rekabet politikasına devam etmektedir ve Ağustos 2008'de olduğu gibi askeri güç kullanmaktan da çekinmediğini ortaya koymuştur. Ermenistan'ı gümrük birliği yoluyla ekonomik açıdan da tamamen kendine bağlama politikası izleyen Rusya, Kafkasya ülkelerinin iç yapılarına da müdahale etmeye devam etmektedir.

tan'daki müdahalelerine, 'terörle mücadele' söylemi altında Batı'dan istediği desteği almasa bile eleştiri almamak konusunda diplomatik bir mesafe kat etmiştir. Ancak Ağustos 2008'den sonra bozulan Rusya imajı dikkate alındığında görülecektir ki, Çeçenistan'da yeniden kriz derinleştiği takdirde Rusya, Batı'dan gelecek sert eleştirilerle karşılaşabilecektir.

Öneriler

Türkiye için Kafkasya hem enerji politikalarında en önemli bölgedir hem de Orta Asya'ya açılan kapıdır. Türkiye'nin politik çıkarları bakımından, bölgede bilhassa Azerbaycan, sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarıyla en önemli ülke konumundadır. Ancak Azerbaycan topraklarının % 20'sinin işgal altında olması ve Dağlık Karabağ sorununun çözümsüzlüğü Türkiye'yi de zorlamaktadır. Türkiye Ermenistan ilişkilerinin normalleşmemesi ve sınırın kapalı olması Türkiye'nin ABD ve AB ile ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemektedir. ABD ve AB'nin Dağlık Karabağ sorununun Türkiye-Ermenistan ilişkilerinden bağımsız olduğu yaklaşımının gerçekçi olmadığı, protokoller sürecinde ortaya çıkmıştır.

Türkiye, Ermenistan kara sınırını Dağlık Karabağ sorunundan dolayı kapatmıştır. Bu nedenle sorunun çözümü konusunda bir anlaşma olmadan sınırın açılmaması gerekir. Eğer sınır açılırsa bu Ermenistan'ın elini güçlendirecektir ve açılan sınırın tekrar kapatılması da diplomatik açıdan daha zor hale gelebilecektir. Türkiye ile sınırın açılması halinde Ermenistan'ın Batı'ya yöneleceği varsayımı da tartışmalıdır. Dağlık Karabağ sorunu devam ettiği sürece Azerbaycan'ın işgal ettiği toprakları askeri güçle geri alma politikası izlemesinden endişe duyan Ermenistan Rusya'nın askeri varlığını ve korumasının devamını isteyecektir. Rusya da sorunu Ermenistan'daki askeri varlığını rahatlıkla devam ettirmek için kullanmaktadır.

Bununla birlikte, Türkiye'nin Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki arabuluculuk faaliyetleri uygun yöntemlerle devam etmesi hem Azerbaycan hem Ermenistan hem Türkiye hem de bütün Kafkaslarda sağlanacak barış ve istikrar için gereklidir. Azerbaycan-Ermenistan arasında yaşanan bu sorun nedeni ile Kafkaslarda gittikçe büyüyen gerilimin sıcak bir çatışmaya yol açmadan diplomasi kanalları ile barış yolu ile çözülmesi için Türkiye'nin Rusya ile işbirliği içinde bu yöndeki faaliyetlerine uygun yöntemlerle devam etmesi çok önemlidir.

Türkiye, TANAP Projesi'nin tamamlanmasını, Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun tamamlanarak modern İpek Yolu'nun işler hale getirilmesini ve enerji kaynaklarına sahip Azerbaycan'ın Türkiye'de yeni yatırımlar yapmasını desteklemeye ve teşvik etmeye devam etmelidir. Türkiye Gürcistan'a olan ilgisini de kaybetmemelidir. Tüm projelerin geçiş güzergâhında olan Gürcistan'ın istikrarı bu projelerin sağlıklı işlemesi ve enerji akışının aksamaması bakımından önemlidir. Gürcistan'ın iyi analiz edilmesine yönelik projeler desteklenmeli ve Gürcistan'ın Batı bağlantıları desteklenmelidir.

Türkiye'nin Kafkasya politikasında üzerinde durması gereken bir konu da siyaset ve diplomasi yürütürken bölgede yalnız kalmamaktır. Yalnız bir Türkiye'nin Rusya karşısında çıkarlarını koruması zor olmaktadır. ABD'nin son yıllarda Kafkasya'ya yönelik ilgisizliği özellikle Rusya'ya karşı destek bekleyen Azerbaycan'ı endişelendirmekte; dolayısıyla Azerbaycan, ABD'den daha kararlı bir Kafkasya politikası beklemektedir. Bu bağlamda, Türkiye de Kafkasya'da ABD ile birlikte ortak projeler geliştirmeli; Ağustos 2008'deki Rusya'nın müdahalesi gibi hareketlere yönelik olarak önceden hazırlıklı olmalı ve koordineli bir Kafkasya stratejisi oluşturmalıdır.

Kafkasya hem enerji kaynaklarının varlığı hem de bu kaynaklara sahip ülkelerin Türkiye'de yatırım potansiyeli nedeniyle önemli bir coğrafyadır. Türkiye dış politikasında zamanını ve enerjisini Kafkasya ve Hazar havzasına kapsamlı bir stratejiyle yönlendirmede kararlı davranırsa hem ekonomik hem de politik açıdan çok kârlı çıkacaktır.

Altıncı Bölüm

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ: REKABET VE İŞBİRLİĞİNİN DİYALEKTİĞİ

Giriş

Türkiye ve İran ilişkileri, uluslararası ilişkilerin daimi hususiyetlerinden biri olan, özellikle komşu ülkeler arasındaki rekabetin ve işbirliğinin eşzamanlı ve diyalektik olarak meydana gelmesi ve devam etmesinin, Türkiye'nin dış politikasındaki önemli örneklerinden birisidir. Bununla birlikte, iki ülke arasındaki ilişkiyi 'arizi ittifak, daimi rekabet' şeklinde tarif eden yaklaşımların da işaret ettiği üzere, Türkiye-İran ilişkilerinin diyalektiğinde rekabetin işbirliğine baskın olduğu ve işbirliğinin de büyük oranda iktisadi ilişkilere münhasır olduğu bir vakiadır. Bu durum, Türkiye-İran ilişkilerinin siyasi ve güvenlik

Türkiye ve İran ilişkileri, uluslararası ilişkilerin daimi hususiyetlerinden biri olan, özellikle komşu ülkeler arasındaki rekabetin ve işbirliğinin eşzamanlı ve diyalektik olarak meydana gelmesi ve devam etmesinin, Türkiye'nin dış politikasındaki önemli örneklerinden birisidir.

boyutu ile ekonomi ve enerji boyutlarının farklı rasyonellikler ile farklı ve birbirinden tecrit edilmeye çalışılan dış politik zeminlerde, farklı hedeflere matuf olmak üzere icra edilmeleri neticesi vermektedir. Ne var ki, iki devletin iradi tercihlerinin sonucunda iki özerk alana taksim edilmeye çalışılan ilişkilerin dahili dinamikleri, rekabet ve işbirliği arasındaki karşılıklı etkileşimlere engel olamamaktadır. Rekabet işbirliğinin imkânlarını tespit etmekte, işbirliği rekabetin hudutlarını çizmektedir. Türkiye-İran ilişkilerini tahlil ederken, iki ülke ilişkilerindeki rekabet ve işbirliğinin diyalektiği, analitik çerçeveyi tayin eden başlıca parametre olmalıdır. İlâveten, 'bölgesel istikrar ve barış havzası' inşa etme maksadına matuf olarak, Türkiye açısından İran ile ilişkilerinde temel meydan okuma, rekabet ve işbirliğinin

diyalektiğini, işbirliğinin rekabete baskın olduğu bir forma dönüştürmektir. Türkiye-İran ilişkilerini ‘rasyonelleştirmek’ ancak bu şekilde mümkün olabilecektir.

Siyasi ve Güvenlik İlişkileri: Rekabet İdaresi

Türkiye’nin başta politik ve güvenlik olmak üzere dış politik çıkarlarını müdafaa etme ve mümkün mertebe gerçekleştirme, geliştirme ve genişletme gayesiyle, kendi coğrafyasındaki jeopolitik havzaları, Türkiye tasavvurda ve tatbikatta merkezde olmak üzere, ‘bölgesel barış ve istikrar havzalarına’ dönüştürme siyaseti söylem ve eylem zeminlerinde icra edilmektedir. Bu siyasetin hayata geçirilmesinin, muhtelif ve girift etkenlere bağlı olarak ciddi engeller ile karşılaştığı muhakkaktır. Ortaya çıkan yapısal bir meydan okuma olarak, bu siyaset, ilgili havzalarda, çeşitli havza-içi ve havza-dışı ülkeler ile Türkiye arasında kaçınılmaz bir nüfuz mücadelesini beraberinde getirmektedir. Bu nüfuz mücadelesinde, metin bir ben idraki ve merkez ülke iddiası ile bu mücadelenin mücerred boyutuna ve mühim menfaatleri ile bu mücadelenin müşahhas boyutuna sahip bir devlet de İran’dır. Türkiye ile İran arasında, ilgili aktörlerin kararlarına tesir etmek ve bu suretle hadiselerin mecrasını kendi menfaatleri istikametinde tayin etmek şeklinde cereyan eden bir nüfuz mücadelesi mevcuttur.

‘Bölgesel istikrar ve barış havzası’ inşa etme maksadına matuf olarak, Türkiye açısından İran ile ilişkilerinde temel meydan okuma, rekabet ve işbirliğinin diyalektiğini, işbirliğinin rekabete baskın olduğu bir forma dönüştürmektir.

Önemli bir hatırlatma olarak, Türkiye-İran ilişkilerini tahlil eden çalışmalar, Türkiye’nin ‘çok boyutlu dış politika siyasetine’ muvafık olarak, Türkiye-İran ilişkilerini Ortadoğu havzasına irca ederek ‘tek boyutlu dış politika analizi’ yapmaktan sakınmalıdır. Hem rekabet hem de işbirliği açısından, İran, Türkiye’nin Ortadoğu, Kafkasya, Orta Asya ve Güney Asya siyasetlerinde, bu bölgelerde siyasi ve o ölçüde olmasa da iktisadi olarak etkin ve etkili bir aktör olmasıyla önemli bir etkidir. Türkiye-İran rekabeti, Avrasya’nın bu dört alt havzasında eşzamanlı şekilde devam etmektedir. Örneğin, Türkiye’nin Pakistan ve Afganistan ile ilişkilerinin İran yönetiminde yarattığı endişe ve rahatsızlıklar malumdur.

Türkiye’nin İran ile arasındaki siyasi ve güvenlik ilişkilerinin, ülke-içi, bölge-içi ve bölge-dışı şeklinde kısaca ifade edilebilecek üç esas parametresi bulunmaktadır. Türkiye ve İran arasındaki siyasi ve güvenlik ilişkileri, iki ülke içindeki değişim ve dönüşümlerden etkilenmektedir. Yakın zamanda gerçekleşen ülke içi değişimlerden önemli bir tanesi, 2013 yılı içerisinde, 14 Haziran seçimleri ile muhafazakâr bir devlet adamı, ılımlı bir idareci ve pragmatik bir siyasetçi olarak tavsif edilebilecek Hasan Ruhani’nin İran’da cumhurbaşkanlığına seçilmesidir. Hasan Ruhani ile birlikte, İran’ın dış politikasında yaşanan göreceli normalleşmenin, Türkiye’nin İran ile arasındaki siyasi ve güvenlik ilişkilerine de, sınırlı da olsa, olumlu yansıdığı söylenebilir.

İkinci olarak, Türkiye ve İran arasındaki siyasi ve güvenlik ilişkileri, iki ülkenin, dış politika yürüttüğü ve yapısal olarak nüfuz mücadelesi verdiği müşterek havzalara yönelik siyasetlerinden etkilenmektedir. Bu durum, Kafkasya'da, Türkiye-Azerbaycan ve İran-Ermenistan ortaklıkları şeklinde tezahür ederken, ikili siyasi ve güvenlik ilişkilerinin Ortadoğu'daki seyri çok daha dinamik ve pragmatik gerçekleşmektedir ve halihazırda devam eden Arap Baharı sürecine yönelik politik farklılaşmada en bariz biçimde kendini göstermektedir. Arap Baharı, iradelerinin hükümsüzleştirildiğini ve hükümsüzleştirilemediği zaman mahkûm edildiğini düşünen Arap halklarının, adil bir hürriyet ve hür bir adalet talepleriyle, mesuliyetsiz ve meşruiyetsiz gördükleri iktidarlara karşı başlattıkları sosyal mücadelenin Arap dünyasında ortaya çıkardığı siyasi dönüşüm süreci olarak tanımlanabilir. Bu dönüşüm sürecinde, Türkiye ve İran'ın, Mısır gibi bazı ülkelere yönelik politik yaklaşımları benzeşse de, birçok ülke ve ilgili konulara yönelik yaklaşımlarda ciddi ayrışmalar zuhur etmiştir. Mesela, Türkiye'nin Arap Baharı sürecinde Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri ile tesis etmeye çalıştığı yakın siyasi ilişkiler İran yönetiminde ciddi rahatsızlıklara sebep olurken, İran'ın Suriye'deki iç savaş ve insani felaket karşısında, Esed yönetimine verdiği fiili ve kavli her türlü siyasi, iktisadi ve askeri destek şeklinde tebarüz eden reelpolitik taraftarlığı, Türkiye yönetiminde ve kamuoyunda İran'ın takip ettiği siyasete yönelik sert tepkilere yol açmaktadır.

Hasan Ruhani ile birlikte, İran'ın dış politikasında yaşanan göreceli normalleşmenin, Türkiye'nin İran ile arasındaki siyasi ve güvenlik ilişkilerine de, sınırlı da olsa, olumlu yansdığı söylenebilir.

Üçüncü olarak, Türkiye ve İran arasındaki siyasi ve güvenlik ilişkileri, iki ülkenin, dış politika yürüttüğü ve yapısal olarak nüfuz mücadelesi verdiği müşterek havzaların dışında kalan ama bu havzalarda faal ve müdahil bir siyaset takip eden bölge-dışı aktörler ile ilişkilerinden etkilenmektedir. Bu durumun yakın zamanda müşahede edilen bir örneği, Türkiye'nin NATO savunma sistemi projesi dahilinde Malatya-Kürecik'e erken uyarı radar sistemi kurmayı kabul etmesi ve buna İran'ın resmi ve yarı-resmi medya organları aracılığıyla resmi ve gayri resmi İranlı yetkililer tarafından gösterilen orantısız tepkidir. NATO kurumsal yapısı içerisinde olmak üzere, Türkiye'nin savunma kapasitesini ciddi biçimde artıran bu stratejik adım, İranlı generaller tarafından İran'ın caydırıcılık kapasitesini ciddi biçimde azaltması nedeniyle bir tehdit olarak görülmüş ve hatta İran tarafından, İran'a saldırı halinde Türkiye topraklarına misilleme saldırısı düzenleneceğine dair açıklamalar gelmiştir. Diğer bir örnek, Kasım 2013'te İran ile P5+1 (BM Güvenlik Konseyi 5 daimi üyesi + Almanya) arasında varılan nükleer anlaşma ile İran'ın uluslararası toplum ile ilişkilerinde normalleşme işaretleri vermesi ve bunun İran'ın bölgesel politikalarında sınırlı da olsa normalleşmeye kapı aralamasıdır. Tekrar edecek olursak, Türkiye ile İran arasındaki siyasi ve güvenlik ilişkileri, iki ülkenin bölge dışı ülkeler ile ilişkilerinden, müspet veya menfi, etkilenmektedir.

Burada vurgulanması gereken bir nokta, Türkiye ile İran arasındaki rekabetin maddi şartları ve siyasi sebepleri olduğu gibi, tarafların zihniyeti ve aidiyeti üzerinden ona bir hüviyet kazandırabilecek fikri şartların da mevcut oluşudur. Rekabetin metafiziği, rekabetin fiziği kadar önemlidir. Rekabetin metafiziği, Türkiye-İran ilişkilerinin yakın tarihinde, büyük ölçüde ülke yönetimlerinin konjontürel çıkar tanımlamaları çerçevesinde öne çıkardığı, Türk-Fars ve İslami-seküler kimlikleri şeklinde tecelli etmiştir. Halihazırda, Arap Baharı sürecinde, Türkiye-İran siyasi ve güvenlik ilişkilerinin karşısında iki ülkenin müşterek veya münferid menfaatleri açısından en vahim tehlike, rekabetin metafiziğinin Sünni-Şii mezhep kimlikleri ekseninde bilkuvveden bilfiile çıkarılmasıdır. Bu tehlikeye mani olma adına, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun hassasiyetleri önemlidir ve mesela bu minvalde, iki devlet adamının Irak ziyaretlerinde Hazreti Ali'nin ve Hazreti Hüseyin'in türbelerini ziyaret etmelerinin İran, Irak ve genel olarak Şii Müslüman kamuoylarında olumlu etkileri olmuştur.

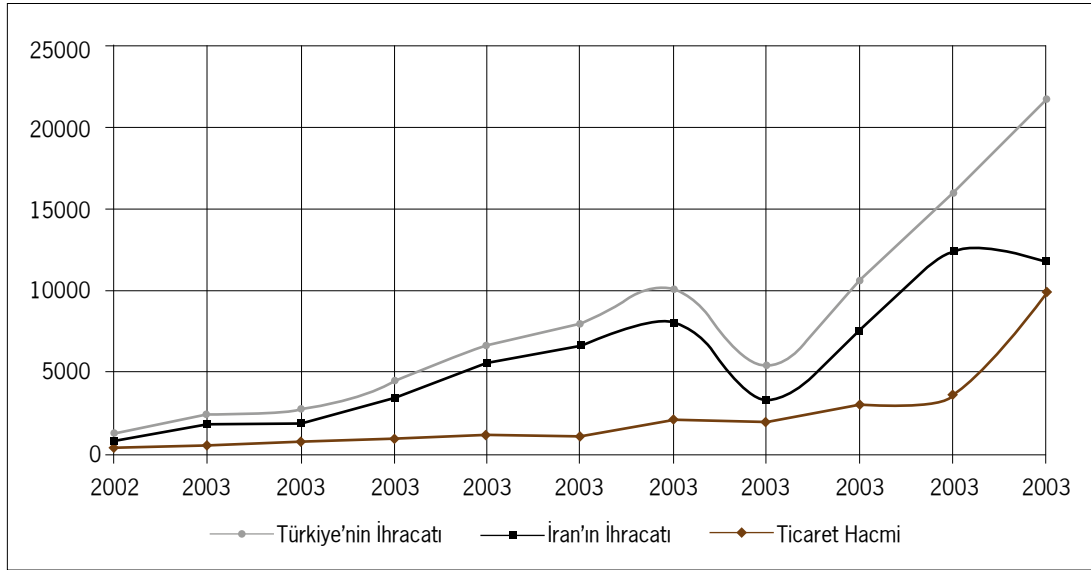
Ekonomi ve Enerji İlişkileri: Asimetrik İşbirliği

Türkiye-İran ilişkilerinin diyalektiğinde rekabet, işbirliğine baskın olsa da, iki ülke arasındaki işbirliği gün geçtikçe güçlenmektedir. Ne var ki, Türkiye-İran ilişkilerindeki işbirliğinde, iç içe geçmiş üç asimetri müşahede edilmektedir.

Türkiye-İran ilişkilerinin diyalektiğinde rekabet, işbirliğine baskın olsa da, iki ülke arasındaki işbirliği gün geçtikçe güçlenmektedir. Ne var ki, Türkiye-İran ilişkilerindeki işbirliğinde, iç içe geçmiş üç asimetri müşahede edilmektedir. İlk olarak, iki ülke arasındaki işbirliği de büyük oranda iktisadi ilişkilere münhasırdır. Türkiye-İran ekonomi ve enerji ilişkilerinde gözlemlenen işbirliği, siyasi ve güvenlik ilişkilerinde aynı oranda görülmemektedir. İki ülke arasındaki işbirliğinin, karşılıklı bağımlılıktan, karşılıklı karmaşık bağımlılığa

evrilmesinin önündeki en ciddi engel olan bu durum, iki ülke arasındaki siyasi ve güvenlik ilişkileri ile ekonomi ve enerji ilişkileri arasında bir asimetri ortaya çıkarmaktadır.

İkinci olarak, Türkiye'nin, İran ile ticaretinde, bu ticaretin sürekli artmasına karşın, kronik bir açık vermeye devam etmesidir. Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkiler, daha yakın işbirliği için mevcut olan büyük potansiyeli yansıtmakta ve iki ülkenin, 2002'de Türkiye'de AK Parti'nin iktidara geliştikten beri olduğu gibi, müşterek iktisadi menfaatlerini geliştirme kabiliyetleri olduğunu kanıtlamaktadır. 2002 yılında yalnızca 2,4 milyar dolar olan ikili ticaret hacmi, 10 yıl içinde dokuz kat artarak 2012'de 22 milyar dolara ulaşmıştır.

Şekil 1. Türkiye-İran Ticaret Hacmi (2002-2012, dolar) (Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı)

Bu durumda, iki ülkenin ekonomilerinin birbirlerini büyük oranda tamamlayıcı nitelikte olmaları çok önemli bir etkidir. Bu dikkate değer gelişme ve geniş potansiyel Türkiye'nin, İran'ın sağlayabileceği enerji ihtiyacından ve İran'ın, Türkiye'nin büyük oranda karşılayabileceği mamül ürün ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin İran'a olan ihracatı büyük oranda son yılda olmak üzere altın, çelik, tekstil ürünleri ve diğer mamül ürünleri içerirken İran'ın Türkiye'ye olan ihracatı doğalgaz, petrol, elektrik, gübre ve yer fıstığından oluşmaktadır. Buna rağmen, Türkiye'nin aleyhine devam eden büyük bir dengesizlik mevcuttur. 2011'de, Türkiye'nin İran'la olan ticaret açığı 9 milyar dolara çıkmış ve 2012'de 2 milyar dolara gerilemiştir. Türkiye, İran'ın hem ihracatta hem de ithalatta en büyük üçüncü ortağı haline gelirken İran, Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı üçüncü ve en çok ithalat yaptığı altıncı ülke olarak kalmıştır.

Bu ekonomik veriler ve ikili ekonomik ilişkilerin gelişim hızı ilişkilerin geleceği için ümit vaat ediyor olsa da, detaylı bir inceleme ile Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinde bazı önemli eksiklikler görülebilmektedir.

Bu ekonomik veriler ve ikili ekonomik ilişkilerin gelişim hızı ilişkilerin geleceği için ümit vaat ediyor olsa da, detaylı bir inceleme ile Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinde bazı önemli eksiklikler görülebilmektedir. İkili ticaret hacmindeki hızlı artışın ana sebeplerinden birisi, atıl durumdaki ülkelerarası potansiyelin değerlendirilmeye başlanması, yani yeni ve yaratıcı komşuluk stratejileri uygulanmaya başlanmasından ziyade ilişkilerin normalleştirilmesidir. Örneğin, Türkiye, Almanya ile Karşılıklı Yatırımların Teşviki ve Korunması Anlaşması'nı 1962'de, Kore Cumhuriyeti ile 1994'te, Arjantin ile 1995'te, ve İsrail ile 1999'da onaylamıştır. Mamafih, Türkiye ve İran arasındaki benzer bir anlaşmanın onaylanması için 2005 yılı baharına kadar beklenmesi gerekmiştir. Aynı şekilde, Türkiye-İran

İş Konseyi'nin kurulması da 2001 yılına değin gerçekleşmemiştir. Ancak bu gelişmelerle birlikte ikili ekonomik ilişkilerin yasal ve kurumsal çerçevesi sağlamlaştırılabilmiş ve etkileşimin artması için uygun ortam hazırlanabilmiştir.

Üçüncü olarak, Türkiye-İran ilişkilerinin işbirliğinde ekonomi ağırlıklı olmasına karşın, ekonomik işbirliğinde enerji ağırlıklıdır ve ekonomik enerji işbirliğinde de doğalgaz ağırlıklıdır. Bu da Türkiye-İran ilişkilerindeki işbirliğinde görülen üçüncü asimetridir. Türkiye, iç tüketimini karşılamaya yetecek enerji kaynakları olmayan ve büyüyen bir ekonomiye sahip olan ve dolayısıyla enerjiye aç bir ülkedir. Doğu ve güney komşuları enerji kaynakları açısından bir zenginliğin avantajlarına sahipken, bu konuda Türkiye, özellikle fosil yakıtlar konusunda kronik kıtlık çekmektedir. Diğer taraftan İran, nispeten zayıf bir sanayiye ve yetersiz rafinaj kapasitesine sahip olmasına rağmen geniş hidrokarbon kaynaklara sahiptir. Böylece, İran'ın sermaye ve sanayi ürünü ihtiyacının, enerji maddelerinin ihracı yoluyla karşılanabilmesi imkânı doğmaktadır. İran'ın ihracat yapısında doğalgaz, petrol ve diğer madencilik ürünlerinin çoğunluğa sahip olmalarının arkasındaki neden de budur. Öte taraftan, iki ülke arasındaki enerji ilişkileri, yalnızca doğalgaz boru hatlarından ibaret değildir ve enerji ilişkileri doğalgaz boru hatları, petrol ticareti ve elektrik enterkoneksiyonları olarak üç ana başlık altında toplanabilir.

Türkiye-İran ilişkilerinin işbirliğinde ekonomi ağırlıklı olmasına karşın, ekonomik işbirliğinde enerji ağırlıklıdır ve ekonomik enerji işbirliğinde de doğalgaz ağırlıklıdır.

Doğalgaz ticareti açısından, Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler, pozitif toplamı bir kazan-kazan oyununun neredeyse kusursuz bir örneğini sunmaktadır. Türkiye, yıllık doğalgaz tüketiminin yalnızca % 1,7'sini kendi üretimiyle karşılayabilmektedir ve bu yüzden İran gibi yabancı tedarikçilere bağımlı kalmaktadır. İki ülke arasındaki doğalgaz ticareti, 1996 yılındaki bir anlaşma ile başlamıştır. 2005 yılında, Türkiye'nin İran'dan ithal ettiği doğalgaz miktarı 4,2 milyar m³ ol-

muştur fakat, 2011 yılında bu miktar yaklaşık 8,2 milyar m³ seviyesine kadar yükselmiş ve toplamda 44 milyar m³ olan Türkiye'deki doğalgaz arzının % 19'una karşılık gelmiştir. İki ülke arasındaki gaz ticaretinin yüksek hacmine ve nispeten düşük taşıma ve nakil maliyetlerine rağmen İran gazı, 1000 metreküpü 500 doları bulan fiyatıyla Türkiye'nin ithal ettiği en pahalı gazlardan biridir. Doğalgazda dışa bağımlılığın hem ekonomik hem de muhtemel siyasi bedellerine rağmen, Türkiye açısından İran ile doğalgaz ticaretini geliştirmek, bir dizi sebepten ötürü alınması gerekli olan bir risktir. Bu sebepler arasında, ekonomik ve stratejik gereklilikler azami öneme sahiptir. Ekonomik gereklilikler, iki açıdan önemlidir. İlk olarak, doğalgaz, Türkiye elektrik üretim sektöründe geniş bir paya sahiptir. İkinci olarak, doğalgazın, çimento endüstrisinden ısınmaya kadar, ekonominin ve hayatın her alanında rolü ve etkisi bulunmaktadır. Türkiye'deki toplam doğalgaz arzının % 52'si, elektrik sektörü haricindeki sektörlerde tüketilmektedir ve bu oranda, endüstriyel üretim ve her türlü ısınma ihtiyaçları kabaca % 26'lık paylara sahiptir.

Türkiye'yi, İran ile olan doğalgaz ticaretini ilerletmeye sevk eden ikinci sebep, stratejik gereklilikler. Stratejik gerekliliğin Türkiye açısından ana noktası, doğalgaz ithalat sepetinde çeşitlendirmeye gitme ihtiyacından ileri gelmektedir. Genel olarak, bir ülke için enerji bağımlılığı, yalnızca vatandaşların ısınma gibi ihtiyaçlarının karşılanması konusunda endişeler yaratmamakta, aynı zamanda o ülkenin dünya siyasetinde elini zayıflatan stratejik zafiyetler de yaratmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin İran'dan yaptığı doğalgaz ithalatını artırma eğilimini de açıklamaktadır. 2005 yılında, Türkiye'nin en büyük tedarikçisi olan Rusya'nın Türkiye doğalgaz sepetindeki payı % 62 civarındayken, İran % 12'nin biraz üzerinde bir paya sahip olmuştur. Fakat 2011 yılı itibarıyla, resimde bazı değişiklikler olmuştur: Rusya'nın payı % 58'e düşerken İran'ın payı % 19'a yükselmiş ve İran, Türkiye'nin ikinci en büyük doğalgaz tedarikçisi konumuna gelmiştir.

Petrol ticareti açısından, iki ülke neredeyse kusursuz ilişkilere sahiptir. Ancak, özellikle ABD liderliğindeki uluslararası toplumun İran'a yönelik yaptırımlarının yarattığı atmosfer nedeniyle, bu durumun aynı şekilde devam etmeme ihtimali de vardır. Yine de, 2013 Kasımında İran ile P5+1 arasındaki müzakerelerde gelinen nokta, hem uluslararası yaptırımların gevşeyeceği hem de Türkiye'nin İran'la olan petrol ilişkilerini bir nebze olsun daha rahat sürdürebileceği yönünde bazı işaretle taşımaktadır. Türkiye ve İran arasındaki petrol ticareti, ilişkilerin derinliği ile hacminin getirdiği bir sağlamlığa dayanıyor olsa da, uluslararası yaptırımlar ilişkilere zarar vermektedir. Bunun en açık işareti, İran'ın Türkiye petrol ithalatı içindeki payının düşüyor olmasıdır. İran'ın payı 2011'den 2012'ye kadar % 25'ten fazla düşmüştür.

Enerji ilişkilerinin geliştirilerek devam ettirilmesi yalnızca Türkiye'nin istediği bir sonuç değildir. İran da doğal kaynaklarını, Türkiye ile olan ilişkileri üzerinden ekonomik güce dönüştürmek konusunda hayli istekli gözükmektedir.

Son olarak, elektrik ticareti açısından Türkiye-İran ilişkilerinin hacmi ve derinliği son derece mahduttur. Fakat, eldeki elektrik ticareti ilişkileri, her ne kadar petrol ve doğalgaz ilişkilerine kıyasen çok daha az önemli olsa da, bu durumun değişmesi beklenebilir. Halihazırda, Türkiye ve İran elektrik şebekelerini birbirine bağlayan, biri Başkale-Hoy arasında ve 400 kV kapasiteli, diğeri Doğubeyazıt-Bazargan arasında yer alan 154 kV kapasiteli ve her ikisi de işletmede olan iki hat mevcuttur.

Özetleyecek olursak, enerji ilişkilerinin geliştirilerek devam ettirilmesi yalnızca Türkiye'nin istediği bir sonuç değildir. İran da doğal kaynaklarını, Türkiye ile olan ilişkileri üzerinden ekonomik güce dönüştürmek konusunda hayli istekli gözükmektedir. Enerji jeopolitiği açısından Türkiye, enerji zengini tedarikçiler ile enerjiye muhtaç ekonomiler arasında bir köprü durumunda bulunmakta ve bu yönüyle de merkezi bir konumda yer almaktadır. İran ise, ilk gruptaki ülkelerden biri olarak, doğalgaz kaynaklarını doğrudan Türkiye'ye satmak dışında Türkiye'nin batısındaki tüketicilere ulaşabilmek için Türkiye'yi bir transit ülke olarak kullanarak gazını Avrupa'ya ihraç etmek dışında son derece kısıtlı fırsatlara

sahiptir. Bu sebeple İran için, Türkiye'yle ilişkilerini derinleştirerek devam ettirmek neredeyse bir zorunluluk halindedir. Bu noktada, Türkiye'nin İran ile işbirliğindeki mezkur üç asimetriyi daha dengeli, istikrarlı ve sürdürülebilir bir ilişki biçimine dönüştürme yolunda adımlar atması gerekmektedir.

Sonuç

Türkiye'nin İran ile ilişkileri, rekabet ve işbirliğinin diyalektiği ile şekillenen bir tabiata sahiptir. Rekabet daha ziyade siyasi ve güvenlik ilişkilerinde müşahede edilirken, işbirliği daha ziyade ekonomi ve enerji ilişkilerinde müşahede edilmektedir. Ancak, bu genel eğilim, siyasi ve güvenlik ilişkilerinde işbirliğine daimi bir engel teşkil etmediği gibi, bu genel eğilime rağmen ekonomi ve enerji ilişkilerindeki işbirliği dengeli bir yapıdan ziyade asimetrik bir yapı görünümü arz etmektedir. Buradaki önemli nokta, rekabetin ve işbirliğinin eşzamanlı gerçekleşiyor olmasıdır. 'Bölgesel istikrar ve barış havzası' inşa etme maksadına matuf olarak, Türkiye açısından İran ile ilişkilerinde temel meydan okuma, rekabet ve işbirliğinin diyalektiğini, işbirliğinin rekabete baskın olduğu bir forma dönüştürmektir. Bunun için de, Türkiye-İran ilişkilerinde,

Türkiye-İran ilişkilerinde, dört havza (Ortadoğu, Kafkasya, Orta Asya ve Güney Asya), üç alan (siyasi, iktisadi, içtimai) ve iki dinamik (rekabet ve işbirliği) mevcuttur. Türkiye'nin İran ilişkilerinin teorik ve pratik çerçevesini bu dokuz parametre belirlemektedir ve belirlemelidir.

karşılıklı bağımlılıktan, karşılıklı karmaşık bağımlılığa geçme imkânlarının aranması gerekmektedir. Türkiye açısından önemli husus, İran ile ilişkilerindeki rekabet ve işbirliği diyalektiğinde, Türkiye'ye yönelik mevcut ve muhtemel zararlara karşı tedbir olarak ve almaktan çekinmeyerek, müşterek menfaatleri öncelemek olmalıdır. İki ülke arasındaki ilişkide, kimin daha fazla kaybedeceği hesabının yapıldığı göreceli zarar mantığından ziyade, kimin daha fazla kazanacağı hesabının yapıldığı göreceli kâr mantığının hâkim olmasını temin etmek, iki ülkenin de menfaatine olacaktır.

Son olarak, Türkiye, İran ile ilişkilerinde de 'çok boyutlu bir politika' takip ettiğinin ve etmesi gerektiğinin farkında olarak strateji geliştirmeli ve bu yönde bir siyaset izlemelidir. İran ile arasındaki rekabet ve işbirliği, Avrasya'nın dört alt havzası olan Ortadoğu, Kafkasya, Orta Asya ve Güney Asya'da eşzamanlı olarak devam etmektedir. İran ile arasında mevcut olan bu havzalardaki rekabet ve işbirlikleri arasında eşgüdüm teşkil etmek hiç şüphesiz Türkiye'nin menfaatine olacaktır. Ek olarak, Türkiye'nin İran ile ilişkilerindeki rekabet ve işbirliği, siyasi, iktisadi ve içtimai alanlarda da eşzamanlı devam etmektedir. İran ile arasında mevcut olan bu alanlardaki rekabet ve işbirlikleri arasında eşgüdüm teşkil etmek de aynı şekilde Türkiye'nin menfaatine olacaktır. Türkiye-İran ilişkilerinde, dört havza (Ortadoğu, Kafkasya, Orta Asya ve Güney Asya), üç alan (siyasi, iktisadi, içtimai) ve iki dinamik (rekabet ve işbirliği) mevcuttur. Türkiye'nin İran ilişkilerinin teorik ve pratik çerçevesini bu dokuz parametre belirlemektedir ve belirlemelidir.

Öneriler

Bu dört havzada ve mümkün olduğu kadar eşgüdüm içerisinde icra edilecek şekilde, Türkiye'nin İran ile arasındaki ilişkilerde, dış politik adımlar, mevcut ve muhtemel rekabet ile işbirliği alanlarının eşzamanlı olarak mevcut olduğu hatırd tutularak atılmalıdır. En genel çerçevede, Türkiye'nin rekabette güçlü, işbirliğinde açık bir ülke olması hedeflenmelidir. Bu minvalde, ilk olarak, Türkiye'nin İran ile siyasi ilişkilerinin rekabet alanında, Türkiye'nin mevcut sorun alanlarında temkinli ve muhtemel sorun alanlarında tedbirli olması gerekmektedir. İşbirliği alanında ise, Türkiye, İran ile de yüksek düzeyli stratejik istişare mekanizmaları tesis etmeye matuf adımlar atmalı, Irak'a komşu ülkeler toplantılarında olduğu üzere iki ülkeyi ilgilendiren sorunlarda İran ile istişare etmekten ve işbirliğine gitmekten kaçınmamalıdır.

İkinci olarak, Türkiye'nin İran ile iktisadi ilişkilerinin rekabet alanında, Türkiye'nin aynı şekilde mevcut sorun alanlarında temkinli ve muhtemel sorun alanlarında tedbirli olması gerekmektedir. Somut olarak, başta iki ülkenin iç pazarlarında olmak üzere rekabet halinde oldukları müşterek bölgesel pazarlarda Türkiye'nin rekabet yeteneğini artıracak tedbirler alınmalıdır. Örneğin, Türkiye çimento sektörü, İran iç pazarındaki ucuz enerji ile dolaylı devlet desteklemesine sahip İran çimento sektörü karşısında rekabet yeteneğini kaybetmekte ve örneğin bu nedenle Irak piyasasındaki payı İran'a göre azalmaktadır. İşbirliği alanında ise, özellikle enerji alanındaki karşılıklı fayda esasına dayalı ilişkiler genişletilmeli ve İran iç pazarında Türkiye'nin pazar payını artıracak sürdürülebilir doğrudan dış yatırımlar teşvik edilmelidir. Özellikle önemli bir husus, İran iç enerji pazarında, Türkiye'nin enerji üretim, işleme ve nakil sektörlerinde kalıcı yatırımlara yönelmesidir.

Üçüncü olarak, Türkiye'nin İran ile içtimai ilişkilerinin rekabet alanında, Türkiye'nin aynı şekilde mevcut sorun alanlarında temkinli ve muhtemel sorun alanlarında tedbirli olması gerekmektedir. Ayrıca, resmi ve yarı-resmi İran haber ajanslarının Türkçe servisleri olduğu gibi, Anadolu Ajansı'nın Farsça servisi olmalıdır. İşbirliği alanında ise, Türkiye'nin bir devlet ve bir millet olarak dünyaya dair stratejik siyaset tasavvurunda, tam anlamıyla bir 'merkez ülke' olmasını temin edecek şekilde, bugünkü İran devletinin kapladığı coğrafyanın Türkiye'nin tarihi varoluşunda kurucu bir coğrafya olduğu gerçeği öne çıkarılmalıdır. Türkiye'nin bir millet olarak, tarihi, siyasi, dini ve irfani kimliklerinin oluşmasında İran coğrafyası müessis bir coğrafyadır. Örneğin, Tuğrul Bey'in kabri Rey şehrinde, İmam Gazali'nin türbesi Meşhed şehrinde ve Hacı Bektaş Veli, Nişabur şehrinde dünyaya teşrif etmiştir. Bir başka örnek olarak, tarihteki ilk Müslüman-Türk medeniyetinin hamili ve hamisi olan Büyük Selçuklu Devleti'nin başkentleri sırasıyla Nişabur, Rey ve İsfahan'dır. Bu şehirlerin üçü de bugün İran sınırları içerisinde. İki ülke toplumları arasındaki 'etkileşim yoğunluğunu' artıracak her türlü adım atılmalı ve toplumlararası etkileşim ve iletişim teşvik edilmelidir.

Yedinci Bölüm

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ: FIRSATLAR, SORUNLAR VE ÖNGÖRÜLER

Giriş

Dünya siyasetindeki geleneksel ağırlığının yanı sıra özellikle Ortadoğu, Kafkasya, Orta Asya ve Karadeniz gibi Türkiye'yi yakından ilgilendiren bölgelerdeki belirgin siyasi ve ekonomik nüfuzu nedeniyle Rusya son dönemde Türk dış politikası açısından giderek daha fazla öne çıkan bir aktör haline gelmiştir. Özellikle de 2000'li yıllarda Türkiye-Rusya ilişkilerinde görülen dikkat çekici ivmeye bağlı olarak Türk dış politikasının Avrasya boyutunun güç kazandığını söylemek mümkündür. Başta Başbakan Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere Türk hükümet yetkililerinin tıkanan Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecine karşı son dönemde Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) gibi Avrasya merkezli örgütlere üyeliğiyle ilgili olumlu mesajlarını da bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Öte yandan yine son dönemde Suriye krizi ve NATO füze kalkanı gibi bazı önemli uluslararası meseleler nedeniyle Ankara ve Moskova arasındaki ilişkilerin zaman zaman gerginleştiği de unutulmamalıdır. Yine de bu tür bölgesel krizlerin Türkiye-Rusya ilişkilerinin genel seyrini etkilememesi için iki ülke yetkililerinin azami gayret gösterdikleri görülmektedir. Bu yapıcı diplomatik yaklaşımın da katkısıyla resmi düzeyde “çok boyutlu güçlendirilmiş ortaklık” olarak adlandırılan Türkiye-Rusya ikili ilişkileri 2013 yılında da gelişimini sürdürmüştür.

Ekonomik, Siyasi, Toplumsal ve Kültürel İlişkiler:

İlk kez 2004 yılında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Ankara'ya yaptığı resmi ziyarette Türkiye-Rusya ilişkilerini tanımlamak için kullanılan çok boyutlu güçlendirilmiş ortaklık vizyonu halihazırda üç temel sütun üzerinde şekillenmektedir. Bunlardan ilki ve en önemlisi Türkiye ve Rusya arasındaki yoğun ticari ilişkilere, 2000'lerin başında 4 milyar dolar civarında seyreden ikili ticaretin hacmi 2012 yılı sonu itibariyle 33 milyar dolara aşmış ve günümüzde Rusya Türkiye'nin ikinci en büyük ticaret ortağı haline gelirken, Türkiye de Rusya'nın en fazla ihracat yaptığı altıncı ülke olmuştur. Ticaret hacminin en geç 2020 yılında 100 milyar dolara çıkarılması için her iki ülkenin de yetkilileri çalışmaya devam etmektedirler. Bu iddialı rakama ulaşılması durumunda ise Türkiye-Rusya ilişkilerinin en azından ekonomik alanda gerçek bir stratejik ortaklığa dönüşeceği öngörülebilir.

Her ne kadar enerji alanında yaşanan gelişmeler Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin seyrini büyük ölçüde tayin etmeye devam etmekteyse de inşaat, bankacılık ve turizm gibi diğer bazı alanlarda da önemli işbirliği fırsatlarının bulunduğu göz ardı edilmemesi gerekir.

İki ülke arasındaki temel ticaret kalemlerine bakıldığında ise Türkiye'nin Rusya'ya daha çok tekstil ürünleri ve sebze-meyve ihraç ettiği, Rusya'nın Türkiye'ye yaptığı ihracatın önemli bir bölümünü ise petrol ve doğalgaz ürünlerinin oluşturduğu görülmektedir. 2012 sonu itibariyle Türkiye'nin satın aldığı doğalgazın yüzde 58'i, ham petrolün ise yüzde 11'i Rusya'dan gelmiş ve Rusya bu anlamda Türkiye'nin enerji alanındaki en önemli tedarikçisi olmaya devam etmiştir. Özellikle 2005 yılında Mavi Akım Boru Hattı'nın açılmasıyla birlikte Türkiye'nin Rusya'dan aldığı doğalgazın miktarında büyük artış gerçekleşmiş ve sadece 2012 yılı içinde bu hat üzerinden 27 milyar metreküp doğalgaz temin edilmiştir. 2009 yılında ise Putin'in Ankara ziyareti esnasında Türkiye, Rus doğalgazını Avrupa'ya taşıması planlanan Güney Akım Boru Hattı Projesi için gerekli fizibilite çalışmalarının Karadeniz'de kendi münhasır ekonomik bölgesinde yapılmasına onay vermiştir. Aynı ziyarette iki ülke arasında İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki tanker trafiğini büyük ölçüde rahatlatacağı öngörülen Samsun-Ceyhan Petrol Boru hattı projesiyle ilgili olarak da anlaşmaya varılmıştır. Nükleer enerji alanında ise Türkiye'nin ilk nükleer santrali Mersin-Akkuyu'da Rus devlet şirketi Rosatom tarafından inşa edilecektir. 2019 yılında tamamlanması planlanan bu santralin Türkiye'nin hızla artan elektrik ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılaması beklenmektedir.

Her ne kadar enerji alanında yaşanan gelişmeler Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin seyrini büyük ölçüde tayin etmeye devam etmekteyse de inşaat, bankacılık ve turizm gibi diğer bazı alanlarda da önemli işbirliği fırsatlarının bulunduğu göz ardı edilmemesi gerekir. Örneğin son otuz yıl içinde Türk inşaat firmaları Rusya pazarında 50 milyar dolara yaklaşan müteahhitlik anlaşmaları gerçekleştirmişlerdir. Bankacılık alanın-

da ise Rusya'nın en büyük bankası olan Sberbank, Türk özel bankalarından Denizbank'ı satın almıştır. Öte yandan son dönemde iki ülke arasındaki turizm potansiyeli de hızla güçlenmektedir. Bu bağlamda Türkiye'yi ziyaret eden üç buçuk milyondan fazla Rus turist Türkiye ekonomisine yılda yaklaşık olarak üç milyar dolarlık bir katkı yaptığına özellikle değinmek gerekir.

1992 yılından beri düzenli toplantılarına devam eden ve en son 2013'te Antalya'da düzenlenen Türkiye-Rusya Hükümetlerarası Karma Ekonomik Komisyonu, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin üst düzeyde ele alındığı en önemli platformlardan birisi olma özelliğini korumaktadır. 2010 yılında kurulan ve bugüne kadar devlet/hükümet başkanları düzeyinde dört kez toplanan Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi ise Ankara ve Moskova'nın ekonomik işbirliğinin ötesine geçerek siyasal anlamda da belli bir diyalog kurmayı başardıklarını göstermektedir. Çok boyutlu güçlendirilmiş ortaklık vizyonunun ikinci sütununu oluşturan bu diyalog, 2001 yılında imzalanan Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı'ndan bu yana dikkat çekici bir gelişim göstermiş ve özellikle Kafkaslar, Karadeniz, Orta Asya ve Afganistan gibi bölgesel meselelerde öne çıkmıştır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) ve Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) benzeri uluslararası girişimlerle de perçinlenen bu bölgesel diyalog arayışı, Ağustos 2008'deki Rusya-Gürcistan savaşını takiben Türk hükümet yetkilileri tarafından gündeme getirilen "Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu" önerisiyle bir kez daha dikkat çekmiştir. Rusya tarafından da destek gören bu öneri ise iki ülkenin bölgesel meseleleri AB ve ABD gibi bölge dışı aktörler yerine birbirlerine danışarak çözme yönündeki iradelerini göstermesi açısından önemlidir. 2012 yılında Türkiye'nin Moskova'nın desteğiyle ŞİÖ'de "diyalog ortağı" statüsü elde etmesi de Türkiye-Rusya siyasi diyalogunun ulaştığı düzeyi simgeleyen bir başka önemli örnektir.

1992 yılından beri düzenli toplantılarına devam eden ve en son 2013'te Antalya'da düzenlenen Türkiye-Rusya Hükümetlerarası Karma Ekonomik Komisyonu, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin üst düzeyde ele alındığı en önemli platformlardan birisi olma özelliğini korumaktadır.

Türkiye-Rusya işbirliğinin nispeten yeni sayılabilecek olan üçüncü sütunu ise toplumsal ve kültürel ilişkiler alanıdır. 2011'den beri Türk vatandaşlarının Rusya'ya, Rus vatandaşlarının da Türkiye'ye vize almadan seyahat etme imkânına kavuşmalarıyla bu alanın son dönemde hızla önem kazandığı görülmektedir. Örneğin son birkaç sene içinde Türk hava yolu şirketlerinin başlattığı yeni seferler sayesinde Rusya'nın pek çok şehrine Türkiye'den doğrudan ulaşmak mümkün hale gelmiştir. Yine örneğin iki ülke vatandaşları arasındaki karma evlilikler ve Rusya'da giderek daha fazla izleyiciye ulaşmaya başlayan Türk televizyon dizileri sayesinde Türk ve Rus toplumları arasındaki tarihsel önyargıların yavaş yavaş kırılmaya başladığı görülmektedir. Kurumsal düzeyde ise 2010 yılında Üst Düzey İşbirliği Konseyi çatısı altında bir Türk-Rus Toplumsal Forumu kurulmuş ve karşılıklı olarak Moskova ve Ankara'da kültür merkezleri açılması için iki ülke yetkilileri arasında ayrıca anlaş-

maya varılmıştır. Son dönemde imzalanan diğer anlaşmalarla ise sanat, bilim, eğitim ve spor gibi yeni alanlarda da Türkiye-Rusya ilişkilerinin güçlendirilmesine çalışılmaktadır.

İkili İlişkilerde Temel Sorun Alanları

Suriye

Halihazırda Türkiye ve Rusya arasındaki çokkutuplu güçlendirilmiş ortaklık vizyonunun gelişiminin önündeki en önemli engel iki ülkenin zaman zaman bölgesel çıkarlarını uzlaştırmakta güçlük çekmeleridir. 2011'in başlarından bu yana Suriye'de Beşar Esad rejimi ile muhalif gruplar arasında devam etmekte olan iç savaş bu güçlüğü gözler önüne seren en güncel örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu meseleye ilişkin olarak Ankara ve Moskova'nın mevcut çıkar ve tehdit tanımlamalarının birbirinden tamamen farklı olması Türkiye-Rusya ilişkilerinin kısa dönemdeki gelişimi açısından ciddi riskler oluşturmaya devam etmektedir.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında 2010'un sonundan bu yana yaşanmakta olan çarpıcı siyasi dönüşümü öncelikli olarak ABD ve NATO ile küresel rekabeti bakımından değerlendiren Moskova özellikle kendi rızası alınmadan Libya'ya yapılan NATO harekâtından sonra Batı dünyasının Arap devrimleri politikasına karşı daha sert eleştiriler yöneltmeye başlamıştır. Bu kapsamda ayaklanmaların Suriye'ye sıçramasından sonra Esad yönetimine uluslararası yaptırım uygulanmasını öngören üç Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) karar tasarısını Çin'le birlikte veto etmiştir. Moskova'nın resmi düzeyde Suriye'de yaşanan durumu meşru bir iktidara karşı sürdürülen dış destekli bir isyan olarak değerlendirdiği ve bu nedenle herhangi bir dış müdahaleye karşı BMGK'daki veto yetkisini kullanmaya hazır olduğu görülmektedir.

Öte yandan Rusya için Suriye meselesini diğer Arap devrimlerinden farklı kılan unsurlar bulunduğu özellikle dikkat çekmek gerekir. Bu unsurlardan en önemlisi Sovyetler Birliği döneminden beri faal olan ve Rusya'nın Akdeniz'deki varlığı için büyük önem taşıyan Tartus askeri deniz üssünün Suriye'de bulunmasıdır. Nitekim Mayıs 2013'te Tartus'a ulaşım açısından oldukça stratejik bir konuma sahip olan Kuseyr kentinin Esad güçleri tarafından yeniden ele geçirilmesinde Rusya'nın desteği önemli rol oynamıştır. Diğer taraftan Rusya ve Suriye arasındaki askeri ve ekonomik ilişkilerin Sovyet döneminden beri oldukça güçlü olduğunun unutulmaması gerekir. Moskova özellikle Batı'nın askeri müdahaleleri sonrasında Irak ve Libya silah ve petrol pazarında uğradığı kayıpları Suriye'de de yaşamak istememektedir. Bu kapsamda 2010 yılında imzalanan bir anlaşmayla Esad yönetimine satışı yapılan dört adet Rus S-300 hava savunma füze sisteminin parçalarının yakın zamanda Suriye'ye sevk edilmeye başlandığına da dikkat çekmek gerekir.

Rusya'nın Esad yönetimine verdiği güçlü siyasi, askeri ve ekonomik destek Türkiye-Rusya ilişkilerini de yakından etkilemiştir. Bu noktada Türkiye'nin, sayıları 600.000'i geçen Suriyeli mülteciye ev sahipliği yaptığı için krizin uzamasından en fazla zarar gören ülkelere başında geldiğinin de unutulmaması gerekir. Özellikle 2011'in ortalarından bu yana Esad yönetiminin muhalifleri bastırmak için kullandığı askeri yöntemleri ve insan hakları ihlallerini en sert şekilde kınayan Türkiye, bu açıdan uluslararası platformlarda Rusya ve Çin'in Suriye politikasını da açıkça eleştirmekten kaçınmamıştır. 2012 yılında Türkiye'nin Moskova-Şam seferini yapan bir sivil uçağı askeri mühimmat taşıdığı gerekçesiyle Ankara Esenboğa Havalimanı'na inmeye zorlaması ve hemen akabinde Suriye'den gelebilecek olası bir askeri tehdide karşı savunma amacıyla Suriye sınırına NATO Patriot füzeleri yerleştirme kararı almasının Moskova tarafından eleştirilmesi gibi gelişmeler ise Suriye meselesinin doğrudan Türkiye-Rusya ilişkilerini etkilediğini gösteren örnekler olarak dikkat çekmektedir. İki ülke ayrıca Suriye'de kurulması öngörülen geçiş hükümetinin yapısıyla ilgili olarak da farklı yaklaşımlara sahiptirler. Moskova böyle bir hükümette Esad'ın da yer alması için diplomatik girişimlerini sürdürürken, Suriye'deki şiddet olaylarından sonra Esad'ın hiçbir meşruiyeti kalmadığına inanan Ankara ise bu olasılığa kesin bir dille karşı çıkmaktadır.

Bu tür keskin görüş farklarına rağmen Türk ve Rus yetkililerin ikili ilişkileri Suriye meselesine endekslemekten özellikle kaçınması sayesinde Ankara ve Moskova arasındaki bölgesel diyalogun kesilmemiş olması önemlidir.

Türkiye ve Rusya arasında Suriye'ye ilişkin derin görüş farklarının 2013 yılında da giderilmesi mümkün olmamıştır. Rus yetkililer Mayıs 2013'te Hatay-Reyhanlı'da gerçekleşen ve elliden fazla kişinin hayatını kaybettiği bombalı terör saldırılarının sorumluluğunu Suriyeli muhalif gruplara yükleyerek bu olayla ilgili olarak doğrudan Esad yönetimini suçlayan Türk hükümetinden tamamen farklı bir yaklaşım sergilemişlerdir. Benzer bir görüş ayrılığı, Ağustos 2013'te Şam'ın Guta banliyösünde kimyasal silahların da kullanıldığı bir saldırıda yüzlerce Suriye vatandaşının hayatını kaybetmesiyle başlayan uluslararası kriz sürecinde de açığa çıkmıştır. Ankara saldırısının Esad yönetimi tarafından yapıldığına dair güçlü deliller olduğunu söyleyerek Suriye'ye karşı kurulacak bir uluslararası askeri koalisyonla tam destek vermeye hazır olduğunu ifade ederken, Moskova delilleri yetersiz bularak herhangi bir askeri operasyona karşı durmuştur. Daha sonra ise Ankara'nın askeri müdahaleye tam destek veren tutumuna karşın Rusya ve ABD arasında varılan mutabakat doğrultusunda Şam'ın elindeki kimyasal silahları uluslararası topluma teslim etmesini öngören yeni bir süreç başlamıştır. Bu durum, Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin Suriye meselesi özelinde Moskova-Washington hattındaki gelişmelerle doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Bu tür keskin görüş farklarına rağmen Türk ve Rus yetkililerin ikili ilişkileri Suriye meselesine endekslemekten özellikle kaçınması sayesinde Ankara ve Moskova arasındaki bölgesel diyalogun kesilmemiş olması önemlidir. Bu açıdan 2012'nin sonunda yaşanan yolcu uçağı

gerginliğinden kısa bir süre sonra Putin'in Üçüncü Üst Düzey İşbirliği Konseyi toplantısı için Türkiye'ye gelerek pek çok yeni anlaşma imzaladığına özellikle dikkat çekmek gerekir. İki ülkenin dışişleri bakanları ise Eylül 2013'te Rusya'nın St. Petersburg kentinde düzenlenen G-20 liderler zirvesinde bir araya gelmiş ve kimyasal silah kullanımı iddialarının gölgesinde Suriye meselesini görüşmüşlerdir. En son olarak da Kasım 2013'te St. Petersburg'da toplanan Dördüncü Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nde Suriye meselesindeki farklı yaklaşımlara rağmen Türkiye-Rusya ilişkilerinin gelişmeye devam ettiği vurgulanmıştır. Buna karşın toplantı sonrasında yapılan basın toplantısında Başbakan Erdoğan Suriye'de yaşanan ölümlerle ilgili olarak bir kez daha açıkça Esad rejimini suçlamış, Putin ise esas tehlikenin aşırılık yanlısı gruplardan kaynaklandığını iddia etmiştir.

Bu noktada Rusya'nın özellikle muhaliflerin yanında savaşmak üzere Kafkasya'dan Suriye'ye geçen bazı radikal İslamcı gruplardan yana endişeli olduğu ve aynı grupların 2014 yılında Soçi'de yapılacak olan Kış Olimpiyatları'nın güvenliğine tehdit oluşturmasından çekindiği anlaşılmaktadır. Nitekim Putin de 11 Eylül 2013'te Amerikan *New York Times* gazetesinde yayımlanan makalesinde El-Nusra cephesi gibi köktenci oluşumların Suriye'deki faaliyetlerine dikkat çekerek Moskova'nın bu endişelerini açıkça dile getirmiştir. Her ne kadar Türk Hükümetinin de El-Nusra'nın Suriye'deki güçlenen rolü ile ilgili huzursuz olduğu gözlemlenmekteyse de bu durum henüz Ankara ve Moskova'nın Suriye politikalarında belli bir uyum sağlanması için yeterli olmamıştır.

Diğer Sorun Alanları

Öte yandan özellikle 2013 yılı içinde Suriye meselesi kadar öne çıkmamış olsalar da Türkiye-Rusya ilişkilerinin gelişimini olumsuz etkilemeye devam eden diğer başka önemli sorunların da varlığına dikkat çekmek gerekir. Bu sorun alanlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1) Dış Ticaret Açığı: Halen Türkiye ve Rusya'nın toplam ithalat ve ihracat rakamları arasında Türkiye aleyhine işleyen bir dengesizlik söz konusudur. 2013 yılının Ocak-Eylül döneminde Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracat 5 milyar dolar seviyesinde gerçekleşirken, aynı dönemde ithalat tutarı 18 milyar dolar olmuştur. Geçen senenin aynı dönemine göre dış ticaret açığı biraz kapanmış görünse de söz konusu dengesizlik Türk ekonomisinin en ciddi sorunlarından birisi olarak görülen cari açığın ana nedenleri arasında yer almaya devam etmektedir.
- 2) Enerjide Bağımlılık: Daha önce de bahsedildiği gibi Rusya halen Türkiye'nin en önemli doğalgaz tedarikçisidir. Akkuyu Nükleer Santrali'nin tamamlanmasıyla birlikte ise Rusya'nın Türkiye enerji pazarındaki rolü daha da güçlenecektir. Bu durumun ise özellikle bölgesel düzeyde Türkiye'nin Rusya'dan bağımsız politikalar geliştirmesini zorlaştıracığı öngörülebilir.

- 3) Mısır'daki İktidar Değişimi: Türkiye, halk ayaklanmaları sonrası yapılan seçimlerde Müslüman Kardeşler'in adayı olarak devlet başkanı seçilen Muhammed Mursi'nin Temmuz 2013'te askeri darbe ile görevden uzaklaştırılmasına en sert tepkiyi gösteren ülkelerden birisi olurken Rusya özellikle son dönemde Mısır'la ekonomik ve askeri ilişkilerini güçlendirmeye yönelik adımlar atmaktadır. Bu durumun, iki ülkenin Ortadoğu'da zaten uzlaştırmakta zorluk çektikleri bölgesel çıkarlarını daha da ayrıştıracığı söylenebilir.
- 4) PKK Sorunu: Türkiye'nin tüm ısrarlarına rağmen Rus hükümeti düzenli olarak yayınladığı terörist örgütler listesinde PKK'ya yer vermemektedir. Rus yetkililer sadece Rusya'da faaliyet gösteren ve Rusya'nın çıkarlarına zarar veren terör örgütlerini listeye dahil ettiklerini ileri sürseler de bu durum Türkiye-Rusya siyasi ve diplomatik ilişkileri açısından sorun yaratmaya devam etmektedir.
- 5) Samsun-Ceyhan Projesiyle İlgili Sorunlar: Türk hükümetinin gerçekleştirilmesine büyük önem verdiği Samsun-Ceyhan projesiyle ilgili prensipte anlaşılmış olmasına rağmen hâlâ önemli bir aşama kaydedilememiştir. Son dönemde Rusya Enerji Bakanı'nın yaptığı açıklamalardan da anlaşıldığı üzere Rusya bu projeyi kârlı bulmamakta ve bu nedenle projeye ilgili adımların hayata geçirilmesinde isteksiz davranmaktadır.
- 6) NATO Füze Kalkanı Sorunu: Ocak 2012'de Malatya-Kürecik'te faaliyete geçen füze kalkanı Rusya tarafından halihazırda kendisine yönelik ciddi bir askeri tehdit olarak algılanmaktadır. Rusya ve NATO yetkilileri arasında sorunun çözümüne yönelik yapılan görüşmelerden ise herhangi bir netice çıkmış değildir. Her ne kadar Moskova bu konuyla ilgili olarak Türkiye'yi doğrudan hedef alan açıklamalarda bulunmuyorsa da NATO füze kalkanı Türkiye-Rusya ilişkilerinde önemli bir güvenlik sorunu olarak varlığını korumaktadır.
- 7) Eski Sovyet Coğrafyasındaki AB-Rusya Rekabeti: Son dönemde Rusya liderliğindeki Gümrük Birliği ile AB'nin Doğu Ortaklığı girişimi arasında hız kazanan rekabetin Türkiye-Rusya ilişkilerine de etki etmesi muhtemeldir. Özellikle Ermenistan'ın 2013 sonu itibarıyla Rusya'nın projesine katılma kararı alması, Güney Kafkasya'da Türkiye'nin oynamak istediği bölgesel rolün kısıtlanmasına neden olabilecektir. Gürcistan'ın ise AB ve NATO tercihini açıkça ortaya koymasıyla beraber Kafkasya'da yeniden patlak verecek bir krizin Türkiye-Rusya ilişkilerini olumsuz etkilemesi söz konusu olabilir. Öte yandan Ukrayna'da AB taraftarlarınca hükümete karşı yapılan son kitlesel gösterilerle tırmanan gerginliğin Türkiye-Rusya bölgesel işbirliği için kilit önem taşıyan Karadeniz Bölgesi'ndeki siyasi istikrarı tehdit etme potansiyeli taşıdığı görülmektedir.
- 8) Kıbrıs: Soğuk savaş sonrası dönemde ivme kazanan Rusya ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasındaki siyasi, ekonomik ve askeri ilişkiler güçlenmeye devam ederken Türkiye'nin BMGK çerçevesinde Kuzey Kıbrıs üzerindeki uluslararası ambargoyu hafifletme çabaları da Rusya'nın vetosu nedeniyle engellenmektedir.

Öneriler

Türkiye ve Rusya arasındaki çokboyutlu güçlendirilmiş ortaklık vizyonu bölgesel meselelerle ilgili temel bazı politika farklılıklarına rağmen 2013 yılında da gelişimini sürdürmüştür. Bu uyumun sağlanmasında hiç şüphesiz Üst Düzey İşbirliği Konseyi mekanizmasının rolü önemlidir. İki ülke arasında vizelerin kaldırılmasından Akkuyu projesinde işbirliği yapmaya kadar pek çok önemli kararın bu yeni işbirliği mekanizması dâhilinde alındığının unutulmaması gerekir. Bu nedenle Üst Düzey İşbirliği Konseyi'yle birlikte Karma Ekonomik Komisyon, Ortak Stratejik Planlama Grubu ve Toplumsal Forum gibi resmi diyalog platformlarının etkin kullanımının sağlanması yakın dönemde de Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik, siyasi ve toplumsal/kültürel ilişkilerin gelişimi açısından oldukça önemli olacaktır. Özellikle iki ülkenin 100 milyar dolarlık iddialı ticaret hacmi hedefine ulaşmak için kat etmeleri gereken uzun yol düşünüldüğünde mevcut işbirliği mekanizmalarının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan ne Türkiye'nin ne de Rusya'nın hâlihazırda hiçbir devletle bu çapta bir ticari ilişkisi bulunmadığına ve örneğin Rusya'nın en büyük ticaret ortağı Çin'le bile mevcut ticaret hacminin 87 milyar dolar civarında seyrettiğinin akılda bulundurulması gerekir.

Çokboyutlu güçlendirilmiş ortaklık vizyonunun güçlendirilmesi açısından ise öncelikle Ankara ve Moskova'nın bölgesel meselelere yaklaşımlarını da bir şekilde uzlaştırmaları gerektiği açıktır. Özellikle Suriye iç savaşı son iki yılda Türkiye-Rusya ilişkilerini zaman zaman oldukça olumsuz etkilemiştir. Halbuki Ağustos 2008'de Rusya ve Gürcistan arasındaki savaşla ortaya çıkan sürecin de gösterdiği gibi Türkiye ve Rusya, bölgesel düzeyde belli bir siyasi diyalog kurma yeteneğine sahiptirler. Bu diyalogun Suriye meselesiyle ilgili olarak da öne çıkarılması her iki ülkenin de çıkarına olacaktır. Bu kapsamda özellikle önümüzdeki dönemde Suriye'de savaşan tarafları aynı masa etrafında bir araya getirmeyi hedefleyen ikinci Cenevre konferansı önemli bir işbirliği platformu olarak kullanılmalıdır. Suriye'de farklı gruplarla kurmuş oldukları yakın ilişkiler nedeniyle Ankara ve Moskova bu konferansın başarısı üzerinde doğrudan etki sahibi olabilecek aktörlerdir. Kimyasal silahların tasfiyesi ile ilgili sağlanan mutabakatın her iki ülke tarafından da olumlu karşılandığı düşünüldüğünde Ankara ve Moskova arasında bu konuda bir eşgüdüm sağlamak çok zor görünmemektedir. Özellikle Türkiye'nin güvenlik endişeleri açısından ise bu sürecin sekteye uğramadan devam etmesinin çok önemli olduğu açıktır. Bu da ancak Rusya ile yakın işbirliği sayesinde mümkün olabilir.

Toplumsal ve kültürel alanda ise özellikle vizelerin kaldırılmasıyla birlikte Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin gelişimi açısından önemli fırsatlar ortaya çıkmıştır. 2013 yılının sonuna kadar Türkiye'yi yaklaşık dört milyon Rus vatandaşının ziyaret etmesi beklenmektedir. Bu kapsamda Ankara'nın Rus vatandaşlarının Türkiye'de vizesiz kalma sürelerini otuz günden altmış güne uzatması yerinde bir karar olmuştur. Benzer bir kararın Rusya tarafından da Türk vatandaşlarına uygulanması iki ülke arasındaki toplumsal ilişkilerin

gelişimine büyük katkıda bulunacaktır. Nitekim vize anlaşmasının devreye girdiği ilk yıl Rusya'yı ziyaret eden Türk vatandaşlarının sayısının yüzde 25 oranında arttığı unutulmamalıdır. Kültürel alanda atılması gereken bir diğer önemli adım ise iki ülkenin karşılıklı olarak kültür merkezleri açma sürecinin hızlandırılmasıdır. Bu konudaki anlaşma halihazırda imzalanmış durumdadır. Moskova ve diğer Rus şehirlerinde açılması planlanan Yunus Emre Kültür Merkezleri Türkiye-Rusya kültürel ilişkilerinin gelişimine büyük katkı sağlayacaktır. Yine örneğin 2013 yılında Rusya'da yayınlanan ilk Türk-Rus televizyon dizisi "Yasmin" gibi ortak kültürel projeler iki toplum arasındaki önyargıların giderilmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca Türk ve Rus üniversiteleri arasındaki işbirliğinin de güçlendirilmesi ve yeni öğrenci ve öğretim üyesi değişim anlaşmaları imzalanmasının resmi düzeyde teşvik edilmesinin toplumsal ve kültürel ilişkilerin gelişimi için faydalı olacağı düşünülmektedir.

Son olarak ise Başbakan Erdoğan'ın da yakın zamanda yeniden dile getirdiği gibi Türkiye'nin son dönemde AB üyeliğiyle ilgili yaşadığı hayal kırıklığına tepki olarak ŞİÖ ve AEB gibi alternatif bölgesel oluşumlara ilgi duyduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu noktada ŞİÖ'nün dünya siyasetinde kendisini hâlâ Türkiye'nin de güvenliği için dayanmaya devam ettiği ana kurum olan NATO'ya karşı konumlandığına, AEB'nin ise halihazırda sadece eski Sovyet cumhuriyetleri arasında ekonomik entegrasyonu temel alan bir proje olduğuna dikkat çekmek gerekir. Üstelik Türkiye gibi AB ile Gümrük Birliği ilişkisi içinde bulunan bir ülkenin AEB gibi bir oluşumda kendisine nasıl bir yer bulacağı henüz belli değildir. Buna rağmen özellikle son birkaç yılda dünya ekonomisinin ağırlık merkezinin giderek Batı'dan Doğu'ya kayması çerçevesinde bu tür yeni örgütlerle ilişkilerin güçlendirilmesi Türkiye'nin çokboyutlu dış politikasının bir gereği haline gelmiştir. Bu bağlamda özellikle ŞİÖ dahilinde geçtiğimiz sene elde edilen diyalog ortağı statüsünün Ankara tarafından daha etkin bir platform olarak kullanılması önemlidir.

Sekizinci Bölüm

2013 YILINDA TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin 2013 yılında Çin Halk Cumhuriyeti ile olan ilişkilerini ele alacağımız bu çalışmada iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler irdelenecektir. Soğuk Savaş yıllarında zıt ideolojik kutuplarda yer alan Türkiye ve Çin arasında diplomatik ilişkiler 1971 yılında kurulmuştur. 1980'lerde Turgut Özal ve Deng Xiaoping liderliğinde kapsamlı ekonomik reformlara sahne olan Türkiye ve Çin -çok farklı tarihsel ve toplumsal dinamiklere sahip olmalarına rağmen -dış yatırım çekme ve ihracat odaklı büyüme modelini benimseme gayretleri açısından benzer bir yönelim izliyordu. Bu dönemde iki ülke arasında ticaret gelişmeye başlamış ve üst düzey resmi temaslar artmıştır. Ancak Çin-Türkiye ilişkileri açısından belirleyici ve uzun vadeli dönüşümler için 1990'lı yılları beklemek gerekiyordu. Bu yıllarda iki ülke arasında ticaret hacmi artarken, Çin'in Xinjiang (Sincan) Özerk Bölgesi'ndeki Uygurlarla Çin devleti arasındaki yaşanan gerilimler de ilişkiler de pürüz yaratmaya başlamıştır.

Çin ve Türkiye'nin yeni bölgesel güçler olarak öne çıktığı 2000'li yıllarda, iki ülkenin de Batı hegemonyasını dengeleme gayretleri açısından kısmen benzerlik taşıdığı söylenebilir. Bir başka deyişle, iki ülke de çokkutuplu ve karar alma mekanizmaları açısından daha demokratik bir küresel yönetim taraftarıdır. İki ülkenin de üye olduğu G-20 gibi platformlar bu açıdan önemlidir. Ancak Çin ve Türkiye, birçok gözlemcinin de belirttiği gibi, Afrika, Orta Asya ve Ortadoğu'daki ekonomik çıkarları, enerji politikaları ve siyasi nüfuz mücadelesi açısından aynı zamanda rakip konumdadır. Ayrıca aşağıda değinileceği üzere iki ülke arasında stratejik öncelikler ve dış politika değerleri açısından birçok ayrılık gözlenmektedir. İkili ekonomik ilişkilerde 1990'lardan bu yana Çin lehine giderek büyüyen

ticaret açığı bugüne kadar giderilememiş sorun alanlarından biridir. Uzmanlar bu konuda mesafe alınmasına engel olan faktörler arasında iki ülke sanayilerinin benzer ürünlerde uzmanlaşması olduğunu belirtmektedir. Bu faktör, iki ülkenin dış pazarlardaki rekabetini de kızıştıran unsurlardan biridir.

Türkiye’de 2002 yılında iş başına gelen ve bugün hâlâ yönetimde olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) döneminde Çin ile ilişkilere özel bir önem verildiği gözlemlenebilir. Bu ilgi, karşılıklı üst düzey resmi ziyaretlerin artmasından ve 2002 yılında 1 milyar dolar olan dış ticaret hacminin 2012 yılında 24 milyar dolara ulaşmasından da anlaşılabilir. Türkiye’de Çin’e yönelik ilginin artışı hem küresel ekonomi-politikteki gelişmelerle, hem de Türk dış politika vizyonundaki değişimlerle ilgilidir. Bilindiği üzere, 2010 yılında dünyanın 2. büyük ekonomisi olan Çin, 21. yüzyılın “Asya-Pasifik yüzyılı” olacağı gibi öngörülere kaynaklık ediyor. Nitekim AK Parti döneminde Çin, Türkiye’nin Doğu Asya bölgesindeki en büyük, dünyadaki üçüncü büyük ticaret ortağı haline gelmiştir.

Bilindiği üzere, 2010 yılında dünyanın 2. büyük ekonomisi olan Çin, 21. yüzyılın “Asya-Pasifik yüzyılı” olacağı gibi öngörülere kaynaklık ediyor. Nitekim AK Parti döneminde Çin, Türkiye’nin Doğu Asya bölgesindeki en büyük, dünyadaki üçüncü büyük ticaret ortağı haline gelmiştir.

Çin-Türkiye ilişkileri açısından bu dönemdeki en önemli adımlardan biri 2010 yılında imzalanan ve ilişkilerin çokboyutlu olarak geliştirilmesini hedefleyen “stratejik işbirliği” anlaşması idi. Bu yakınlaşma, Türkiye’nin uluslararası sahada daha aktif bir rol oynamak ve Soğuk Savaş yıllarına hâkim olan Batı-odaklı dış politikayı dönüştürmek arzusu ile örtüşmektedir. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun şekillendirdiği “çokboyutlu diplomasi” Türkiye’nin 21. yüzyıldaki dış politika vizyonunu gerek coğrafi, gerekse tematik anlamda genişletmiştir.

Bu yeni bakış, Türkiye’nin Ortadoğu, Balkanlar ve Afrika gibi komşu coğrafyalardaki nüfuzunu arttırmakla beraber ülkenin Asya-Pasifik bölgesine yönelik politikalarını henüz arzu edilen seviyede dönüştürmemiştir. Bunun bir nedeni Türk dış politika söyleminde sıkça atıfta bulunulan Osmanlı kültürel mirasının Doğu Asya coğrafyasında bir “ince güç” unsuru olarak karşılığının bulunmamasıdır. İkinci olarak, Türkiye’nin AK Parti dönemi dış politikasının dayandığı temel varsayım (“Soğuk Savaş’ın sona erdiği; dolayısıyla Türkiye’nin hem Batı, hem de Doğu ile aynı derecede yakın ilişkiler sürdürebileceği”) Asya-Pasifik bölgesi için sınırlı bir uygulama sahasına sahiptir. Bu coğrafyada Soğuk Savaş’tan bu yana devam eden ittifak ilişkileri (ABD, Japonya, Güney Kore ve Tayvan) ve 1950’lerden miras kalan toprak sorunları (Kore’nin ve Çin’in bölünmüşlüğü) bugün de devam etmektedir. Asya-Pasifik bölgesinde 20. yüzyıldan beri geçerli olan stratejik dengelerin görünür gelecekte de değişmeyeceğini, hatta güçleneceğini gösteren örnekler arasında, ABD’nin Çin’i bir tehdit olarak algılamasını (Obama döneminde ABD’nin Asya-Pasifik bölgesini yeni dış politika “mihveri” ilan etmesi) ve Çin ile Japonya arasında Diaoyutai/Senkaku adaları üzerinden tırmanan gerilimi sayabiliriz. Türkiye’nin bu makro gelişmeler

üzerinde belirleyici bir etki sergileme ihtimali düşüktür. Öte yandan ABD-Çin gerilimi, Türkiye'nin Asya-Pasifik bölgesindeki esnekliğini büyük ölçüde sınırlandırmaktadır. 2013 yılında yaşanan gelişmeler, bu anlamda Türkiye'nin Doğu ve Batı arasındaki diplomatik manevra sahasının çok geniş olmadığını gösterir niteliktedir.

Siyasi ve Stratejik İlişkiler

Çin ve Türkiye arasındaki siyasi temaslar 1990'lardan bu yana giderek artan bir ivme çiziyorsa da, iki ülke arasında ortak siyasi değer ve amaçlar saptamak kolay olmamıştır. Bu durumun, Çin ve Türkiye arasında siyasi diyalog mekanizmalarını güçlendirmeyi amaçlayan 2010 tarihli "stratejik işbirliği anlaşması"ndan sonra da bariz şekilde değiştiğini söylemek zordur.

2013 yılında Çin ve Türkiye arasındaki siyasi/stratejik ilişkilerin gelişimi açısından en önemli gündem maddeleri, Türkiye'nin Çinli bir şirkete verdiği hava savunma sistemi ihalesi ve ülkenin Şanghay İşbirliği Örgütü'ne tam üyelik talebiyle ilgili tartışmalar oldu. 2013 yılında derinleşen Suriye krizi de Çin-Türkiye ilişkileri açısından önemli bir gündem maddesiydi. Arap Baharı sürecinde, iki ülke arasındaki farkların kısa vadeli görüş ayrılıklarından ibaret olmadığı; dış politika değerleri ve ideolojik yönelime ilişkin köklü ayrımlara dayandığı bir kez daha anlaşılmıştır.

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun şekillendirdiği "çokboyutlu diplomasi" Türkiye'nin 21. yüzyıldaki dış politika vizyonunu gerek coğrafi, gerekse tematik anlamda genişletmiştir.

Türkiye 1990'lı yıllardan bu yana insani kriz ve siyasi çalkantı dönemlerinde NATO gibi uluslararası koalisyonların sürece aktif müdahalesini destekleyen bir ülke olmuştur. Bosna-Hersek, Kosova ve Libya örnekleri Türkiye'nin sivil ölümlerinin arttığı kriz dönemlerinde "insani müdahale" kavramına sıcak baktığını göstermiştir. Bu anlamda AK Parti dönemi ile önceki hükümetler arasında bir devamlılık vardır. Çin ise Batılı ülkelerin önderliğinde gerçekleştirilen müdahalelere ya karşı çıkmakta ya da çekimser kalmaktadır. Çin'in Soğuk Savaş yıllarından beri "iç işlerine karışmama" ve "toprak bütünlüğüne saygı" gibi değerleri ana dış politika prensipleri olarak benimsemesi, Arap Baharı gibi çalkantı dönemlerinde onu statükocu bir pozisyona sokmaktadır. Türkiye'nin ise Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyesi olan ve genellikle Rusya ile ortak hareket eden Çin üzerinde diplomatik baskı kurma veya ikna etme imkânlarının sınırlı olduğu görülmüştür.

Bu açıdan, Türkiye'nin 2013 yılında yeniden gündeme gelen Şanghay İşbirliği Örgütü'ne tam üyelik talebini yeniden değerlendirmesi önem taşımaktadır. Türkiye'nin bu örgüte üye olma arzusu, dış politikadaki "çokboyutlu diplomasi" vizyonu ile ve ülkenin Asya'daki bölgesel işbirliği çabalarına verdiği önemle ilişkili görülebilir. Ancak ŞİÖ üyeliğinin stratejik ve sembolik anlamı, diğer bölgesel örgütlerden (sözelimi ASEAN'dan) oldukça farklı olmuştur. Nitekim Ocak ayında Başbakan Tayyip Erdoğan'ın Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü'ne tam üye olması halinde Avrupa Birliği'nden çıkacağını ifade etmesi, iç ve dış

basında birkaç yıldır devam eden “eksen kayması” tartışmalarını yeniden alevlendirmiştir. Türkiye’nin 2012 yılında “diyalog ortağı” olduğu ŞİÖ ile “kader ve değer ortaklığı” içinde olduğu yorumları da –örgüt üyelerinin demokratik rejimlere sahip olmaması nedeniyle– hem içeride hem de dışarıda tartışmalara yol açmıştır.

ŞİÖ tartışması, Türkiye’nin Asya bağlamında Doğu ve Batı’ya eşit mesafede durmasının kolay olmayacağını gösteren bir örnektir. Elbette burada önemli olan, dış basındaki yorumlar ya da Türkiye’nin Batılı müttefiklerinin düşüncelerinden ziyade, Türkiye için henüz uzak bir gelecekte olan ŞİÖ üyeliğinin avantajları ve dezavantajlarının gerçekçi olarak analiz edilmesidir. Türkiye’nin, çokboyutlu dış politika olgusu çerçevesinde, Asya coğrafyası ile yakın siyasi ve ticari ilişkiler kurmak için adımlar atmak istediği anlaşılmaktadır. Ancak, bu anlamda ŞİÖ’nün üye ülkeler arasında ekonomik entegrasyon sağlayamamış bir örgüt olması önemli bir eksikliktir. Dolayısıyla ŞİÖ’nün Avrupa Birliği’ne rakip olması ya da Türkiye’ye ticari ya da yatırım olanakları sunması şu an itibari ile mümkün görünmemektedir. İkinci olarak, ŞİÖ üyelerinin kendi aralarında uyguladığı “zorla sınır dışı etme” gibi pratikler Türkiye’nin kendi yasal mevzuatı (Nisan 2013’de yasalaşan Yabancılar Kanunu) ve imzaladığı uluslararası anlaşmaların gereklilikleri ile tezat arz etmektedir. Son olarak, ŞİÖ’nün bölgesel bir güvenlik örgütü olarak etkili olup olmayacağı bilinmemektedir. Bu örgüt ciddi bir bölgesel krizle ilk kez 2014 yılında NATO güçleri Afganistan’dan çekildikten sonra sınanacaktır.

Türkiye’nin Asya’daki güvenlik ve stratejik işbirliği düzleminde Doğu ve Batı’ya eşit uzaklıkta durmasının kolay olmayacağını gösteren bir diğer örnek, Türkiye’nin açtığı 4 milyar dolarlık hava savunma sistemi ihalesini Çin Halk Cumhuriyeti’nden CPMIEC adlı şirketin kazanması olmuştur. Türk resmi makamları, şirketin Avrupalı ve Amerikalı rakiplerini alt etmesinde fiyat avantajı kadar teknoloji transferi ve ortak üretim konularında işbirliği sözü vermiş olmasının etkili olduğunu belirtmiştir. Askeri teknolojide dışa bağımlılığını azaltmaya çalışan Türkiye 1990’lardan bu yana Çin ile ortak füze projeleri yürütmektedir. Ancak bu ihale, gerek çapı, gerekse maliyeti itibariyle Çin-Türkiye ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak kabul ediliyor. İhalenin Çin’e verilmesi, iç ve dış basında pragmatik bir karardan ziyade stratejik bir yön değişikliği olarak yorumlandı. En çok tartışılan konulardan biri, Çin teknolojisiyle üretilen füzelerin Türkiye’deki mevcut NATO savunma altyapısına nasıl entegre edileceği oldu. Türkiye’nin Batılı müttefikleri, Çin’in NATO tesisleri ile ilgili espionaj faaliyetleri yürüteceği endişesini birkaç kez dile getirdiler. Tüm bu nedenlerle, Ocak 2014’de füze ihalesi ile ilgili alınacak nihai kararın önümüzdeki yıl gerek Türk-Çin ikili ilişkileri açısından, gerekse Türkiye’nin güvenlik stratejisi açısından çok tartışılacağı söylenebilir.

Ekonomik İlişkiler

üç kat artış göstermesi ve TÜİK rakamlarına göre, 2013 yılının ilk yarısında geçen yıla göre % 39 artış kaydedilmiş olması sevindirici gelişmelerdir. Ancak 2012 yılında 24 milyar dolara ulaşan ikili ticaret hacmi içinde, Türkiye'nin payı 2,8 milyar dolar kadardır. 2015 yılı için hedeflenen ikili ticaret hacminin 50 milyar dolar olması nedeniyle, Türkiye'nin Çin'le olan ticaretinin (mevcut oranlar baki kalırsa) ülkenin cari açığı üzerinde giderek daha olumsuz bir rol oynayacağı öngörülebilir. Türkiye'nin Çin'e sattığı mallar içinde katma değerli ürünlerin az yer tutması; işlenmemiş maden ve taşların öne çıkması da üzerinde durulması gereken bir sorundur.

Çin-Türkiye ekonomik ilişkileri açısından, geçtiğimiz yıllarda Çin'e yapılan üst düzey ziyaretlere –Cumhurbaşkanı Abdullah Gül (2009), Başbakan Tayyip Erdoğan (2012)– Türkiye'den işadamı heyetlerinin eşlik etmesi ve bir dizi önemli yatırım anlaşmasına imza atılmış olması önemlidir. Benzer şekilde, 2012 yılında Urumçi'de açılan Erdaoqiao Türkiye Ticaret Merkezi'nin Uygurlardan ilgi görmesi ve Kaşgar ile Hotan kentlerinde yeni şubeler açılacağı haberleri olumlu gelişmelerdir. Ancak Türkiye'nin Çin'e yönelik ekonomik stratejisinin “bir kültür köprüsü” olarak anılan Xinjiang Özerk Bölgesi ile sınırlı kalmaması büyük önem taşımaktadır. Bu bölgede dil ve kültür yakınlığı avantajını kullanan Türk işadamlarına Çin'in diğer bölgelerindeki pazarlara girmeleri için de teşvik edilmesi çok önemlidir.

Türkiye'nin Çin'e sattığı mallar içinde katma değerli ürünlerin az yer tutması; işlenmemiş maden ve taşların öne çıkması da üzerinde durulması gereken bir sorundur.

Ekonomik ilişkiler açısından bir diğer husus, Asya-Pasifik coğrafyasındaki makro değişimlerin yakından takip edilmesi gerekliliğidir. Bu yeni dinamikleri, Çin-ABD rekabeti kadar, Rusya ve AB'nin Asya-Avrasya coğrafyasındaki ticaret ve yatırım politikaları da şekillendirmektedir. ABD'nin öncülüğünde geliştirilen Trans-Pasifik Ortaklığı ve Trans-Atlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı gibi tasarılar –gerçekleştiği takdirde– dünya ekonomisine yeni bir yön verecektir. AB ve Çin arasında 2013 yılının sonunda başlatılan yatırım teşviki anlaşması görüşmeleri, Rusya'nın Belarus ve Kazakistan'la girdiği gümrük birliğini genişleterek bir Avrasya Birliği kurma projesi değerlendirilmesi gereken güncel gelişmeler arasındadır. Türkiye'nin bu oluşumların hiçbirine doğrudan dahil olmaması, ekonomik alanda yeni stratejiler geliştirmesini gerektirmektedir. AB ve Çin arasındaki ticaret ve yatırım ortaklığı genişledikçe, Türkiye'nin coğrafi konumunun ve Gümrük Birliği ülkesi olmasının daha önceki yıllarda yarattığı avantaj giderek azalmaktadır. Trans-Atlantik ortaklığı da, AB ile Gümrük Birliği anlaşmasına tabi olan Türkiye'yi birebir ilgilendirmekte; bu birliğin hazırlık ve pazarlık sürecinde aktif rol alması büyük önem taşımaktadır.

Kültürel ve Akademik Temaslar

Çin ve Türkiye, 2010 yılında imzaladıkları “stratejik işbirliği” anlaşması ile iki ülke arasında kültürel temasların arttırılması gerektiği konusunda bir uzlaşmaya varmıştı. 2012 yılının

Türkiye’de “Çin yılı”, 2013 yılının da Çin’de “Türkiye yılı” olarak kutlanması kararı, ikili ilişkilerin belki de en zayıf halkası olan kültürel ve akademik iletişimi canlandırdı. 2013 yılında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü ve Dışişleri Bakanlığı gibi kurumlar bu konuda büyük gayret sarf etmişlerdir. İstanbul’da düzenlenen TÜYAP Kitap Fuarı’nda Çin’in onur konuğu olması, Şanghay Müzesi’nde “Anadolu Medeniyetleri Sergisi”nin ve Yinchuan’daki “Türkiye-Çin İslam Kültür Sanat Eserleri” sergisinin ziyarete açılması, Türk-Çin Sanayici İşadamları Derneği (TÜÇSİAD) ve Pasifik Ülkeleri ile Sosyal ve İktisadi Dayanışma Derneği’nin (PASİAD) Şanghay’da düzenlediği “Turkuaz Türk Kültürü ve Yemekleri Festivali” önemli etkinlikler arasındaydı.

Çin ve Türkiye, 2010 yılında imzaladıkları “stratejik işbirliği” anlaşması ile iki ülke arasında kültürel temasların artırılması gerektiği konusunda bir uzlaşmaya varmıştı. 2012 yılının Türkiye’de “Çin yılı”, 2013 yılının da Çin’de “Türkiye yılı” olarak kutlanması kararı, ikili ilişkilerin belki de en zayıf halkası olan kültürel ve akademik iletişimi canlandırdı.

2013 yılındaki diğer önemli etkinlikler, Çin ve Türkiye arasında eğitim alanında işbirliğine yönelikti. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Çinli Müslümanlara Türkiye’de ilahiyat eğitimi verilmesine olanak sağlaması, Ekim ayında Çin’deki eğitim fuarlarında Türk üniversitelerinin (ve Mevlana, Türkiye bursları gibi programların) tanıtılması bu alanda mesafe alındığını gösteriyor. Akademik işbirliği alanında, T.C. Dışişleri Bakanlığı’na bağlı düşünce kuruluşu Stratejik Araştırma Merkezi’nin (SAM), Çin Sosyal Bilimler Akademisi (CASS) ile ortaklık geliştirmesi, Çinli ve Türk akademisyenlerin fikir alışverişi yapmalarına olanak sağlayan önemli bir faaliyettir. 2013 yılında Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü’nün Çin’den gelen bir gazeteci heyetini ağırlaması, Boğaziçi Üniversitesi ve

Şanghay Üniversitesi’nin ortak olarak düzenlediği “Küresel 21. Yüzyılda Çin ve Türkiye Konferansı” da kültürel iletişimin gelişmesi açısından kayda değer etkinlikler arasındadır.

2013 yılı itibarıyla Çin-Türk kültürel ilişkileri açısından giderilmesi gereken sorunların başında, Türkiye’nin Çin’de Yunus Emre Enstitüsü açmasının önündeki bürokratik engellerin kaldırılması gelmektedir. Nitekim bu kurumun muadili olan Konfüçyüs Enstitüsü, Türkiye’deki üç üniversitede faaliyet göstermektedir. Gazeteci, akademisyen, bilim adamı ve öğrenci grupları arasında sürekli iletişim kanalları kurulması, Türk edebiyat eserlerinin ve filmlerinin Çinli okur ve izleyici kitlelerine sunulması büyük önem taşımaktadır. Orhan Pamuk’un eserlerinin Çin’de büyük beğeniyle karşılanması, Türkiye’de popüler olan bir televizyon dizisinin 2013 yılında Çin devlet televizyonu CCTV tarafından satın alınmış olması, iki ülke arasında kültürel ilişkilerin gelişmesi açısından sivil toplumun, özel sektörün ve bireylerin de resmi kurumlar kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Değerlendirme ve Tavsiyeler

- 2013 yılında Türkiye'nin 4 milyar dolarlık hava savunma sistemi ihalesini Çin Halk Cumhuriyeti'nden bir şirkete vermesi, NATO içinde bazı çevrelerin tepkisine neden olmuştur. Yılın ilk aylarında Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü'ne tam üyelik talebini dile getirmesi de benzer tartışmaları getirmişti. Tüm bu gelişmeler, Türkiye'nin Doğu ve Batı arasında denge kurmasına yönelik arayışların kolay olmayacağını göstermektedir. Ayrıca, daha geniş ölçekte, Diaoyutai/Senkaku adalarının Japonya ve Çin arasında büyük bir ihtilaf noktası haline gelmesi, ABD'nin Asya-Pasifik bölgesini temel dış politika mihveri ilan etmiş olması gibi faktörler Türkiye'nin Çin'le olan stratejik ortaklığını sınırlandırmaktadır. Burada esas önemli olan konu, Türkiye'nin Çin'le girdiği ortaklık arayışının kendi çıkarları ve ahlaki değerleri bağlamında gerçekçi bir değerlendirmeye tabi tutmasıdır. Nitekim Türkiye ve Çin'in Uygur sorununa, Suriye krizine vb. konulara yaklaşım farkı gösteriyor ki, iki ülke arasında stratejik bir ortaklık tahsis etmek (ABD-Çin geriliminden bağımsız olarak) kolay olmayacaktır.

2013 yılı itibarıyla Çin-Türk kültürel ilişkileri açısından giderilmesi gereken sorunların başında, Türkiye'nin Çin'de Yunus Emre Enstitüsü açmasının önündeki bürokratik engellerin kaldırılması gelmektedir.

- Türkiye açısından Çin'le ikili ilişkilerin sürekli bir platforma oturtulması ve çokboyutlu olarak geliştirilmesi kaçınılmazdır. Ancak iki ülkenin hangi alanlarda "stratejik işbirliği" yapacağını net olarak belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu noktada, Şanghay İşbirliği Örgütü'ne tam üyelik perspektifinin gerçekçi olarak yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. ŞİÖ'nün güvenlik anlayışını terörizmle, köktencilikle ve ayrılıkçılıkla mücadele üzerine bina ettiği, ancak üye ülkelerin bu tehditleri demokratik talepleri bastırmak için de kullandığı bilinmektedir. Oysa Türk kamuoyunda ve Türk dış politika söyleminde giderek ağırlık kazanan "insan hakları" ve "İslami dayanışma" vurgusu, 2009 yılında Xinjiang (Sincan) Özerk Bölgesi'nde yaşanan olayların da gösterdiği gibi, ŞİÖ ile ciddi görüş ayrılıkları olduğunu gösteriyor.
- Türkiye ve Çin arasında son on yılda ticaret hacminin ve resmi ziyaretlerin artması, kültürel etkileşimin hız kazanması önemli gelişmelerdir. Ancak ikili ilişkiler, ad hoc toplantılar ve kısa süreli ziyaretlerle istenen seviyeye getirilemez. Bu noktada, ABD ve AB'nin Çin'le sürdürdüğü sürekli diyalog mekanizmaları önemli birer örnektir. George W. Bush döneminden bu yana her yıl düzenlenen ve 2009'dan beri "ABD-Çin Stratejik ve Ekonomik Diyalogu" adıyla anılan zirve formatı temel alınabilir. Keza AB ülkeleri de 2006'da yürürlüğe giren "AB-Çin Stratejik Ortaklık ve İşbirliği" anlaşması uyarınca Çin makamları ile iklim değişikliğinden eğitime, kültür politikalarından insan haklarına kadar birçok alanda müzakere halindedir. Türkiye'nin AB'ye tam üyelik perspektifi gerçekleşene kadar benzer bir diyalogu bağımsız bir şekilde sürdürmesi gerekmektedir.

- Türkiye'deki sivil toplum örgütleri ve işadamları derneklerinin, Doğu Asya ülkeleriyle olan ilişkilerin geliştirilmesinde aktif bir rol oynadığı görülmektedir. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu'nun (DEİK) Türk-Çin İş Konseyi ve Türk-Çin Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜÇSİAD) ikili ticaret ve yatırım ilişkilerinin geliştirilmesi için faaliyet göstermektedir. Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu'nun (TUSKON) da Pekin'de daimi temsilcilikleri vardır. Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) de Çin'de daimi temsilcilik açmayı planlamaktadır. Bu örneklerin çoğaltılması gerekmektedir.
- Çin örneğinin izlenmesi, Türkiye'nin, her iki ülke için de geçerli olan "orta gelir tuzağı"na karşı stratejiler geliştirilmesi açısından da önemlidir. Nitekim Çin, reform ve dışa açılma hamlesine yön veren "ucuz işgücü avantajı" ve "ihracat-odaklı gelişme modeli"ni terk etmek üzeredir. Katma değeri yüksek, ileri teknoloji ürünlerine kayacak ve iç tüketime ağırlık verecek olan yeni Çin modeli, kaliteli insan kaynağı ve inovasyona yönelecektir. Bu anlamda, 2012 yılı PISA Uluslararası Eğitim Raporu'nda Şanghay ve Hong Kong'un 1. ve 3. sıralarda yer alması, Türkiye'nin ise OECD ortalamasının altında yer alması önemsenmesi gereken verilerdir. Keza Çin'in Küresel İnovasyon Endeksi'nde 34. sırada, Türkiye'nin ise 68. sırada yer alması iki ülkenin dış pazarlardaki rekabetini uzun vadeli olarak etkileyecek gelişmelerdir.
- Kültürel ve akademik alanlarda iletişimin devam etmesi büyük önem taşımaktadır. Dışişleri Bakanlığı'nda Çince bilen personelin sayısının artırılması, resmi makamların Boğaziçi Üniversitesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ndeki Asya-Pasifik Çalışmaları Merkezleri ile ortak çalışmalar yürütmesi, Çin Komünist Partisi'nin yeni liderlik kompozisyonunu ve parti kararlarını yakından takip eden birimlerin oluşturulması önemlidir. Anadolu Ajansı'nın ve TRT'nin Çin'deki gelişmelere daha fazla yer ayırması, Asya-Pasifik coğrafyasındaki temsilciliklerinin sayısını artırması da aynı şekilde zaruridir.

Dokuzuncu Bölüm

TÜRKİYE’NİN SAHRA ALTI AFRİKA POLİTİKASI

Giriş

2005 yılı, Türk dış politikasında örneği görülmemiş bir hamleye sahne oldu. Türkiye 2005 yılını Afrika yılı ilan ederek, diplomasi, ekonomi, eğitim ve ticaret gibi çeşitli alanları kapsayan “Afrika açılımı”nı başlattı. Açılımın hedeflerinin çok boyutlu doğasını yansıtarak farklı düzlemlere uzanan Afrika hamlesinin genel olarak amacının Türkiye’nin Afrika’daki varlığını ve Afrika ülkeleri ve halkları nezdinde görünürlüğünü artırmak olduğunu söylemek mümkündür.

Afrika açılımının geçmişi 2000’li yıllara dayanıyor olsa da, Türkiye’nin Afrika’ya olan ilgisi çok daha eskilere gitmektedir. Hem diplomatik ilişkiler, hem de kalkınma ve teknik işbirliği projeleri bağlamında Türkiye 1920’lerden itibaren Afrika’ya adımlarını atmış; 1960’ların başında yaşanan “dekolonizasyon” dalgası süresince de bağımsızlığını kazanan bazı Afrika ülkelerinde diplomatik misyonlarını tesis etmiştir. Bu erken dönem diplomatik girişimi “birinci kuşak Afrika açılımı” olarak nitelendirirsek, son derece sınırlı hedefler ve aynı derecede sınırlı maddi ve entelektüel imkânlarla 1960’ların Türkiyesinin ciddi bir açılım meydana getirecek bir vizyon inşa etmesinin, dönem şartları dikkate alındığında, imkânsız olduğunu görmek zor değildir.

“Birinci kuşak Afrika açılımı”nın daha çok ideolojik temeli ön plana çıkmaktadır. Yeni doğan Afrikalı ülkelerle büyük ölçekli diplomatik veya ekonomik ilişki kurulması hedefin-

den çok, Türkiye’de her daim çok etkili olan sömürge karşıtı söylem çerçevesinde, Batı’nın tahakkümünden kurtulmayı başarmış, 1960’ların Soğuk Savaş döneminde etkin olan Bağlantısızlar Hareketi’nin muhtemel yeni üyeleri Afrika ülkelerine duyulan sempatinin daha büyük itici rol oynadığı söylenebilir. Politik pragmatik bu “birinci kuşak Afrika açılımı” bir yandan Türkiye’nin o dönemki vizyonunun tek yönlü oluşu, diğer yandan Türkiye’nin kısıtlı sosyo-ekonomik imkânları ve yetersiz kültürel birikimi ile Türkiye’nin Batı odaklı siyasete bağımlılığı nedeniyle sadece “dost ve kardeş ülkelerde” diplomatik misyon açılmasından öteye gidememiştir.

Türk Dışişleri Bakanlığı, sürecin teorisyeni olarak hem Afrika açılımından beklenen hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için başvurulacak yolları belirlemek suretiyle açılımın düşünce bazında mimarlığına soyundu; hem de bizzat bu kanalları kullanıma sokarak sürecin uygulama ve pratik aşamasında da başat rol aldı.

Burada, genel amaç Türkiye’nin Afrika’daki varlığını ve bu ülke halkları ve yöneticilerindeki Türkiye algısını olumlu yönlendirmektir. Bu tanımı daha da geliştirmek gerekirse, daha önce diplomatik temsilcilik bulunmayan Afrika ülkeleri ile ekonomik, kültürel siyasi ve diplomatik ilişkiler kurmak, diplomatik temsilcilik bulunan ülkelerde ise söz konusu ilişkileri geliştirmek, çeşitlendirmek ve derinliğe kavuşturmaktır. Bu bakımdan hedefler çok boyutludur ve ekonomik pragmatizm ile uluslararası güç konfigürasyonundan bağımsız şekilde diplomatik ve siyasi inisiyatif alma arzusu göze çarpmaktadır. Ancak, açılımda ekonomik pragmatizmin siyasi kaldıraç beklentilerinden daha büyük bir

rol oynadığını iddia etmek yanlış olmayacaktır. Söylem olarak ise, “birinci kuşak Afrika açılımı”nda dikkati çeken sömürge karşıtı söylemin yeni açılımda da siyasi kaldıraç oluşturması beklentisi ile sürdürüldüğü ilerideki bölümlerde örneklerle gösterilmeye çalışılacaktır.

Aktörler – Ne Kadar Çok, O Kadar İyi

Afrika açılımı öncelikli olarak bir diplomatik girişim olarak göze çarpmaktadır. Bu bölümde açılımda pay sahibi olan aktörler ve bu aktörlerin kullandıkları kanallar ve mekanizmalar detaylı olarak açıklanacaktır.

1. Türk Dışişleri Bakanlığı

İkinci kuşak açılım olarak nitelendirilebilecek Afrika açılımını Türk Dışişleri Bakanlığı’nın (TDB) himayesinde başlatılan ve sürdürülmekte olan çok yönlü ve çok katmanlı bir süreç olarak tanımlamak mümkündür. Bu nedenle, TDB’yi çeşitli kanallarla süreci teorize ve kontrol eden başat bir aktör olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Ancak, uygulamada TDB’nin yanı sıra başka aktörlerin oynadıkları rolü de kabul etmek gerekir.

Türk Dışişleri Bakanlığı, sürecin teorisyeni olarak hem Afrika açılımından beklenen hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için başvurulacak yolları belirlemek suretiyle açılımın düşünce bazında mimarlığına soyundu; hem de bizzat bu kanalları kullanıma sokarak sürecin uygulama ve pratik aşamasında da başat rol aldı.

Bu doğrultuda TDB'nin Afrika açılımındaki uygulama öncülüğünü üç önemli –ve birbiriyle bağlantılı– kanal dahilinde incelemek mümkün.

a. Diplomatik Misyonların Artışı

2005 yılına gelindiğinde Türkiye'nin 12 Afrika ülkesinde büyükelçiliği varken, 2013 yılı sonunda bu rakam 35'e yükselerek neredeyse 8 yıl içinde üç katına çıkmıştır. Türkiye bu dönemde yalnızca diplomatik misyonlarını sayısal olarak artırmadı; aynı zamanda “Osmanlı bakiyesi ya da Müslüman çoğunluğa sahip” olarak tanımlanabilecek klasik partner Afrika ülkesi yaklaşımını da terk ederek, farklı kültürel dairelerde bulunan Afrikalı ülkelere de açıldı. Örneğin, Gabon ve Botsvana gibi Türkiye ile ortak kültürel, dini ya da tarihi değerlere sahip olmayan ülkelere de diplomatik misyon açılması yoluyla diplomatik ilişkilerde çeşitlendirme yoluna gidildi.

Diplomatik misyonların sayıca artışı bir yandan açılımın uluslararası ilişkiler boyutunun omurgasını oluştururken, diğer yandan da ekonomi, ticaret ve sosyal düzeyde yaşanan paralel açılımları da mümkün kıldı ve kolaylaştırdı.

b. Ziyaret ve Temasların İvme Kazanması

2005 yılındaki “milat” Afrika ülkeleriyle yapılan karşılıklı temas sayısında da artışa neden oldu. Bu dönemde Türk hükümet mensupları sık sık Afrika ülkelerini ziyaret ederken, Afrika ülke yetkilileri de Türkiye'de temaslarda bulundu. Bunun sonucu olarak çok sayıda anlaşma ve protokol imzalandı. Dolayısıyla, diplomatik misyonların sayıca artışına paralel olarak diplomatik temaslar da arttı ve Türkiye Afrika ülkelerinin gündemlerine daha önce hiç girmediği kadar girmeyi başardı.

c. Diplomatik İlişkilerin Derinlik Kazanması

Türkiye Afrika'da bir yandan diplomatik mevcudiyetini artırırken, diğer yandan da mevcudiyetine derinlik katmaya ağırlık verdi. Bu kapsamda çok sayıda Afrika ülkesinde ticaret ataşelikleri kuruldu. Özellikle ticaret ataşeliklerinin açılmasına tanınan öncelik, Afrika açılımının ekonomik temellerine ve beklentilerine işaret etmektedir.

2. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)

Afrika açılımını bir yöne doğru hareket eden bir vücuda benzetirsek; TDB bu vücuda komutlar veren ve gidilecek yönü belirleyen beyin; TİKA ise vücudun ileri yönlü hareketini sağlayan kaslara benzetilebilir. Afrika açılımı hamlesinin uygulama ve partner Afrika ülkelerinde halkla ilişkiler aşamasında TİKA en önemli aktör konumunda bulunuyor; hatta geniş kitlelere ulaşılmasında TİKA'nın rolünün diğer bütün aktörlerin rolünün toplamından daha büyük olduğunu iddia etmek mümkündür.

Türkiye Afrika'da bir yandan diplomatik mevcudiyetini artırırken, diğer yandan da mevcudiyetine derinlik katmaya ağırlık verdi. Bu kapsamda çok sayıda Afrika ülkesinde ticaret ataşelikleri kuruldu. Özellikle ticaret ataşeliklerinin açılmasına tanınan öncelik, Afrika açılımının ekonomik temellerine ve beklentilerine işaret etmektedir.

TİKA'nın Afrika açılımı süreci boyunca oynadığı rol, partner Afrika ülke halklarının çeşitli sosyo-ekonomik katmanlarına Türkiye'nin işbirliği yüzünü göstermesi ve kalkınma alanında bu ülkelerin yönetici sınıflarına konvansiyonel Batılı partner ülkeler yerine güvenilir bir alternatif yaratması olarak özetlenebilir.

Afrika açılımına TİKA'nın katkısı iki başlık altında toplanabilir: TİKA'nın Afrika'da açtığı yerel ofisler kanalıyla mevcudiyetini artırması ve işbirliğinin hacimsel olarak büyümesi ve çeşitlenmesi.

TİKA'nın Afrika'ya Açılması ve Afrika Ülkeleri ile Kalkınma İşbirliğinin Artışı

1991 yılında kurulan TİKA Afrika açılımı öncesinde faaliyetlerini genelde Orta Asya, Balkanlar ve Kafkasya'da Türkiye'nin tarihsel ve kültürel bağlara sahip olduğu ülkelere yoğunlaştırmıştı. 2005 yılı öncesi Afrika ülkelerinde küçük çaplı ve bağlantısız projeler yürüten TİKA için Afrika açılımı yepyeni imkânlar ve başlangıçlar anlamına geliyordu.

2005 yılında Etiyopya'da açılan ilk TİKA Program Koordinasyon Ofisi ile Afrika'ya adımını atan TİKA 2013 yılı sonunda bu kıtada dokuz ofise ulaşarak bir yandan Afrika'da kurumsal bir mevcudiyete kavuştu, diğer yandan da uluslararası kalkınma camiasının – Latin Amerika ile birlikte– en önemli odak noktalarından birini oluşturan Afrika'ya güçlü bir giriş yaparak kendi sektöründe sözü geçen ve dikkatleri çeken bir konuma yükseldi. Buna ek olarak, TİKA'nın Afrika'da faaliyetlerini kurumsal bir çerçevede –yani ülke ofisleri kanalıyla– yürütmeye başlamasıyla uluslararası kalkınma sektörünün temel teorik tartışma konuları ve coğrafi odak noktaları bağlamında sektörüne tam anlamıyla eklendi. TİKA'nın Afrika'daki aktiviteleri USAID, JICA, BM, UNDP, OECD gibi kurumsal ve konvansiyonel aktörlerin oluşturduğu kalkınma jargonunu giderek artan bir biçimde benimsemesine yol açtı.

Afrika açılımı bir yandan TİKA'nın kendini kalkınma sektöründe konumlandırmasına yön vererek kurumu dünya çapında bilinirliğe kavuşturdu, diğer yandan da Türkiye'de özel olarak kalkınma yardımına ve genel olarak "Batılı olmayan dünya" ile ilişkilere dair algının dönüşüme uğramasına yardımcı oldu.

TİKA'nın sağlık, eğitim, insani yardımlar ve tarım gibi çeşitli sektörlerde Afrika ülkelerinde gerçekleştirdiği faaliyetler gittikçe artan biçimde gündeme de yerleşmeye başlayarak, hem ülke içinde bilinirliği pek olmayan TİKA'ya ülke çapında tanınırlık sağladı hem de Afrika ülkelerinin sorunlarına haber bültenleri ve belgeseller kanalıyla yüzeysel ve tek yanlı biçimde aşına olan Türk halkına kendi ülkelerinin dünya çapındaki olumsuzlukların ve problemlerin çözümüne yönelik çaba sarf ettiğini anlatarak alternatif bir "gelişmekte olan ülkeler imajı" sundu. Böylelikle, Türk insanı nezdinde Afrika'da yapılan faaliyetler karşılık bulmaya ve Türkiye'de Afrika konusunda belirgin bir bilinç oluşmaya başladı.

2. Türk Hava Yolları (THY)

Çok değil birkaç on yıl önce, Türkiye'nin milli havayolu şirketi olmaktan daha büyük bir tanınırlığa ve ayrıcalığa sahip olduğunu iddia etmekte zorlanacağımız THY son on yılda yarattığı güçlü ve güvenilir imajıyla sadece Türkiye'nin Afrika'ya –ve dünyanın dört bir tarafına– uzanan bağlantısı rolüyle Türkiye kavramını uzaklara taşımakla kalmadı; aynı zamanda, yurtdışında en çok bilinen ve güven duyulan Türk markası haline geldi.

THY'nin Afrika ülkelerine yönelik açılımı Türkiye ile Afrika ülkeleri arasında yolcu geliş-gidişlerini artırdığı gibi, belki bundan da önemlisi, nihai varış noktası Türkiye olmayan Afrikalı veya Afrika'da mukim diğer yolcular için İstanbul'u çok elverişli, ucuz ve rahat bir transit noktası haline getirdi. İstatistikler Afrika ülkelerinden gelen yolcuların önemli bir kısmının Türkiye'ye değil diğer destinasyonlara ulaşmak için THY'yi tercih ettiğini gösteriyor. Örneğin, yüksek hizmet kalitesi, rekabetçi fiyatları ve uygun aktarma saatleri nedeniyle Senegal gibi Batı Afrika ülkelerinden birçok yolcu, ülkelerine doğrudan Air France'ın seferi olduğu halde, İstanbul üzerinden Fransa'ya gitmeyi tercih ediyor. THY ile Afrika pazarında karşılıklı sıkı bir rakip bulan Air France ve Lufthansa gibi havayolu şirketleri kimi Afrika destinasyonlarında uçuş frekanslarını azaltma ya da iptal etme yoluna gitmek zorunda kaldı.

3. Sivil Toplum Kuruluşları

Türk STK'ları için Afrika açılımı, öncelikle İslam dünyasında yaşayan en fakir kesimlere ulaşma rehberi oldu. Böylelikle, Türkiye'de biriken ve hayır işlerine vakfedilen kaynaklar Afrika'da ihtiyaç sahibi Müslümanlara aktarılmış oldu. Genelde kurban kesim organizas-

yonları, sağlık taramaları, gıda ve malzeme hibesi gibi etkinlikler yoluyla Afrika'da faaliyet yürüten Türk STK'ları arasında –başka kıtalardaki ülkelere ek olarak– Afrika ülkelerinde okul ve kurslar aracılığıyla eğitim faaliyetleri yürütenler de bulunmaktadır.

Ülkemizdeki STK'ların tamamının Afrika'ya yüzünü dönmesi son dönemde yaşanan Afrika açılımı ile başlamamış, bazı güçlü STK'lar daha 1990'ların ortalarında Afrika'da okullar ve yerel STK'lar kurarak bu kıtaya ayak basmışlardır. Fakat STK'ların da daha büyük sayılarla Afrika'ya gelişi Afrika açılımını beklemek zorundaydı. Bunun nedeni olarak devletin Türkiye dışına genel ve Afrika'ya özel açılım politikasını 2000'lerin ikinci yarısında oluşturması gösterilebilir. İster Afrika Açılımı öncesi, ister sonrası Afrika'ya giriş yapmış olsun, tüm Türk STK'ları, az ya da çok, devlet kaynaklarının bu kuruluşlar için seferber edilmesine dayanan bir modelle Sahra altı Afrika'da faaliyet göstermektedir. Bu modelde STK'lar arasında koordinasyon kurulmasından STK mensuplarının doğrudan devlet kaynakları ile Afrika'da “kullanılmasına” kadar geniş bir yelpazede devletin öncü, kolaylaştırıcı ve finansör bir rol oynadığı tespit edilmelidir. Bu da Afrika açılımının başlatılması, yürütülmesi ve yönlendirilmesinde hükümetin inisiyatifinin görmezden gelinemeyecek kadar başat bir payı olduğunu bir kez daha göstermektedir. Devlet mekanizmalarının ne kadar önemli bir aktör olduğu, 2001 öncesinde bazı STK'lara çekingen ve yer yer mesafeli bir tutum takınan kimi büyükelçiliklerin Afrika açılımı ile birlikte STK'lar için vazgeçilmez bir rol oynamaya başlamasından da anlaşılabilir.

Afrika açılımında STK'ların payına ilişkin bir diğer dikkat çeken nokta da, tek hedefin Afrikalı Müslüman topluluklar olmamasıdır. Sahra altı Afrika'da çoğunlukla Müslüman toplumlara kanalize edilen faaliyetlerden gayrimüslim Afrikalı grupların da gittikçe daha fazla yararlanmaya başlaması Açılımın Türkiye'nin konvansiyonel dış politika vizyonunu aşma çabaları ile dostane ve pragmatik doğasını da göstermektedir.

STK'ların eğitim faaliyetleri Afrika açılımı açısından büyük bir potansiyel barındırmaktadır. Şimdiye kadar anlatılan diplomatik (Dışişleri Bakanlığı), ticari (THY) ve kalkınma yardımları (TİKA) odaklı etkinliklerin kültürel boyutunun oldukça zayıf kaldığı ve bunun da açılımın etkinliğini ciddi biçimde kısıtladığı ileride öne sürülecek. Bu eksikliği mevcut şartlar altında kapatmak için Türkiye'nin elindeki en büyük imkân STK'ların eğitim faaliyetleridir. Gerek Afrika'da kurulan eğitim kurumlarında eğitilen, gerekse Türkiye'de devlet ya da özel burslarla eğitim imkânı tanınan Afrikalı öğrenciler orta ve uzun vadede açılıma büyük kültürel katkı yapabilirler ve açılımda bir yandan devlet dışı aktörlerin rolünü artırabilir, diğer yandan da açılıma yeni, dinamik bir yön verebilirler.

4. Türk Şirketleri ve İşadamları

Açılımın pragmatizminin en büyük motoru olarak Türkiye'nin bakir, hızla büyüyen, dinamik ve gelecek vaat eden Afrika pazarında güçlü bir yer edinme isteğini görmek müm-

kündür. Nitekim hızla açılan yeni büyükelçiliklerin bünyesinde kurulan ya da mevcut büyükelçiliklerde yeni tesis edilen ticaret ataşelikleri de bu tespiti doğrulamaktadır.

Açılım öncesinde Sahra altı Afrika'da az sayıda Türk işadamı ve firması faaliyet gösterirken, Açılım ile birlikte gittikçe daha çok sayıda Türk firması, açılan diplomatik temsilciliklerin desteğiyle daha geniş bir coğrafyada ve daha çok ülkede iş yapma imkânı aramaya ve bulmaya başladılar.

Bu açıdan, daha mütevazı ölçekteki firma ve işadamları kadar büyük ve ulusal tanınırlığa sahip firmaların da Açılımın diplomatik ve devlet desteğine ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Büyük ihalelerin alınmasında Batılı diplomatik misyonların oynadığı büyük pay ortadayken, enerji, yapım ve inşaat gibi sermaye yoğun sektörlerde faaliyet gösteren firmaların devlet desteğiyle Batılı ve Çinli firmalarla üst düzey rekabet yaşanan sahalarda daha kendine güven duyarak varlık göstereceği rahatça anlaşılabilir. Bu bakımdan açılım Türk şirketleri için de bir Afrika açılımı görünümündedir.

Açılımın pragmatizminin en büyük motoru olarak Türkiye'nin bakir, hızla büyüyen, dinamik ve gelecek vaat eden Afrika pazarında güçlü bir yer edinme isteğini görmek mümkündür. Nitekim hızla açılan yeni büyükelçiliklerin bünyesinde kurulan ya da mevcut büyükelçiliklerde yeni tesis edilen ticaret ataşelikleri de bu tespiti doğrulamaktadır.

Ancak, Türk firmalarının açılım sonrası elde ettikleri başarılar bu alanda daha kat edilmesi gereken çok yol olduğu gerçeğini gizlememelidir. Yapım ve inşaat sektöründe birçok Türk firmasının daha çok büyük, Batılı firmaların taşeronluk işlerini aldıkları düşünülürse, Türk iş sektörü için Afrika'da daha emekleme döneminden henüz çıktığı, büyüme ve gelişmeye açık çok alan bulunduğu ve atılması gereken adımların hiç de az olmadığı sonucuna varmak mümkündür.

Afrika Açılımında Fırsatlar, Problemler ve Tehditler

Afrika açılımı Türkiye dış politikası ve Türk ekonomisi için olduğu kadar, Türk halkının dış dünya algısı ve dünyada kendini konumlandırma vizyonu için de benzersiz bir hamle niteliğindedir. Bünyesinde çok sayıda potansiyel diplomatik, ekonomik, politik, ideolojik ve entelektüel alt açılım barındıran Afrika açılımı, bir yandan Türk vatandaşlarının Sahra altı Afrika'ya gittikçe sık bir biçimde gitmesi ve Sahra altı halklarının –özellikle eğitim amacıyla– Türkiye'ye gelmeleri sayesinde karşılıklı ülke/kültür algısını dönüştürüyor; diğer yandan da THY yoluyla İstanbul'u bir uluslararası ulaşım merkezi haline getirerek İstanbul'u bir cazibe merkezine yapıyor.

Bunca potansiyeli barındıran Afrika açılımından Türk yetkililerin de büyük beklentilere sahip oldukları açık. Bir taraftan açıkça ekonomik açılıma da yol açması beklenen bu

açılım; diğer yandan Türkiye'ye uluslararası düzlemde bir kaldıraç görevi görerek yardım ediyor; diğer yandan Afrika'nın en ücra noktalarına, kalkınmış ama Batılı olmayan bir aktör edasıyla ulaşan Türkiye'nin öz algısını geliştirip özgüvenini katmerliyor.

Ancak Afrika açılımı sekizinci yılını bitirirken, açılımın barındırdığı potansiyel kadar karşılaştığı zorlukların ve tehditlerin bulunduğunu da görmek yararlı olacaktır. Böylelikle açılımdan beklentiler daha gerçekçi bir yapıya kavuşturulabilir. Ayrıca, açılımın halen karşılaştığı ve gelecekte daha ciddi biçimde karşılaşması olası sıkıntılara çözüm bulunması da mümkün olabilecektir.

Açılımın başlıca problemlerinin ekonomi, ideoloji ve kültür kaynaklı olduğu öne sürülebilir. Başta Çin olmak üzere kendi "Afrika açılımlarını" yapan diğer ekonomik aktörler ile rekabetin zorluğu, Türk mallarında markalaşamama sorunsalı, Afrika ülkelerine yapılan kalkınma yardımlarının ihracata dönüşümünün düşük seviyede kalması ve Afrika'da Türk yatırımlarının henüz istenen düzeye ulaşamaması belli başlı sorun alanlarıdır. İdeolojik sorunlar ise din odaklı difüzyon ve Türk aktörlerin kimi zaman başvurdukları antiemperyalist, Batı karşıtı söylemin etkisizliğine bağlı alternatif söylem geliştirme ihtiyacı olarak incelenecektir. Son olarak, kültürel sorunlar ve atılması gereken adımlar arasında Afrika'ya yönelik TRT açılımına ihtiyaç duyulması, dil bariyeri, Türkiye'de eğitim gören Afrikalı öğrencilerinin kariyer yönlendirmesi, Türk Kültür Merkezi ihtiyacı ve Türk kültürünü tanıtıcı ticari girişimlerin (restoran, otel, kafe) eksikliği üzerinde durulacaktır.

1. Ekonomik Sorunlar

Türkiye 2005'te Afrika'ya açılmaya karar verdiğinde kıtaya çok daha önceden "açılmış" olan Batılı ülkeler ve 1970'lerden bu yana Afrika'ya ilgisi bilinen Çin ile geriden geldiği bir rekabete gireceğinin farkındaydı. Buna karşılık, Türkiye rakip ülkelere göre üstün olduğu ya da üstünlük kurabileceğine inandığı faktörleri vurgulayarak kendine gelişmekte olan Afrika pazarında bir yer edinmek için uğraş verdi.

Türkiye Afrika pazarında "Kültürel Sorunlar" başlığında daha detaylı incelenecek olan kültürel rekabette Batılı ülkeler ile rakip konumunda bulunurken, Afrika açılımının asıl amacı olan ekonomik pazarda yer edinme çabalarında ise Çin'i karşısında buldu.

Büyük oranda ekonomik nedenlerle ve tamamen pragmatik bir yaklaşımla 1970'lerden bu yana Afrika'da açılım gerçekleştiren Çin Sahra altı'nın en büyük ticari partnerlerinden biri olarak dikkat çekiyor. Yalnızca Afrika'nın bakir pazarları ile değil, zengin ve kısmen az iş-letilmiş yeraltı kaynakları ile de ilgilendiği bilinen Çin yatırımları ile de Afrika'da amansız bir rakip görünümünde.

Türk şirketlerinin faaliyet gösterdiği her alanda Çinli bir rakiplerinin olması ve özellikle de güçlü devlet desteğine sahip Çin firmalarının ucuz işgücüne dayanan ekonomik avantajı iyi kullanmaları sonucunda inşaat, altyapı ve enerji gibi önemli sektörlerde Çin firmaları Türk rakiplerine göre daha öndeler.

Öte yandan, Afrika'da geniş bir pazar bulan tek rakip Çin değil. Hindistan, Brezilya, Malezya ve hatta İran da çeşitli Afrika ülkelerinde kendilerine büyük iş imkânları yaratıyorlar. Örneğin, Sahra altı Afrika'nın en büyük yabancı yatırımcısı, sanıldığı gibi Çin değil Malezya. Brezilya özellikle Portekizce konuşan Afrika ülkelerinde kalkınma yardımları ve işadamları vasıtasıyla en büyük yatırımcılardan biri konumunda.

Batılı olmayan bu ülkelerin bazılarının, Çin ve Hindistan, büyük bir avantajı da çeşitli Afrika ülkelerinde yaşayan çok sayıdaki vatandaşları ya da diasporaları. Çin'in altyapı ve inşaat işleri için Afrikalı işçileri kullanmadığı, bunu yerine Afrika ülkelerine çok sayıda Çinli işçi getirdiği bilinen ve çokça eleştirilen bir gerçek. Öte yandan, başta eski İngiliz sömürgeleri Güney Afrika Cumhuriyeti, Uganda, Kenya ve Tanzania olmak üzere birçok Sahra altı Afrika ülkesinde sayıca büyük ve ekonomik olarak toplumun geneline göre çok daha müreffeh bir Hint diasporası bulunuyor. Bu diasporanın Hindistan'ın Afrika'ya yönelik açılımında büyük pay oynadığı, Hint ürünlerinin yerel pazarlara difüzyonunda kilit konumda olduğu Afrika ülkelerinde yapılacak kısa ziyaretlerde bile kolayca şahit olunabilecek gerçekler. Hint işadamları ile yerel politikacılar ve işadamları arasında da köprü rolü oynayan Hint diasporası Türk ürünlerinin Afrika pazarına açılmasında bir engel teşkil etmektedir.

Ancak Türk ürünlerinin Afrika pazarında istenen difüzyon oranına henüz ulaşamamış olması biraz da yapısal sıkıntılarla açıklanmalı. Türk ürünlerinin kaliteli olmalarına rağmen markalaşamamaları dünya pazarlarında ciddi bir kayba dönüşüyor. Afrika pazarlarında ya da Afrika'daki süpermarketlerde yapılacak kısa bir araştırma Türk ürünlerinin muadillerinin yanında hak ettiği yeri edinemediği, raflarda başka ülke ürünlerine yer verilirken Türk ürünlerinin sadece bisküvi ve benzeri birkaç sektöre indirgenildiğini gösterecektir. Markalaşma, Türk ürünlerine Afrika pazarında da avantaj sağlayacaktır.

Afrika açılımının bir diğer sorunu Türkiye'nin sağladığı kalkınma yardımlarının Afrikalı partner ülkelerle ticarete dönüştürülememesidir. Bir örnekle açıklamak gerekirse, konvansiyonel Batılı kalkınma yardımı veren ülkeler Afrikalı partner ülkelerde gerçekleştirdikleri projelere kendi ülke ürünlerini entegre ederek proje sonunda hem kalkınma yardımı yapmış hem de ürünlerine pazar oluşturmuş oluyorlar. Belki ilk bakışta etik görünmeyen bu davranış kalkınma yardımlarının sürdürülebilirliği ve donör ülke kamuoyunda kabul edilebilirliği konusunda oldukça önemli ve yapıcı bir rol oynuyor. Bir yandan sürekli "veren el" konumundan çıkarak kalkınma yardımları ticarete dönüştürülüyor ve böylelikle ülke firmaları için kaynak ve katma değer yaratılmasının önü açılıyor; diğer yandan donör ülkede işsizlik ve ihracat yetersizliği gibi sorunların da önüne geçerek ileride sağlanacak

kalkınma yardımlarına finansman yaratılmış oluyor. Ayrıca, ihracatta yaşanan büyüme sayesinde donör ülke kamuoyunun da kalkınma yardımlarına karşı direnç göstermesinin önüne geçilmiş oluyor. Maalesef, Türkiye bu bakımdan hâlâ “veren el” durumundan kurtulabilmiş değildir. Bunun nedeni bir yandan Türk ürünlerinin ve özel sektörünün kalkınma yardımlarına entegre edilememesi, diğer yandan da kalkınma yardımının hâlâ

Afrika’da Türk yatırımları henüz istenen seviyeye ulaşabilmiş değil. Çok sayıda yapısal ve konjonktürel etkene dayanan bu durum açılım süreci ile birlikte iyi yönde bir değişime girdi. Enerji ve konut gibi sektörlerde varlık göstermeye başlayan Türk firmaları yavaş yavaş Afrika’yı sadece ürünlerin satılacağı el değmemiş bir pazar ya da yeraltı kaynakları işletilmeyi bekleyen gelişmekte olan ülkeler olarak değil; aynı zamanda yatırım yapılacak ve üretim sürecine aktif olarak katkı sunabilecek bir partner olarak görme eğilimine girdiler.

Türkiye’de hayırseverlik olarak algılanıp gizli ve tamamen hayri duygularla yapılmasının normalize edilmesidir. Halbuki kalkınma yardımları hayri bir faaliyetten çok daha fazlasıdır; devletlerin uluslararası siyasi ve ekonomik politikalarının bir fonksiyonu olarak bunların gerçekleştirilmesine yarayan araç ve mekanizmalardır.

Son olarak, Afrika’da Türk yatırımları henüz istenen seviyeye ulaşabilmiş değil. Çok sayıda yapısal ve konjonktürel etkene dayanan bu durum açılım süreci ile birlikte iyi yönde bir değişime girdi. Enerji ve konut gibi sektörlerde varlık göstermeye başlayan Türk firmaları yavaş yavaş Afrika’yı sadece ürünlerin satılacağı el değmemiş bir pazar ya da yeraltı kaynakları işletilmeyi bekleyen gelişmekte olan ülkeler olarak değil; aynı zamanda yatırım yapılacak ve üretim sürecine aktif olarak katkı sunabilecek bir partner olarak görme eğilimine girdiler. Böyle olduğu halde, Türk firmalarının Afrika’daki yatırımları henüz potansiyelini gerçekleştirilebilmiş değildir.

2. İdeolojik Sorunlar

Afrika açılımının ideolojik altyapısını açılımın mimarlarının ideolojisinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Ekonomik faydacılık ve proaktif bir dış politika bu ideolojik altyapının temel taşlarını oluşturmaktalar. Ek olarak ise, antiemperyalist, hatta yer yer Batı karşıtı ve İslami/yerel/Anadolu kaynaklı değerlerin ön plana çıktığı bir söylemin Afrika açılımında dikkati çektiği söylenebilir. Bu ideolojik temel açılıma bir yandan katalizör olarak katkıda bulunurken, diğer yandan da açılımın vizyonunu daraltabilecek ve Afrikalı muhataplar nezdinde tepki toplayabilecek ya da karşılık bulamayacak bir sürece de yol açabilir.

Özellikle bazı Türk STK’larının Afrika’ya dar odaklı difüzyonu hem gayrimüslim Afrika toplumlarında ve ülkelerinde Türkiye algısını olumsuz yönde çarpıtma hem de Afrikalı

Müslüman ülkelerde alternatif İslam algıları oluşması nedeniyle tepki yaratma potansiyeli barındırmaktadır.

Biraz daha açıklamak gerekirse, 21. yüzyılın en büyük İslam-Hıristiyanlık gerilimine sahne olmaya aday konumdaki Sahra altı Afrika'da STK'ların adeta ince buz tabakası üzerinde yürüdüklerinin bilincinde olmaları çok yararlı olacaktır. Nijerya, Kenya ve Sudan/Güney Sudan gibi din eksenli fay hattının tam üstünde yer alan ülkelerde faaliyet gösteren STK'ların hem başvurdıkları söylemlerde, hem de hayata geçirdikleri projelerde mümkün olduğunca çoğulcu olmaları Türkiye için büyük bir kazanç olacaktır. Bu ülkelerde din kaynaklı ya da dini görünümlü çatışmalarda taraf tutan değil; daima din ve etnisi-
te farkı gözetmeksizin mazlumların ve mağdurların yanında olmak hem STK'larımız için bu ülkelerde daha fazla ve güvenli bir difüzyon imkânı sağlayacaktır hem de Türkiye'nin barışçıl, uzlaşmacı ve kardeşçe tutumunun Afrika genelinde de benimsenmesine yol açabilecektir. Elbette Türk STK'larının Müslüman topluluklara daha fazla ilgi göstermesi normaldir. Ancak Afrika'da dini görünüme sahip çatışmaların çoğunlukla din gibi olguların ardına gizlenmiş fakirlik ve eşitsizlik gibi başka faktörlerden kaynaklandığı da hatırdan tutulmalıdır. Bu nedenle, Afrika'da mağduriyetin ve zulmün dini kisveye bürünse de din kaynaklı olmadığı, her gruptan Afikalının mağdur ve zalim olabileceği unutulmamalıdır.

Afrika'da dini görünüme sahip çatışmaların çoğunlukla din gibi olguların ardına gizlenmiş fakirlik ve eşitsizlik gibi başka faktörlerden kaynaklandığı da hatırdan tutulmalıdır. Bu nedenle, Afrika'da mağduriyetin ve zulmün dini kisveye bürünse de din kaynaklı olmadığı, her gruptan Afikalının mağdur ve zalim olabileceği unutulmamalıdır.

Afrika Açılımı'nın antiemperyalist ve Batı karşıtı söylemi bir başka sorun potansiyelini daha içinde barındırmaktadır. Söylemin bilinçli ve pragmatik olmasının nedeni, Türkiye'yi Batılı sömürgeci güçlerden ve onların kolonyal hedeflerinden ayırarak Türkiye'nin barışçıl ve Afikalı ülkelerin bağımsızlığına saygı duyan vizyonunu vurgulamaktır. Ayrıca, son yıllarda Afrika'da üst düzey kimi devlet adamı ve yetkilinin dikkat çektiği Çin'in yeni sömürgeci anlayışıyla Türkiye'nin Afrika vizyonu arasına mesafe koyma arzusu da antiemperyalist söylemin altında yatmaktadır.

Bu söylemin doğallığı, kullanışlılığı ve hatta gerekliliği aşikâr olmakla beraber, birtakım limitleri de bulunmakta. Özellikle de Batı ülkelerinde eğitim görmüş, adadilleri yerine sömürgeci devletlerin dillerini konuşan ve Batı devletlerinin desteğine ihtiyaç duyan Afikalı liderler ve kadrolar için Batı karşıtı söylemin fazla bir karşılığı bulunmuyor. Çok sayıda kabile diline sahip ve çoğunlukla köklü devlet geleneğine sahip olmayan Afikalı ülkelerde *lingua franca* konumunda bulunan Batılı dillere yönelik geliştirilen ve özellikle de Türk yetkililerce yaygın şekilde vurgulanan anadilde konuşmanın önemi ve anadil-bağımsızlık ilişkisi, Afikalı çoğu ülke için artık sorun olmaktan çıkmış durumda. Ayrıca, postkolonyal dönemde birçok Afrika ülkesinin Batılı dillerin yaygın kullanımını sayesinde milli

bir birlik oluşturabildiği; aksi takdirde çok etnik yapılı bu devletlerin sürekli iç savaş ve bölünme tehlikesiyle karşı karşıya kalacağı da unutulmamalıdır. Bu nedenle, Batı karşıtı ve anti-emperyalist söylem belli bir limit dahilinde Türkiye'nin diğer Afrikalı olmayan aktör devletlerden farklarını ortaya koyması açısından yararlı ve gerekli olmakla beraber; sınırlı etkinliğe sahiptir ve beklentiler çok yüksek tutulmamalıdır.

Kültürel Sorunlar

Afrika açılımında karşılaşılan kültürel sorunların en başında dil bariyeri gelmektedir. Afrika'da yaygın olarak konuşulan Fransızca ve İngilizce gibi diller, Türkiye'de dil eğitimi konusunda yaşanan sıkıntılar dolayısıyla Türkler arasında çoğunlukla yeterli düzeyde bilinmemekte ve Afrikalı muhatapları ile sağlıklı iletişim halinde olmaları güçleşmektedir. Bu nedenle, Türkiye'de Fransızca, İngilizce ve Arapça gibi dillerin öğretilmesine özen gösterilmesi Türk insanının dışa dönük vizyonunu gerçekleştirilmesine yardımcı olacaktır.

Buna benzer şekilde, ülkemizin kültürü de Afrika'da yeterince tanınmamakta ve Afrika açılımının kültürel boyutunun eksik kalmasına yol açmaktadır. Bir yandan dil bariyeri nedeniyle iletişim kurmakta zorlanan Türk vatandaşları, diğer yandan az sayıda kültürel materyal ve kanal nedeniyle de kültürel tanıtım yapmakta ve Afrika insanı ile karşılıklı iletişim sağlamakta güçlük yaşamaktadır.

Örneğin, Türkiye'yi ve Türk kültürünün zenginliğini ve çeşitliliğini Afrika'da tanıttacak Türk kültür merkezleri, Yunus Emre Enstitüsü bünyesinde kurulabilir ve hizmet verebilir. Açılımın en çok desteğe ihtiyaç duyan boyutu olması nedeniyle kültür merkezi ve dil eğitim kurumları Türk kültürünün ve dilinin Afrika'da tanıtılması açısından kilit öneme sahip olabilir. Benzer bir işlev Türk kültürünü tanıttıcı ticari girişimlerde de üstlenilebilir. Bu bakımdan Türk temalı kafeler ve Türk restoranları genç, eğitilmiş ve yüksek gelir grubuna dahil Afrikalı nüfus ve Afrika'da mukim Batılı çevrelere hitap etmeleri nedeniyle özellikle dikkate değer bir yatırım noktası olabilir. Günümüzde Afrika ülkelerinde açılan Türk restoranları genelde bu ülkelere gelen diğer Türk vatandaşlarının buluşma noktası olma niteliğini taşıyor ve bu nedenle diğer Türklerle bir iletişim ağı kurmak isteyen Türk yatırımcılar için Afrika'da iş hayatına atılmanın ilk adımı olarak görülüyor. Bu özelliği sebebiyle çoğunlukla uzun ömürlü olmayan ve gereken profesyonellik seviyesine her zaman ulaşamayan bu tür girişimler geçici yatırımlar olmaktan öteye gidemiyor. Ancak, markalaşmış ve profesyonel bir anlayışla yönetilen Türk restoran ve kafelerinin, dünyanın her tarafında olduğu gibi Afrika'da da başarılı olacağına kuşku yok. Özellikle de tüm Sahra altı Afrika'da yerleşik Lübnan ve Hint diasporalarının Türk yemeklerinin benzerlerini kendi etnik markaları haline getirmiş olmaları ve buldukları ülkelerde yoğun rağbet görmeleri, hem bu sektörde bulunan açığı hem de bu açığın Türkiye tarafından doldurulmaması halinde başka milletlerce doldurulacağını göstermesi açısından önemlidir.

Türkiye’de ya da Afrika’da bulunan Türk eğitim kurumlarında eğitim gören Afrikalı öğrencilerin kültürel köprü konumunda oldukları daha önce ifade edilmişti. Bu öğrencilerin sözü geçen fonksiyonu yerine getirmeleri, öğrencilerin eğitim hayatları sonrasındaki kariyer planlarının Türk makamlarınca ve STK’larınca yeterince ve bilinçli bir şekilde desteklenmesine oldukça bağlıdır. Özellikle de, bu öğrencilerin vatandaşı oldukları devletlerin yönetim kademelerinde istihdam edilmeleri, gelecek yıllarda Afrika Açılımı’nın çok daha başarılı düzeylere taşınmasını sağlayabilecektir. Türkiye’nin daha önce Orta Asya ve Kafkasya’daki Türki Cumhuriyetlere yönelik benzer öğrenci projelerinin planlama, uygulama ve mezuniyet sonrası kariyer yönlendirme ve destekleme boyutlarında ciddi sıkıntı yaşandığı; istenen sonuçların elde edilemediği göz önünde bulundurularak Afrika açılımının eğitim boyutunda benzer hataların tekrar edilmemesine azami dikkat gösterilmesinde büyük yarar bulunmaktadır.

Son olarak, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu coğrafyalarında TRT’nin Türk kültürünün ve Türkiye’nin tanıtımında oynadığı öncü ve başarılı rolün Afrika özelinde de gerçekleştirilmesi mümkündür. TRT’nin Fransızca, Portekizce, İngilizce ve Swahili dillerinde yayın yaparak Afrika’nın en uzak köşelerine kadar nüfuz etmesi, Türkiye’nin bu kıtadaki tanınırlığını artıracak ve Türkiye’nin dünya devleti olma iddiasını en somut şekilde sunarak Afrika’daki mevcut olumlu Türk imajını daha da geliştirecektir. Benzeri rakip yayıncı kuruluşlar olarak BBC, TV5, TVE ve çeşitli Ortadoğu menşeli kanallar tüm Afrika çapında yayın yapmaktadırlar. TRT’nin hem Türkçe hem de Afrika’da yaygın olarak konuşulan dillerde yayın yapması halinde THY gibi bir dünya markası haline gelmesi de mümkün olacaktır.

Afrika açılımı Türkiye’nin diplomatik ve ekonomik açıdan en vizyoner adım olmaya aday bir hamle olarak Türkiye’nin gelecekteki dünya algısını ve Türkiye’nin bu gelecek konfigürasyonunda kendine biçtiği öncü rolü teoriden pratiğe geçirmekte ve somuta dönüştürmektedir. Bu açıdan açılımın bugünkü değeri ve gelecekteki önemi tartışılmazdır.

Son Söz ve Öneriler

Afrika açılımı Türkiye’nin diplomatik ve ekonomik açıdan en vizyoner adım olmaya aday bir hamle olarak Türkiye’nin gelecekteki dünya algısını ve Türkiye’nin bu gelecek konfigürasyonunda kendine biçtiği öncü rolü teoriden pratiğe geçirmekte ve somuta dönüştürmektedir. Bu açıdan açılımın bugünkü değeri ve gelecekteki önemi tartışılmazdır.

Afrika açılımını temel olarak ekonomik ve diplomatik hedeflere dayanan, Türkiye’nin barışçıl, ülkelerin eşitliği ilkesine saygılı, pragmatik bir hamle olarak okumak yanlış olmayacaktır. Bu bakımdan açılım bir yandan Türk ekonomisine yeni pazarlar bulmayı, diğer yandan Türkiye’ye kültürel açıdan yakın toplum ve devletlerle daha yoğun, karşılıklı men-

faatlere ve güvene dayalı sağlam ilişkiler tesis etmeyi amaçlayan büyük, faydacı ve gelecek öngörüsüne sahip bir girişim olarak değerlendirilebilir.

Açılımın çeşitli aktörleri bulunmaktadır fakat hamleyi teorize eden, yönlendiren ve kontrolünde tutan Türk Dışişleri Bakanlığı'dır. Açılım çerçevesinde Türk misyonları Afrika'da sayıca artış göstermekte ve daha geniş bir spektrumda ülkeler arası ilişkileri tayin etmektedir. Buna karşılık, TİKA ve THY açılımın pratik aktörleridir. TİKA, Afrika'nın her köşesine kalkınma yardımı ve insani yardım ulaştırarak hem Türkiye'nin Sahra altı Afrika'daki

Afrika açılımının kültürel boyutu ihmal edilmemeli ve Türk halkının tecrübe ettiği dil bariyeri eğitim yoluyla yok edilmelidir. Ayrıca Türk kültürünü tanıtıcı faaliyet ve girişimler desteklenerek ülkemizin Afrika'da daha tanınan bir markaya dönüşmesi hedeflenmelidir.

imajına katkıda bulunmakta, hem de Türkiye'deki Afrika ve Türkiye-Afrika ilişkileri algısını olumlu yönde değiştirmektedir. THY ise başlı başına bir dünya markası haline gelerek Türkiye'yi Afrika ile Afrika dışı dünya arasında güven duyulan bir köprü haline getirmiştir. Türkiye ile Afrika arasında kültürel ve insani köprüler kurulmasında Afrika'da yoğun faaliyet gösteren Türk STK'larının payı ise görmezden gelinemez düzeydedir. Türk şirketlerinin Afrika pazarında gittikçe artan bir paya sahip olmaya başladıkları da memnuniyet verici bir gelişme olarak kaydedilmelidir.

Açılım beraberinde bazı yapısal ve konjonktürel limitler ve sorunları getirmektedir. Ekonomik, kültürel ve ideolojik sorunlar olarak özetlenebilecek bu sorunların çözümü ve aşılması açılımı beklenen ve arzu edilen hedeflere ulaştıracaktır.

Ekonomik sorunlar arasında diğer gelişmekte olan ülkeler ile Afrika pazarı üzerine yaşanan rekabet, Türk ürünlerinin markalaşamaması, Afrika'daki Türk yatırımlarının henüz istenen noktaya gelememiş olması ve kalkınma yardımlarının sürdürülebilir ticari işbirliğine dönüştürülememesi sayılabilir.

İdeolojik sorunlar Türkiye'nin Afrika açılımını entelektüel yaklaşım ve algı yönünden kısıtlayan noktaları ima etmektedir. Özellikle Türk STK'larının faaliyet gösterdikleri kimi Afrika ülkelerinde büyük bir dikkat ve özen göstererek daha kapsayıcı projeler yapılması ve çoğunluğu kapsayıcı bir dil kullanılması Türkiye'ye büyük yararlar sağlayacaktır.

Afrika açılımının kültürel boyutu ihmal edilmemeli ve Türk halkının tecrübe ettiği dil bariyeri eğitim yoluyla yok edilmelidir. Ayrıca Türk kültürünü tanıtıcı faaliyet ve girişimler desteklenerek ülkemizin Afrika'da daha tanınan bir markaya dönüşmesi hedeflenmelidir.

Bu sorunlar ve kısıtlar çözüme kavuştuğu takdirde Afrika açılımının ivme kazanarak Türk ekonomisine, toplumuna ve Türk dış politikasına büyük katkıda bulunacağını söylemek mümkündür.

Onuncu Bölüm

TÜRKİYE’NİN BALKANLAR POLİTİKASI

Giriş

Balkan yarımadası eksen alınarak yapılan bir siyasal tarih süreci incelemesi sonucu, bölgeye yönelik jeopolitik ve jeostratejik dış politika açımları geliştiren merkezi (inşa eden) güçleri iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Birincisi, jeopolitik olarak merkezi siyasal yapının inşa sürecinde Balkan yarımadası ile ilişkilerini ‘çevre’ rolü temelinde kurgulayan siyasal yapılarıdır. Örnek olarak, Roma İmparatorluğu, Emevi ve Abbasi İmparatorlukları, Büyük Selçuklu İmparatorluğu vb. gibi. İkincisi, merkezi siyasal yapıların inşa sürecinin başlangıcından sonuna kadar, dünya sisteminde jeopolitik etki düzeyini sürdürmenin, çoğu zaman, ‘ontolojik güvenlik ve hayati çıkarlar’ çerçevesinde tanımlandığı Balkan yarımadasına, ‘merkezi’ bir rol veren siyasal güçlerdir. Bu siyasal yapılara en önemli örnekler olarak, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu’nu verebiliriz.

Roma İmparatoru Konstantin tarafından MS 330 yılında İstanbul’un yeni bir başkent olarak seçilmesi ile Balkan yarımadası siyasal tarihin en önemli jeopolitik alanlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. MS 476’da Roma İmparatorluğu’nun yıkılışı ile Balkan yarımadasının ‘çevre’ rolü sona ermiş, Bizans İmparatorluğu’nun yıkıldığı 1453 yılına kadar bölge ‘merkezi’ bir öneme sahip olmuştur. Balkan yarımadası, Osmanlı Türklerinin bir beylik olarak ortaya çıktığı 1302 tarihinden, Birinci Dünya Savaşı’ndaki yenilgisi sonrası 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması’na kadar, Osmanlı Devleti’nin kaderinde başka hiçbir siyasal yapıda olmadığı kadar ‘merkezi’ bir rol oynamıştır.

Balkan yarımadasını ‘merkez’ alan iki siyasal yapının geliştirdiği dış/iç politika stratejileri, iki farklı ‘model’ çerçevesinde şekillenmiştir. Birincisi, merkezi siyasal yapıyı çevreleyen diğer merkezkaç unsurlarla, sürekli diplomatik temas halinde olan, merkezkaç unsurların artan/azalan güç kapasiteleri çerçevesinde esnek, geçici ve çıkara dayalı, kısa süreli ittifak ilişkileri geliştiren, merkezkaç unsurları birbirleri ile çatıştırarak enerjilerini tüketen ve ortak bir zenginleşme alanı yaratmayan, ‘Bizans modeli’dir. Bu model, merkezi otoritenin zayıflığı sebebiyle sürekli güvenlik açığı oluşturmakta ve dış müdahaleye olanak tanıyarak çatışma dinamiğinin yüksek olmasına yol açmaktadır. İkincisi, merkezkaç siyasal yapılar arasında dengeyi gözeten, siyasal hâkimiyet alanının dışarıya karşı güvenliğini temin ederken, içeride dengeyi bozması olası güç merkezlerinin gelişmesini önleyerek ortak zenginleşme alanı yaratmayı hedefleyen, hâkimiyet alanındaki merkezkaç unsurların siyasal sınırlarında önemli bir değişiklik yapmadan ‘millet sistemi’ çerçevesinde Balkan halklarının kendi kimliklerini koruyabildikleri ‘Osmanlı modeli’dir.

Bu iki model de taşıdıkları bütün olumlu ya da olumsuz özelliklere karşın, ‘eşit güçler’ arasında veya temelinde geliştirilen dışsal/içsel ilişkilere dayanmamaktadır.

Bu iki model de taşıdıkları bütün olumlu ya da olumsuz özelliklere karşın, ‘eşit güçler’ arasında veya temelinde geliştirilen dışsal/içsel ilişkilere dayanmamaktadır. Balkan yarımadası halkları, 1918 sonrası kendi siyasal yapılarını inşa etme sürecinde, öncekilerden farklı olarak, ‘iki model’ daha tecrübe etmişlerdir. Birincisi, iki dünya savaşı arası dönemde (1919-1938), daha çok bölge ülkelerinin kendi iç dinamiklerini harekete geçirerek, ‘sosyal gelişme ve ekonomik kal-

kınmalarını’ bağımsız ulusdevletler temelinde sağlamayı hedefleyen ‘model’dir. İkincisi, İkinci Dünya Savaşı sonrası, süpergüçlerin ideolojik eksenli mücadelelerinin yaşandığı Soğuk Savaş (1945-1990) döneminde, sosyalist ve kapitalist temelde siyasal, ekonomik ve toplumsal yapılar inşa etmeyi amaçlayan ‘model’dir. Her iki model de uygulandıkları ülkelerde, var olan içsel/dışsal sorunların çözümünde etkili araçlar oluşturamamış, ortak bir zenginleşme alanı yaratamamıştır. 1990 sonrası Yugoslavya’nın parçalanması sürecinde yaşanan ‘etnik nefretler’ ve cumhuriyetler arası ekonomik gelişmişlik farklarının çok belirgin olması uygulanan ‘sosyalist model’in yetersizliğini ortaya koymuştur.

MS 330 yılından 1990 yılına kadar Balkan yarımadası ülkelerine/halklarına etki eden söz-konusu modellerden sadece ‘Osmanlı modeli’nin farklılıklara yaşam alanı sunarak ‘ortak zenginleşme’ yaratabildiği sürece bölgede meşru otorite olarak algılandığını görüyoruz. Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti dış politikasını belirleyen siyasal seçkinlerin, 21. yüzyılda Balkan ülkelerine/halklarına yönelik dış politika parametrelerini belirlerken ‘anakronik’ duruma düşmeden, yeni bir ‘model’ çerçevesinde ilişkilerin kurgulanması ve şekillendirilmesinin zorunluluğu/vazgeçilmesi çerçevesinde yürütülecektir. Balkan yarımadası ülkeleri/halkları, 21. yüzyılda uluslararası politikada ‘çevre’ rolünden ‘merkez’ rolüne Türkiye ile siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarda geliştirecekleri ilişkiler ile ulaşmaları mümkün olacaktır. 21. yüzyılda Türkiye ve Balkan yarımadası halklarının kaderi inanılmaz bir şekilde birbirleri ile bağlantılıdır.

Balkan Coğrafyasında Sorunlar ve Çözüm Yöntemleri

Balkan yarımadası ülkeleri ile siyasal, ekonomik, toplumsal düzeyde kurulacak ‘dış ilişkileri’ yönetecek olası bir modelin şekillendirilmesi, bölge ülke ve halklarının temel sorunlarını göz ardı etmeksizin kurgulanmamalıdır. Bu kurgu yapılırken tarihsel anakronizm tuzağına düşülmeden, siyasal tarih sürecinde bölgedeki halkların ‘algı dünyasında’ derinlemesine yer etmiş olan ve ‘algısal tehdit’ temelinde ontolojik güvenliklerini kuşatan, geliştirdikleri dış politika kurguları ve davranışlarına da yansıyan ya da onları besleyen ‘anomalilerin’ dikkatle çözümlenmesi gerekmektedir.

Balkan yarımadası, 504.884 kilometre karelik alanda yaklaşık 50 milyon insanın yaşadığı bir alt coğrafi bölgedir. Günümüzde topraklarının sadece % 5’i ve toplam nüfusun yaklaşık % 15’nin yaşadığı Türkiye ile birlikte Balkan yarımadasında on iki tane devlet bulunmaktadır. Ölçek itibarıyla Balkan devletleri küçük ve orta ölçekli devlet kategorisinde değerlendirilebilirler. 16-20. yüzyıllar arasında Kıta Avrupası’ndaki örnekleri çerçevesinde geliştirilen ‘ulusdevlet’ inşası projelerinin bölge içi siyasal dengeler ve bölge dışı siyasal aktörlerin müdahalesi ile gerçekleştirilememesinin yol açtığı siyasal manzara, bölge ülkeleri arası güç dengesi politikalarının ‘hayati çıkar’ olarak tanımlanmasına yol açmıştır. 19 ve 20. yüzyıllarda bölge dışı büyük aktörlerin bölgedeki güç dengesini bozacak şekildeki müdahaleleri, ötekine karşı ‘algısal güvenlik’ tehdidini sürekli canlı tutmaktadır. Bölge ülke ve halklarıyla ilişki kuracak olan devletlerin algısal güvenlik tehdidini besleyecek davranışlardan kaçınmaları son derece önemlidir.

Bölge ülke ve halklarıyla ilişki kuracak olan devletlerin algısal güvenlik tehdidini besleyecek davranışlardan kaçınmaları son derece önemlidir.

Balkanları nasıl tanımlayabiliriz, sorusunun karşılıklarından olası bir tanesi şudur: Balkanlar, dar bir coğrafi alt bölgede tarihsel, dinsel, etnik ve siyasal kültür açısından parçalanmış; milliyetçiliğin Kıta Avrupası’nın diğer bölgelerine göre ‘birleştirici’ değil ‘parçalayıcı ve çatışmacı’ bir tonda yaşandığı bir bölgedir. Diğer bir olası tanımlama da şu içeriğe sahip olabilir: Balkanlar, uzun siyasal tarih sürecinde çok büyük önem taşıyan iki büyük siyasal yapının merkez üssü olarak dünya sisteminde jeopolitik ağırlığa sahip olmuştur. Bölge halkları bu siyasi yapıların mirası ile şekillenmiştir. Osmanlı modeli çerçevesinde vurgulanan ve özellikle 21. yüzyılda modern dünyanın büyük ihtiyaç duyduğu/duyacağı etnik ve dinsel farklılıkların yan yana yaşayabildiği uzun tarihsel tecrübeye sahiptir. Bu sebeple bölgeye yönelik geliştirilecek bir model, bölgenin çatışma dinamiğinin yüksek olduğu dönemlerden çok daha uzun süren, tüm farklılıkların yaşatılmasına yönelik bir arada yaşama tecrübesine vurgu yapılarak kurgulanmalıdır. Bu söylemde, ‘İstanbul kazanırsa sadece Saraybosna ya da Kudüs değil, Sofya’nın ve Belgrad’ın da kazanacağı’ bir vurgu yer almalıdır. Ancak böyle bir söylem Balkan halklarının derin hafızasında yer etmiş olan ‘algısal güvenlik’ kavramının içerdiği hatıraları yeniden tanımlama yeteneği gösterebilir.

'Yeniden tanımlama' kavramı, Balkanların siyasal tarihinde son derece önemli bir yer işgal etmektedir. Balkan halklarının, 18. yüzyıl sonuna kadar bölgedeki Osmanlı Devleti varlığını derinlemesine sorgulamasının önündeki engel, 15. yüzyıl sonrasında siyasal gerçekliğin yeniden tanımlanmasının ürettiği sonuçtur. 18. yüzyıl sonundan itibaren yeniden tanımlama, bazı Balkan ülkelerinin milliyetçiliğinin karşısında Osmanlı Türklerini 'öteki' konumuna yerleştirmişti. 1918'den günümüze Balkan ülkeleri/halklarının zihin algısında 'öteki' kavramının olumsuz imajdan olumlu imaja doğru tanımlandığını gösteren güçlü siyasal belirtiler azdır. Yeniden tanımlanma sürecinin sağlıklı bir şekilde yönetilebilmesinin en önemli unsuru, Balkan halklarının toplumsal hafızalarında derinlemesine yer eden 'negatif imajların' 'rehabilit' edilmesidir. Özellikle 2000 yılı sonrasında genelde Balkan ülkeleri özelde ise Sırbistan siyasal liderleri tarafından ortaya konan söylemlerdeki 'değişim' hızı çok fazladır. Bu noktada, Sırbistan ve Yugoslavya Devlet Başkanlığını yapan Slobodan Milošević'in 1990-2000 arası söylemleri incelendiğinde, bu değişim hızını gözlemleyebiliriz. Bu sebeple, sürekli siyasal diyalog sürecinde siyasi liderler tarafından ortaya konan söylemlerin 'dönemsel' boyutunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Yeniden tanımlanma sürecinin sağlıklı bir şekilde yönetilebilmesinin en önemli unsuru, Balkan halklarının toplumsal hafızalarında derinlemesine yer eden 'negatif imajların' 'rehabilit' edilmesidir.

Uluslararası dönemsel gelişmelerin yaşandığı süreçlerde geliştirilen ittifak ilişkileri, Balkan ülkeleri ve halklarının algısal güvenlik tehdidinin derinleşmesinin ötesinde kalıcı bir siyasal değişim doğurmamıştır. Örneğin, Güney Slavları, Birinci Dünya Savaşı sonrası 1919'da kurdukları ve İkinci Dünya Savaşı sonrası 1945'te yeniden kurguladıkları Yugoslavya'yı yaşatamamışlardır. Balkan yarımadası dışındaki siyasal aktörler açısından realpolitik çerçevede geliştirilen

dış politika stratejileri, bölge ülkeleri tarafından 'hayati dış politika çıkarlarına' ulaşmak için karşılık bulsa da bu stratejinin orta ve uzun dönemde kalıcı sonuçlar doğurmadığı görülmelidir. Bölgeye yönelik geliştirilecek bir model, 'dış müdahale' kavramının tüm taraflar açısından kabul edilmezliği çerçevesinde şekillenmelidir. Balkanların sorunlarının çözümünde bölge içi dinamiklerin kullanılması hayati önem taşımaktadır.

1989'dan itibaren Yugoslavya sorununun patlak vermesinin en önemli nedenlerinden bir tanesi de değişen sınırların yaratacağı 'azınlık' sorunlarıdır. Yugoslavya içerisindeki cumhuriyetler, etnik yakınlığa sahip olduğu insanların diğer bir devletin içerisinde yaşamasını, yani azınlık olmasını kabul edilemez olarak görmüştür. Bu algıyı besleyen temel dinamik, Balkan halklarının 19. yüzyılın sonundan itibaren kendi 'yaşam alanlarını' tanımlarken 'öteki'ne karşı 'şiddet' olgusunu dış politikanın en önemli aracı kılmaları ve ötekine karşı güçlü asimilasyon politikalarıdır. Balkan ülkelerinin sahip olduğu azınlık sorunlarının 21. yüzyılda da süreceği çok açıktır. Avrupa Birliği, 1957'den 2013'e kadar geliştirdikleri kurumsal kimlik içerisinde azınlık sorunlarına çok önem vermesine karşın, birlik ülkelerinde hızla güçlenen sağ partiler, radikal sağ akımlar ve bunların Balkan ülkelerine yansımaları üzerinde durulması gereken sorunlardır. Bu çerçevede Türkiye, bu düzeydeki içsel sorun-

larını çözdüğü takdirde, yasal düzenlemelerin ötesinde Balkan ülkelerinin ‘azınlık’ sorunlarını çözmeye en sağlıklı modeli geliştirme potansiyeline sahip ülke hüviyetine sahiptir.

Eski ABD Başkanı Bill Clinton’ın Yugoslavya krizini çözmeye görevlendirdiği özel temsilcisi Richard Holbrooke “Bir Savaş Bitirmek” başlıklı çalışmasında, Balkan halkları kadar ‘sorunlarını tarihe atıfla tanımlayan ve tarihte yaşayan’ insanlar tanımadığını ifade etmektedir. 1990 sonrası Yugoslav siyasal liderlerin tarihin olumsuzlukları üzerine kurguladıkları ve topluma pompaladıkları siyasal ve toplumsal tezler, etnik nefretin yaygınlaşmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Son 100 yıllık Balkan tarihinde inceleme yapan akademisyenlerin ve gezi notları ile gözlemlerini aktaran seyyah ya da gazetecilerin vurguladığı en önemli husus, Yugoslavya örneğinde görüldüğü üzere etnik nefretlerin ‘ötekine’ olduğundan çok daha fazla ‘birbirlerine’ yönelik olmasıdır. Bu nokta, Balkanlarda özellikle Güney Slavların istikrarlı bir siyasal yapı kuramamalarının önündeki en önemli olgudur. Bu sebeple, Balkan ülkeleri ile ilişkileri yönetecek bir model, ‘etnik nefretler’ olgusuna karşı ilkeler de içermelidir. Balkanlarda bütün halkların diğer etnik grupları yok sayan söylemlerden vazgeçmeleri bölgede istikrarlı siyasal yapılar inşa etmenin ön şartıdır.

Bölgedeki Son Gelişmeler ve Türkiye’nin Balkan Politikaları

Yugoslavya’nın parçalanmasının temel sebepleri arasında, bölgeler arasında ekonomik gelişme farklılıkları ve bazı cumhuriyetlerdeki ekonomik göstergelerin son derece kötü olmasının yarattığı toplumsal huzursuzluklar bulunmaktadır. Bu nedenle, özelde Batı Balkanlar ve genelde bütün Balkan ülkeleri ile çok yönlü ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ‘ortak zenginlik’ yaratmanın vazgeçilmez bir koşuludur. Türkiye’nin Soğuk Savaş döneminde bölgenin sosyalist ülkeleri ile ekonomik ilişkileri çok zayıftı. Soğuk Savaş sonrasında Batı Balkanlar dışındaki ülkelerle belirli bir ekonomik canlanma sürecine girilmesine karşın ciddi bir sıçrama söz konusu olmamıştır. Balkan ülkeleri ile dış ticaret hacmindeki artış 2000-2008 döneminde % 84 gibi önemli bir artış göstermiştir. Ancak 2008 yılında ulaşılan yaklaşık 18 milyar dolarlık dış ticaret hacmi sonrasında bölge ülkelerinin ekonomilerinde yaşanan canlanma nedeniyle Türkiye’nin bölgeden ithalatında belirli artışlar gösterse de dış ticaret hacmi tablolarında köklü bir değişimden bahsetmek olanaklı değildir. En son Kosova ile imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması (STA) ve Karadağ ile imzalanan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmaları (YKTK) onay safhasındadır. Balkan ülkeleri ile ticari canlanmaya hizmet edecek karşılıklı anlaşmaların imzalanması ve ekonomik mekanizmaların yaratılması son derece önemlidir. Şurası unutulmamalıdır ki, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ile Balkan ülkeleri arasında da çeşitli düzeylerde ekonomik anlaşmalar yapılmış ve ekonomik mekanizmalar kurulmuştur. Ancak söz konusu girişimler Balkan ülke ve halklarının zenginleşmesine ciddi bir katkı sunmamıştır. Türkiye, Sovyet tecrübesinden ders alarak Balkanlarda geliştirdiği ve geliştireceği tüm ekonomik inisiyatiflerin ‘ortak zenginleşmeye’ katkı sağlamasına büyük önem vermelidir.

21 milyonluk nüfusu ile Doğu Avrupa ve Balkanların önemli ülkesi Romanya ile Türkiye arasında 300 milyon dolardan 7,5 milyar dolara (2008 yılı dış ticaret hacmi) çıkan dış ticaret hacmi köklü değişimin örneği gibi algılanmıştır. İki ülke dış ticaret hacminin önümüzdeki beş yılda, yani 2013-2014'lerde 20 milyar doların üzerine çıkarılması hedefi de bu köklü değişimin sürdürülebilir kılınmasına dönük bir kararlılık ifadesi olarak alınmalıdır. Ancak, 2008'deki 7,5 milyar dolarlık dış ticaret hacmi, 2009 yılında 4,5 milyar dolara düşerek % 42'lik bir daralmaya uğramıştır. 2013'de dış ticaret hacmi 4,3 milyar dolar düzeyindedir. Romanya'da 2008'de 3,5 milyar dolar düzeyindeki müteahhitlik hizmetleri, 2013'te 5 milyar dolar düzeyindedir. Burada belirtilen rakamların Türk siyasal ve ekonomik seçkinlerin beklentilerinin oldukça gerisinde kaldığı çok açıktır. Batı Balkan ülkeleri ile ilgili dış ticaret rakamları da benzer eğilimleri taşımaktadır. Batı Balkanlarda yaşayan ülke halklarının toplam 25 milyonluk nüfus büyüklüğü göz önüne alınarak yürütülen ekonomik anlamdaki faaliyetlerin dış ticaret hacmi rakamlarının ötesinde anlamlar taşıdığı unutulmadan yürütülmesi bir zorunluluktur. İki milyonluk Kosova'nın ya da dört milyonluk Bosna-Hersek Federasyonu'nun ekonomik istikrarı yakalaması, bütün Balkan yarımadası açısından bu ülkelerin ölçeklerini aşan bir etkiye sahip oldukları gerçeği ile birlikte ele alınmalıdır.

Batı Balkanlarda ekonomik gelişme ve istikrarın yakalanabilmesinin en önemli şartlarından birisi ve belki de en önemlisi; siyasal istikrarın sağlanmasıdır. 2000'lerden itibaren genelde Balkanlar ve özelde Batı Balkanlarda barış ve istikrarın sağlanmasında Avrupa Birliği ve NATO'ya üyelik çıpaları çok önemli rol oynamışlardır.

Batı Balkanlarda ekonomik gelişme ve istikrarın yakalanabilmesinin en önemli şartlarından birisi ve belki de en önemlisi; siyasal istikrarın sağlanmasıdır. 2000'lerden itibaren genelde Balkanlar ve özelde Batı Balkanlarda barış ve istikrarın sağlanmasında Avrupa Birliği ve NATO'ya üyelik çıpaları çok önemli rol oynamışlardır. Haziran 1992'de Birleşmiş Milletler (BM) üyesi olan Bosna-Hersek cumhuriyeti, Dayton Anlaşması ile iki temel haksızlığa uğratılmıştır. Birincisi, ülkesel/siyasal bütünlüğü parçalanmıştır. Dayton Anlaşması, Boşnaklarla Hırvatları aynı çatı altında toplayan Bosna-Hersek Federasyonu'nun yanında Sırp Cumhuriyeti'nin yaratılmasına yol açmıştır. İkinci olarak, Boşnak ve Hırvatların oluşturduğu

federasyona % 51'lik toprak tahsisi yapılırken, Sırp Cumhuriyeti'ne tek başına % 49 oranında toprak verilmiştir. Üçüncüsü ise, son derece karmaşık bir siyasi varlık yaratmıştır. Yaratılan siyasi yapının sağlıklı bir şekilde işletilmesi büyük sorunlar içermektedir. Dayton Anlaşması'nın hayata geçirilmesi için yaratılan Yüksek Temsilcilik Ofisi (High Representative Office) ve Barışı Tamamlama Konseyi (Peace Implementation Council) bugüne kadar yürüttükleri çalışmalarda, mültecilerin ve yer değiştirmiş kişilerin kısmi dönüşü vb. konularda bazı ilerlemeler sağlamıştır. Ancak, ülkenin siyasal geleceği, anayasa hazırlanması ve polis reformu gibi konularda bir ilerleme kaydedilememiştir.

Bosna-Hersek Yüksek Temsilcisi ve AB'nin Bosna-Hersek Özel Temsilcisi Valentin Inzko, Ekim 2013 tarihine kadar Bosna-Hersek'deki gelişmelerle ilgili hazırladığı raporu Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Ban Ki-moon'a sunmuştur. Rapor, Hırvatistan'ın Temmuz 2013'te AB üyesi olması, Sırbistan'ın AB üyeliği sürecine girmesi, komşularla yürütülen siyasal diyalog vb. gelişmeleri olumlu değerlendirmesine karşın, Bosna-Hersek iç siyasal yapısının gelişimine hizmet edecek yasal düzenlemelerin yapılamadığına işaret etmektedir. Raporda belirtilen, Federasyon Başkanı'nın görevini kötüye kullanmaktan dolayı tutuklanıp Haziran 2013'te serbest bırakılmasının yol açtığı siyasal kriz; Sırp Cumhuriyeti'nin barış anlaşmasının tamamlanmasına yönelik engelleyici tutumları, % 44,6 oranındaki yüksek işsizlik, ertelenen nüfus sayımı, bazı bölgelerdeki sorunlu seçimler ve tüm Bosna-Hersek vatandaşlarının siyasal katılımının önündeki engeller gibi sorunlar son derece önemlidir. Ertelenen nüfus sayımı 1-15 Ekim 2013 tarihleri arasında yapılmış, gayri resmi nüfus sayımı sonuçları Kasım 2013 içerisinde açıklanmıştır. Kesin sonuçların 1 Haziran 2014 ile 1 Haziran 2016 yılları arasında yayımlanabileceğinin açıklanması, bu konuda bir kısım sorunların varlığına işaret etmektedir. Bu noktada, kanton sınırlarında yaşanan bazı sorunlar sebebiyle, Şubat 2013 sonrasında doğan çocuklara kimlik numarası verilememektedir. Kimlik numarası verilemeyen çocuklar, sağlık kartı ve pasaport da alamamaktadırlar. Bu tür olaylar, halklar arasında negatif zihin algısını beslemektedir, ancak siyasal uzlaşmazlığın ötesinde çatışma riski taşıyan husus, Sırp Cumhuriyeti yetkililerinin sıklıkla Bosna-Hersek'ten 'ayrılma' söylemini yüksek sesle dile getirmeleridir. Bu durum Federasyon içerisindeki Hırvatların da sert söylemler geliştirmelerine sebep olmaktadır. Özel Temsilci Valentin Inzko'nun hazırladığı rapor, 44.'dür. Daha önceki Yüksek Temsilci Paddy Ashton tarafından hazırlanan rapor ve kendisi ile yapılan bir röportajda vurguladığı hususlar göz önüne alındığında, sorunlu alanlarda herhangi bir ilerleme sağlanmadığı ortaya çıkmaktadır. Sırp Cumhuriyeti siyasal seçkinlerinin söylemlerinde, 2014 yılında tek taraflı çekilmeden bahsedilmesi ve Hırvatların bu durumu silaha sarılma sebebi gibi görmesi ciddi bir sorundur. Boşnakların 'üniter devlet' isteği ile Sırp'ların 'çekilme' söylemi, tarafların taleplerini 'optimum' bir noktada karşılayan çözüm üretilmediği takdirde, Sırbistan-Bosna-Hersek-Türkiye ile Hırvatistan-Türkiye arasında geliştirilen siyasal diyalog ortamı, 'çatışma' olgusunu baskılamaktan ve ertelemekten başka bir anlam taşımayacaktır. Patrice C. McMahon ve Jon Western'in *Foreign Affairs* dergisinde yayımladıkları "The Death of Dayton: How to Stop Bosnia From Falling Apart" makalesinde, Ekim 2009'da tarafların temel endişelerini göz ardı etmeksizin bir çözüm üretilmediği takdirde Bosna-Hersek için Dayton'da kurgulanan siyasal yapının çökmesi ve potansiyel bir savaş tehdidinin varlığını ileri sürmüşlerdir. Yüksek Temsilci Inzko'nun Ekim 2013 raporunda bu durumun tespiti, geçen zaman sürecinde sorunlu noktalarda çözüme yönelik bir adımın atılmadığını göstermektedir. Bir anlamda taraflar, Balkan halklarıyla ilgili literatürde vurgulanan 'zamana oynama' stratejisini ustalıkla kullanmaktadırlar.

Kasım 2002 seçimleri sonrasında kurulan AK Parti hükümetleri, ilk andan itibaren Balkan ülkeleri ve halkları ile ilişkilere büyük bir önem vermiştir. AK Parti hükümetlerine Mayıs 2009 tarihine kadar dış politika başdanışmanlığı yapan ve bu tarihten sonra da Dışişleri

Bakanlığına getirilen Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu, Balkanlarda çatışma dinamiğini beslemesi olası Bosna-Hersek ve Kosova sorunlarına özel bir önem vermiştir. Bu durum, Mayıs 2009'dan itibaren yaptığı dış temaslarda sorunun tarafları ile bir araya gelme sıklığında görülebilir. Örneğin 2009 yılında Davutoğlu'nun en çok temas ettiği iki kişi belki de Bosna-Hersek Federasyonu Dışişleri Bakanı Sven Alkalaj ile Sırbistan Dışişleri Bakanı Vuc Jeremić'tir. 2009-2013 zaman aralığında da bu eğilim değişmeden devam etmiştir. Balkan ülkeleri arasındaki sorunların 'bölgesel sahiplenme' (*regional ownership*) perspektifi çerçevesinde çözümlenebileceği yaklaşımının bir ürünü olan, Türkiye-Bosna-Hersek-Sırbistan Devlet Başkanları Üçlü Balkan Zirve Toplantısı'nın üçüncüsü 14-15 Mayıs 2013 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ev sahipliğinde yapılmıştır. Cumhurbaşkanı Gül'ün, üçlü zirvenin kriz çözme ve tarafları bir araya getirmenin ötesinde kurumsallaşma ve ortak projeler üretme safhasına ulaştığını vurgulaması son derece önemlidir. Cumhurbaşkanı Gül tarafından Balkanlarda kalıcı barış ve istikrar ile güven ve refah ortamının tesisinde Avrupa-Atlantik kurumları ile bütünleşme ve bu süreçte ekonominin oynayacağı rolün vurgulanması önem taşımaktadır. Toplantı katılımcılarından Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Konseyi Başkanı Nebojša Radmanović ile Sırbistan Cumhurbaşkanı Tomislav Nikolić'in ülkeler arasında dış ticaret hacminin artırılması konusuna vurgu yapmaları

Kasım 2002 seçimleri sonrasında kurulan AK Parti hükümetleri, ilk andan itibaren Balkan ülkeleri ve halkları ile ilişkilere büyük bir önem vermiştir.

ve Türkiye'ye ülkelerinde yatırım yapma çağrısında bulunmaları önemlidir. Sırbistan Cumhurbaşkanı Nikolić'in siyasi işbirliğinde yakaladıkları düzeyin ekonomik ilişkilerde yakalanmadığını belirtmesi, ekonomik açılımla desteklenmeyen siyasi söylemlerin, bir noktadan sonra zayıflayabileceğinin işareti olarak da alınabilir.

17 Şubat 2008 tarihindeki tek taraflı bağımsızlık ilanından Aralık 2013 tarihine kadar, 104 devlet tarafından tanınan Kosova Cumhuriyeti, başta Sırbistan olmak üzere bölge ülkeleri ile siyasal ilişkilerde önemli adımlar atmıştır. 1244 sayılı Güvenlik Konseyi kararı çerçevesinde BM Genel Sekreterleri tarafından yılda iki kez hazırlanarak Güvenlik Konseyi'ne sunulan raporlar söz konusu gelişmeleri ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Kosova Cumhuriyeti, bağımsızlık ilanı sonrasında 1244 sayılı kararda ve Ahtisaari-Chernomyrdin Anlaşması'nda vurgulanan 'sürekli siyasal diyalog' çerçevesinde Sırbistan ile siyasal diyalog kurmaya büyük önem vermektedir. Bunun yanında, Kosova'nın en önemli amacı, bölgesel ve uluslararası kuruluşlara katılmaktır. Bu yönde gösterilen çabaların bir sonuca ulaşmamasının önündeki en önemli engel Sırbistan'dır. Sırbistan, Kosova ile yürüttüğü siyasal diyalogu, olası bir tanıma süreci olarak değil, tekrar bölgede Sırbistan egemenliğini tesis etmek amaçlı olarak yürütmektedir. Çünkü Sırbistan, başta ilgili bütün BM Güvenlik Konseyi kararları olmak üzere tüm uluslararası anlaşma metinlerinin ortaya koyduğu çözümün 'Yugoslavya'nın toprak bütünlüğü' gözetilerek atılması gerektiğini vurgulamaktadır. Sırbistan'a göre, tek taraflı bağımsızlık ilanı dönemsel bir gelişmedir. Ancak Sırbistan, Haziran 2010'dan itibaren uluslararası toplantılara Kosova'nın katılmasını protesto etmek şeklindeki tutumunu değiştirmeye başlamıştır. Bu tutum değişikliğinin en önemli göster-

gesi olarak, Sırbistan Devlet Başkanı Tomislav Nikolić ile Kosova Devlet Başkanı Atifete Jahjaga, ilk kez Şubat 2013'te siyasal diyalog çerçevesinde Brüksel'de bir araya gelmişlerdir. Bu sürecin bir ürünü olarak, Sırbistan ile Kosova arasında 19 Nisan 2013'te ilişkilerin normalleştirilmesini hedefleyen bir anlaşma imzalanmıştır. İlişkileri normalleştirmenin bir sonucu olarak Sırbistan'ın diğer bir önemli tutum değişikliği, Kuzey Kosova'da paralel bir siyasal yapılanma içerisinde olan Sırp'ların, Kosova siyasal süreçlerine katılmalarına yaptığı teşviiktir.

Kosova'da Şubat 2008'den bu yana ilk kez 3 Kasım 2013 tarihinde ülke çapında genel seçimler düzenlenebilmiştir. Genel seçimlerde, Sırp nüfusun yaşadığı Mitroviça bölgesinde yaşanan bazı olaylara karşın % 22'lik bir Sırp katılımı sağlanmıştır. Uluslararası gözlemciler, genel seçimlerin uluslararası standartlara uygun olduğunu belirtmişlerdir. Aralık 2012'de iki ülke başkentlerinde irtibat ofisleri açılmıştır. İrtibat ofislerinin yürüttüğü faaliyetler, 2013 yılı içerisinde devletten devlete olmasa da çeşitli kurumlar ve toplumsal düzeyde ilişkilerin geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır. Sırbistan, Kosova'daki Sırp nüfusla olan ilişkilerini Kosova'nın egemenliğini sarsmayacak bir şekilde ve şeffaf olarak yürütmedikçe, siyasal diyalog çerçevesinde atılan adımların olumlu sonuç vermesi olasılığı zayıftır. Kosova'nın 2013'te diplomatik hedefleri arasında BM üyeliği ve uluslararası tanınmanın arttırılması önemli bir yer işgal etmiştir. Uluslararası tanınma noktasında, dikkate değer bir başarı gösterilirken, BM üyeliğinin önündeki engeller hâlâ aşılamaştır. Kosova için her alanda Türkiye'nin desteğinin sürmesi çok önemlidir. Ancak Türk siyasal seçkinleri, Kosova için söylem geliştirirken Sırp siyasal tarihinde ve günümüz siyasal hayatında Kosova konusunun önemini göz önünde tutmaya devam etmelidirler.

Kosova için her alanda Türkiye'nin desteğinin sürmesi çok önemlidir. Ancak Türk siyasal seçkinleri, Kosova için söylem geliştirirken Sırp siyasal tarihinde ve günümüz siyasal hayatında Kosova konusunun önemini göz önünde tutmaya devam etmelidirler.

Öneriler

Balkanlarda yer alan ülkeler arasındaki ilişkileri şekillendiren temel dinamik, 'güç dengesi' olgusudur. Bölgesel aktörlerin geliştirdiği dış ilişkilerin temel hedefi, mevcut güç dengesinin kendi manevra alanlarını daraltacak tarzda değişmesini önlemektir. Türkiye, bölgeye yönelik geliştireceği siyasi ve ekonomik açılımlarda var olan güç dengesini değiştirme amacı taşımadığını, geliştirdiği söylemlerin ve siyasal mekanizmaların ötesinde, gerekirse radikal adımlar atarak gösterebilmelidir. Çünkü 1919'dan 1990'a kadar Balkan coğrafyası ile ilişki kuran tüm aktörler, bölge ülkeleri siyasetini ve ekonomisini açık ya da gizli kontrol etme yönünde bir yaklaşım sergilemişlerdir. Türkiye, 1919 sonrası ilk defa, Balkanlarda ortak refah alanı yaratmak için çok olumlu ekonomik araçlara ve yeni bir siyasal algıya

sahiptir. 2013 yılında Ankara'yı ziyaret eden Sırbistan Devlet Başkanı Tomislav Nikolić'in ısrarla ekonomiye vurgu yapması gözden kaçmamalıdır. 1980'de Yugoslavya Devlet Başkanı Josef Broz Tito'nun ölümü sonrası hızla kötüleşen ekonomik sorunların çözülmemesi, 1990 sonrası Yugoslavya krizinin patlak vermesinin önemli sebepleri arasındadır. Sırbistan, Bosna-Hersek ve Kosova'daki yüksek işsizlik oranları, var olan siyasal gerginliklerin kısa sürede çatışmaya dönüşme olasılığını beslemektedir. Batı Balkanlara, Türkiye'den ve diğer ülkelerden yatırım sermayesi akışının azlığında ülke ölçeklerinin küçüklüğü etkili olabilir ancak asıl endişe kaynağı, olası bir çatışma riskinin varlığının resmi ya da özel uluslararası kuruluşların yayımladıkları çalışmalarda dile getirilmesidir. Batı Balkanlarda ekonomik yatırımın siyasal istikrarın inşasının en önemli şartı olduğu unutulmamalıdır. Türkiye ve Türk işadamları, Batı Balkanlara yönelik bir yatırım hamlesi ile var olan riskleri fırsatlara dönüştürmenin öncüsü rolünü oynayabilecek en önemli aktörlerdir.

Türkiye-Sırbistan-Bosna-Hersek arasındaki üçlü ilişki sürecine Hırvatların da katılımı önemlidir. Çünkü Yugoslavya'nın hem kurulmasına hem de parçalanmasına yol açan temel dinamik Sırp-Hırvat yakınlaşması ya da ayrılığıdır.

Bosna-Hersek'in siyasal yapılanma sürecinin devam ettiğinin en önemli delili, BM Güvenlik Konseyi'nin hâlâ bu ülkedeki gelişmeleri değerlendiren kararlar almasıdır. Bu bağlamda Güvenlik Konseyi, 12 Kasım 2013 tarihinde 2123 sayılı kararı almıştır. Güvenlik Konseyi'nin Aralık 1995'ten Kasım 2013'e kadar aldığı kararlar, Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti'nin temel siyasal söylemlerinde ciddi bir değişim doğurmamıştır. Sırp Cumhuriyeti siyasal seçkinleri, Boşnakların Dayton Anlaşmasının kendilerine verdiği hakları geri alma çabasında olduklarını ileri

sürmektedirler. Boşnak liderler ise federasyon ve kantonlar düzeyinde yaratılan siyasal entitelerin sorunları bütünüyle içinden çıkılmaz bir hale getirdiği ve çözümün üniter bir siyasi yapı kurmak olduğunu savunmaktadırlar. 1992-1995 Bosna-Hersek-Sırbistan arasındaki çatışmanın kritik noktası, 1994'te Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Türkiye'nin inisiyatifiyle Boşnaklarla Hırvatlar arasında Washington Anlaşması'nın imzalanmasıdır. ABD'nin baskısıyla Dayton müzakerelerinde Bosnalı Sırp değil Sırbistan muhatap alınmıştır. Kasım 2013'te Kosova'daki seçimlere Sırp'ların katılımında Sırbistan'ın katkısı unutulmamalıdır. AB üyesi olmuş Hırvatistan'ın Bosnalı Hırvatlar üzerindeki etkisi kullanılarak sağlanacak Boşnak-Hırvat ortak yaklaşımları, federasyon içerisindeki Boşnak, Hırvat, karışık olarak düzenlenen kantonlardaki yönetsel sorunların aşılmasına ve ortak bir siyasal aidiyet kimliği yaratılmasına katkı yapabilecektir. Burada Türkiye'nin Hırvatlarla geliştirdiği yakınlaşma ve Balkan tarihinde Hırvatların önemine yapılan vurgu önemlidir.

Bunun yanında, Türkiye-Sırbistan-Bosna-Hersek arasındaki üçlü ilişki sürecine Hırvatların da katılımı önemlidir. Çünkü Yugoslavya'nın hem kurulmasına hem de parçalanmasına yol açan temel dinamik Sırp-Hırvat yakınlaşması ya da ayrılığıdır. BM ve AB adına yüksek temsilci olarak görev yapan kişiler, Barışı Tamamlama Konseyi Üyeleri (PIC), sahip oldukları önemli yetkilere karşın, temel birçok alanda ilerleme sağlayacak konular-

da çok kararlı bir tutum sergileyememişlerdir. Bosna-Hersek Federasyonu'nda, özellikle Boşnakların siyasal parçalanmışlığı çözüm süreci açısından kararlı adımların atılmasını gerektirmektedir. Ancak sözkonusu yüksek temsilcilerin yaptıkları açıklamalarda, ortaya çıkan başarısızlıkların büyük oranda suçunu Sırp, Hırvat ve Boşnaklara atıfı açıklamaları, uluslararası toplumun sorumluluğunun göz ardı edilmesini doğurmaktadır. Türkiye, sadece sorunun bölgesel tarafları ile değil, bölgede rol alan uluslararası kuruluşlarda da yer alarak çözüm sürecinde daha aktif olarak yer almalıdır. Bölge ile en derin tarihsel ilişkilere sahip Türkiye'nin uluslararası kuruluşlarda üst düzey temsilci pozisyonlarında herhangi bir görev verilmemesi, sorunun tarafları ile geliştirdiği ilişkileri etkilemektedir. Türkiye, bölgedeki uluslararası kuruluşlara yaptığı güvenlik kuvveti yardımlarının dışında mutlaka üst düzey pozisyonlara da temsilci atanmasına çaba göstermelidir.

Sürekli siyasal diyalog kavramı çerçevesinde Balkan ülkeleri ile önceki yıllarla karşılaştırılmayacak düzeyde bir siyasi temas yoğunluğu mevcuttur. En üst düzeyde siyasi ziyaretler yanında, siyasi, askeri, ekonomik vb. birçok farklı alanda üst düzey bürokratlar da ilgili kurumlar düzeyinde temaslarda bulunulmuştur. Siyasi temaslar, ilgili alanlarda yaratılan yeni mekanizmalarla desteklenmiştir. Türkiye'nin bu çabaları, diğer Balkan ülkelerinin yanında, 1990-2000 yılları arası Yugoslavya krizinin negatif imajları ile yüklü Batı Balkanlardaki siyasi aktörlerin uluslararası toplumla bütünleşme çabaları ile de örtüşmüştür. Yoğun diplomatik temaslar, 2012 yılında Sırbistan'da yaşanan Baş Müftülük krizi ya da 2013'te Kosova'daki Sırp'ların siyasi katılımı vb. sorunların çözümünde etkili olmasına karşın, temel aktörlerin bölgesel güç dengesindeki pozisyonlarını etkileyeceğini var saydıkları sorunlu alanlarda çözüm yönünde ciddi adımların atılmasını sağlayamamaktadır. Örneğin, Balkan ülkeleri arasında 2009'dan bu yana Türkiye'nin en çok diplomatik temas kurduğu ülkelerden bir tanesi Yunanistan'dır. Türkiye'nin bütün iyi niyet çabalarına karşın Yunanistan, Kıbrıs ve Ege'de var olan sorunların çözümünde kararlı davranmamaktadır. Yunanistan, Türkiye'ye yönelik çekinceli diplomatik temasları ile Türkiye'nin Balkanlar bölgesinde çok fazla inisiyatifi ele geçirmesinden rahatsız gibidir. Avrupa-Atlantik kurumlarına dahil olan veya olma sürecinde olan Batı Balkan ülkelerinde ve özellikle Sırbistan'da Türkiye ile ilişkiler 'ortak bir zenginleşme alanı' yaratmadıkça, benzer endişelerin ya da eğilimlerin yayılması riski bulunmaktadır.

Sürekli siyasal diyalog kavramı çerçevesinde Balkan ülkeleri ile önceki yıllarla karşılaştırılmayacak düzeyde bir siyasi temas yoğunluğu mevcuttur.

2013 yılına kadar Balkanlarda uygulanma olanağı bulmuş ya da etki etmiş bütün modellerin çeşitli alanlardaki politikalarının 'maliyeti' büyük oranda 'kırsal kesim' üzerine yüklenmiştir. 1995 sonrası, gerek kurulan siyasal yapılar gerekse uluslararası toplum daha çok şehir eksenli bir iyileştirme çabası içerisindedir. Balkanlarda yaygın kırsal hayatın içerisinde bulunduğu sorunlar çözümlenmedikçe, barış ve istikrarın inşası oldukça zordur. Bu noktada, kırsal yaşamın daha yaygın olduğu Sırp toplumu önem taşımaktadır. Türkiye, özellikle Bosna-Hersek ve Sırp Cumhuriyeti'ndeki kırsal hayatın sorunlarının çözümlenmesinde aktif rol almalıdır.

1995 yılından bu yana Bosna-Hersek'te mülteci ve yer değiştirmiş kişiler ve kara mayınları ile ilgili sorunlar tam olarak çözümlenmemiştir. Bosna'da halen 6.900 kayıtlı mülteci ve 113.000 yer değiştirmiş kişinin bulunması uluslararası toplumun inandırıcılığı noktasında önemlidir. Bosna-Hersek'te kara mayınları konusunda önemli ilerlemeler sağlanmasına karşın, turizm faaliyetlerinin yaygınlaştırılması ve tarım faaliyetlerinin geliştirilmesinin önündeki en önemli engellerden bir tanesidir. Kara mayını temizleme faaliyetinin parasızlıktan dolayı 2024'e kadar ertelenmesini olumsuz bir gelişme olarak değerlendirmek gerekmektedir. Türkiye, her iki konuda da daha fazla öncelik olarak Balkanlar kırsalında yaşam kalitesinin ve güvenliğinin artmasına, kalkınma faaliyetlerinin alanının genişlemesine çok ciddi bir katkıda bulunabilir.

SONUÇ

Bu rapor, Türk dış politikasının değişen ve yeni safhalara evrilen dünya siyaseti ve ekonomisi karşısında hem küresel hem de bölgesel yeni tehdit, meydan okumalara ve fırsatlara karşı güçlü dış politika gerçeğinin altını tekrar çizmek için hazırlanmıştır. Dünya siyasetinin değişim sürecinde olduğu ve içinde bulunduğumuz zaman diliminin “alacakaranlık” şeklinde tanımlanabileceği raporda ifade edilmiştir. Ayrıca, genel anlamda, dünya siyasetinin ve ekonomisinin çoğullaşan nitelikleri göz önüne alındığında Türk dış politikasının son on yılda sahip olduğu özelliklerin teorik düzeyde sağlam prensiplere ve değerlendirmelere dayandığı görülmektedir. Bununla birlikte, temel prensipleri doğru tespit edilmiş olsa dahi, bütün devletlerin dış politikaları zaman zaman ciddi konjonktürel sorunlarla, meydan okumalarla ya da tehditlerle karşılaşabilir. Hele hele değişmekte olan uluslararası arenada “doğru” dış politika tercihlerinin dahi kısa erimde sıkıntılar doğurduğu düşünülebilir. Bu nedenle, dış politikada, sadece kısa erim ve konjonktürel sorunlar değil aynı zamanda dünya siyasetinin dinamiklerinin nereye evrilmeye başladığı sorusunun belirleyici olması gerekmektedir. Türk dış politikası tercihlerine yapılan son yıllardaki eleştirilerin de büyük ölçüde konjonktürel ilgili olduğu görülmektedir. Bu durum eleştirilerin tamamen yersiz olduğu anlamına gelmemekle birlikte, konjonktürel eleştiriler nedeni ile doğru bir teorik formata sahip olan Türk dış politikasının genel karakterinin değiştirilmesinin de yanlış olacağı aşikârdır. Benzer şekilde, arızı durum ve sorunlar nedeniyle dış politikanın genel çerçevesini görmemek ve iç siyasette dış politikayı ağır eleştiri altına alarak dış politikadaki motivasyonu olumsuz bir şekilde etkilemek de doğru olmayacaktır.

Bir ülkenin dış politika tercihleri şüphesiz hem içeride hem de dışarıda eleştiri konusu olabilir ve aslında olmalıdır da. Yapıcı eleştiriler, şüphesiz ülkenin doğru dış siyasi davranışlar göstermesi açısından faydalıdır. Ancak dış politikanın iç siyasetin bir malzemesi olması ve aşırı siyasallaşması, aslında uzun erimli bakılması gereken konuların, iç siyasette çok hızlı şekilde tüketilmesine ve doğru ile yanlışın birbirine karıştırılmasına neden olmaktadır. Türkiye gibi siyasetin çok gerilimli bir atmosferde geliştiği ülkelerde maalesef yapıcı ve yıkıcı eleştiriler birbirine karışmaktadır ki bu durum ülke için hiç yararlı değildir.

Ortadoğu konusu Türkiye'nin dış politika bağlamında en çok tartışılan konuları arasındadır. Türk dış politikası Ortadoğu'ya özel bir önem vermiş ve on yılı aşkın bir sürede Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki siyasi ve ekonomik ağırlığı ve etkisi genel olarak artmaktadır. On yıllarca otoriter rejimlerle yönetilen Arap ülkelerinin 2011 Arap Uyanışı ile birlikte büyük bir değişim hareketine sahne olması ve rejimlerin demokrasiye yönelmeleri Türkiye tarafından genelde desteklenmiştir. Ancak, bu halk hareketlerinin bütün bölgede büyük bir deprem etkisi yarattığı ve bölgedeki birçok siyasi, etnik ve mezhebi fay hatlarını harekete geçirdiği de bir hakikattir. Bilhassa Suriye ve Mısır'daki olumsuz gelişmelerin bu anlamda Türk dış politikasını zorladığı aşikâr olmakla birlikte, bu durumun arızı olduğu ve tekrardan taşların yerlerine oturmaya başlamasıyla birlikte bölgede normalleşme sürecinin yaşanacağı değerlendirilmektedir. Türkiye, şüphesiz bu depremlerin ve artçı sarsıntılarının getirmiş olduğu/getireceği sorunlara hazırlıklı olmalı ve bu hususta etkili iç ve dış politika çözümleri hazırlamalıdır.

Türk dış politikasının çokboyutlu, proaktif ve aktif dış politika arayışı şüphesiz devam etmelidir. Bu raporda ifade edilen yeni dünya dinamikleriyle zaten başka türlü başa çıkmanın imkânı yoktur. Türkiye'de bulunan bütün siyasi, ekonomik ve toplumsal çevrelerin dış politika konusunda birleşmesi gerekmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin bu dış politikayı başarı ile yürütülecek çok güçlü ve etkili kurumlara olan ihtiyacı gün geçtikçe artmaktadır. Şüphesiz ülkemizde bu tür kurumlar mevcuttur, ancak devlet kapasitesinin mutlaka daha fazla artırılması ihtiyacı ile karşı karşıyayız. Bu raporda da ifade edildiği gibi, son on yılı aşkındır bu konuda önemli ilerlemeler sağlanmış olsa da bu alanda daha fazla çabanın gösterilmesi gereği de bir vakiadır.